

BEVARINGSPLAN FOR PRIVATARKIV I BUSKERUD

BUSKERUD
FYLKESKOMMUNE

VESTFOLD
MUSEENE

VESTFOLD
ARKIVET

INNHold:

KAP.	Bevaringsplan for privatarkiv i Buskerud
1	<ul style="list-style-type: none">• Arkivenes verdi• Rammeverk for planarbeidet• Vestfoldarkivet som koordinerende institusjon for privatarkiv• Arkivlandskapet• Bevaringsplan og metodikk• Organisering og gjennomføring 2018–2019• Magasinplan• Viken-samarbeid• Planarbeidet 2018–2019
	Side 4

KAP.	Bestandsanalyse
2	
	Side 8

KAP.	Samfunnsanalyse
3	
	Side 30

KAP.	Mot en helhetlig samfunnsdokumentasjon for Buskerud. Handlingsplan 2019–2025
4	
	Side 36

KAP.	Status for depot, tilgjengelighet, ressurser og kompetanse
5	
	Side 42

KAP. Framtidas arkiv
Side 48

6

KAP. Strategier for privatarkivarbeidet i Viken.
Utviklingsplan 2019–2025
Side 52

7

KAP. Utvidet samfunnsanalyse
Side 56

8

KAP. Sammendrag
Side 90

9

VEDLEGG Side 98

Oversikt over arkiver som dokumenterer
verneverdige kulturmiljøer

LITTERATURLISTE Side 106

TAKK Side 109

KAPITTEL 1

Bevaringsplan for privatarkiv i Buskerud

Arbeidet med bevaringsplan for privatarkiv er gjennomført med støtte fra Arkivverket og Buskerud fylkeskommune. Planen gir en oversikt over og status for bevarte privatarkiv, samt legger strategier for videre arbeid. Målet er at planen skal bidra til en helhetlig samfunnsdokumentasjon og inngå i innsamlingsstrategier for ny region.

4 /

ARKIVENES VERDI

Privatarkiver er arkiver skapt i privat sektor, i hovedsak fra private bedrifter og institusjoner, i det frivillige organisasjonslivet og av enkeltpersoner. Disse arkivene har stor verdi som dokumentasjon av kulturelle, rettslige og personlige interesser for den enkelte og grupper av mennesker. Arkiver er vårt felles kollektive minne som blir forvaltet på vegne av samfunnet.

Bevaring av privatarkiver fra Buskerud er et viktig supplement til de offentlige arkivene. Private arkivskapere er ikke pålagt ved lov å ta vare på arkivene sine eller avlevere dem til en arkivinstitusjon. Bevaring av privatarkiver er derfor basert på frivillige avtaler mellom eierne og en arkivinstitusjon.

Bevaringsplan for privatarkiv skal sikre planmessig innsamling og bevaring av privatarkiver i Buskerud.

RAMMEVERK FOR PLANARBEIDET

Et overordnet mål for den norske arkivpolitikken (Stortingsmelding nr. 7, 2012-2013) er å sikre en *helhetlig* samfunnsdokumentasjon. Det vil si at arkiver fra statlig, kommunal og privat sektor skal bevares og gjøres tilgjengelige for publikum. Privat sektor er underrepresentert i forhold til kommunal og statlig sektor. Arkivstatistikken for 2018, *Statistikk for arkivinstitusjoner og arkiv i bibliotek og museum 2018*, viser at det kun er 22% privatarkiv av alt bevart arkivmateriale i bevaringsinstitusjonene.

Arkivverkets *Privatarkivstrategi for 2019-2023* gjentar utfordringen med å sikre privatarkiver som en del av en samlet samfunnsdokumentasjon. Strategien peker på bevaringsplaner for privatarkiv, som er et prioritert arbeidsfelt. De koordinerende institusjonene har ansvar for å gjennomføre planarbeidet.

For videre arbeid med privatarkiv i Viken og en mulig utredning av fellesmagasin og langsiktige løsninger for arkivbevaring, bør nye plandokumenter og utredninger ligge til grunn; NOU 2019:

9, Fra kalveskinn til datasjø — Ny lov om samfunnsdokumentasjon og arkiver og Arkivverkets tilpasning til regionreformen 2019. Ny lovgivning om personvern - GDPR (1.7.2018) stiller nye krav til bevaringsinstitusjonene som skal sikre personopplysninger.

Det er flere regionale planer og nettverksamlinger som setter rammeverket og er med på å utforme bevaringsplan for privatarkiv i Buskerud. På nettverksmøtet for arkiv og museum på Geilo i 2012, arrangert av Vestfoldarkivet og Buskerud fylkeskommune, ble det bestemt at den koordinerende institusjon for privatarkiv og kontakten for museene i Buskerud fylkeskommune, skulle jobbe for etableringen av et fellesmagasin og felles tjenester i Buskerud. Dette samarbeidet har siden 2012 ligget til grunn for koordineringsarbeidet – med depot som mål.

I 2014 fikk Vestfoldarkivet støtte til prosjektet «Privatarkiv i museene – en arkivutredning for Buskerud». Bevaringsplan for privatarkiv bygger på resultatene av utredningen.

I **Kunst- og kulturstrategi for Buskerud (2015–2018)** ble arbeidet for fellesmagasin og tilgjengelige samlinger vektlagt. I neste planperiode; **Kunst- og kulturstrategi for Buskerud (2019–2022)** vektlegges det at planene følges opp: «Å følge opp plan for samlingsforvaltning og privatarkiv skal ha høy prioritet *slik at det sikres etablering av fellesmagasin og felles tjenester for en god forvaltning og bevaring av museale gjenstander, bygninger og privatarkiv.*»

«Målet med privatarkivarbeidet er å sikre at historiske arkiver fra blant annet bedrifter, frivillige organisasjoner og private institusjoner ikke går tapt. Det er et fylkeskommunalt ansvar å koordinere dette arbeidet i eget fylke, og gjennom koordineringsarbeidet skal det sikres en *helhetlig samfunnsdokumentasjon og at arkivene gjøres tilgjengelige for befolkningen.*»

I **Regional plan for kulturminnevern i Buskerud (2017–2027)**, under delmål 1: *Bred formidling av Buskeruds kulturarv,*

er et av tiltakene formidling av verneverdige kulturmiljøer kartlagt i Kulturminnekompasset og sikring av arkiv- og kildemateriale som omhandler kulturmiljøene.

Mål og visjoner for Viken fylkeskommune er **bærekraft, utvikling og kompetanse**. Målene setter ramme for bevaringsplan for privatarkiv og i det videre arbeidet for en felles bevaringsplan for Viken. Bærekraftig bevaring av privatarkiv er et av fellestiltakene i planene for Buskerud, Akershus og Østfold.

VESTFOLDARKIVET SOM KOORDINERENDE INSTITUSJON FOR PRIVATARKIV

Vestfoldarkivet er fylkeskoordinerende institusjon for privatarkivarbeidet i Buskerud. Den koordinerende institusjonen er bindeleddet mellom bevaringsinstitusjonene i Buskerud og Riksarkivet, og skal i kraft av rollen som koordinator, ha ansvar for privatarkivarbeidet i fylket. Koordineringsrollen utvikles i samarbeid med utviklingsavdelingen i fylkeskommunen.

Som koordinerende institusjon, skal Vestfoldarkivet bidra til innsamling og bevaring av privatarkiv, veilede ABM-sektoren og de lokalhistoriske arkivene i arkivfaglige spørsmål og ha et samarbeid med privat næringsliv når det gjelder bevaring av bedriftsarkiver.

ARKIVLANDSKAPET

Arkivlandskapet i Buskerud består av ulike typer institusjoner. Museer, lokalhistoriske arkiver, bibliotek og historielag har bevaring av privatarkiv som en liten del av sin virksomhet, men utgjør en stor gruppe av arkivbevarende organisasjoner. Det er fire arkivinstitusjoner som har en rolle i bevaring av privatarkiv i Buskerud: Arkivverket bevarer enkelte privatarkiver med nasjonal eller regional betydning, Byarkivet i Drammen arbeider med privatarkiv i Drammensregionen, Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek i Oslo arbeider med arkiver etter arbeiderbevegelsen i Buskerud og Vestfoldarkivet

har rollen som koordinerende institusjon for privatarkiv i Buskerud og har også tatt imot enkelte større næringslivsarkiver fra fylket. Det er ingen av institusjonene som jobber helhetlig med å ta vare på privatarkiver fra hele fylket. Bevaringsplan for privatarkiv vil bidra til å sikre en helhetlig og systematisk dokumentasjon av samfunnsutviklingen i Buskerud.

BEVARINGSPLAN OG METODIKK

Bevaringsplanen består av flere deler og er bygget opp rundt metodikken utarbeidet av Arkivverket, med en bestands- og samfunnsanalyse. Bestandsanalysen viser hva som finnes av bevarte privatarkiv, hvilken tilstand arkivene er i, om de er tilgjengelige for publikum og om de er plassert i sikre magasiner. Samfunnsanalysen gir et historisk riss av samfunnsutviklingen fra ca. 1850 til 2018, samt at den beskriver viktige samfunnsaktører i fylket. Bestandsanalysen ses i sammenheng med samfunnsanalysen for å kunne vurdere dekningsgraden av bevarte privatarkiv for ulike samfunnssektorer. Bestandsanalysen og samfunnsanalysen danner grunnlaget for videre innsamlingsstrategier.

ORGANISERING OG GJENNOMFØRING 2018–2019

Vestfoldarkivet har rollen som koordinator for privatarkivarbeidet i Buskerud og har derfor igangsatt bevaringsplanprosjektet. Ann Tove Manshaus har vært prosjektleder, og historiker og arkivar i Eiker Arkiv, Bent Ek, har skrevet samfunnsanalysen og i tillegg vært en viktig bidragsyter i faglige diskusjoner.

Vestfoldarkivet har nedsatt en arbeidsgruppe/referansegruppe for bevaringsplanen bestående av direktør Karianne Schmidt Vindenes, IT-arkivar Rolf Holte og arkivar Marit Slyngstad.

Bevaringsplanarbeidet har sammenfalt med både samlingsforvaltningsplan for museene og regionsreformen. Viktige samarbeidspartnere har derfor vært museenes prosjektgruppe, samt arkiv-

og museumsinstitusjonene i Akershus og Østfold.

Arkivverket og Buskerud fylkeskommune har bidratt med 225.000 hver i støtte til planen. I tillegg har Buskerud fylkeskommune bevilget 50.000 i støtte til å registrere og publiserer kartlagte arkiver på Arkivportalen.

Arbeidet med kartlegging og samfunnsanalyse startet opp våren 2018. Arbeidet med samfunnsanalysen er gjort av Bent Ek og har hatt en ramme på åtte uker.

IT-arkiver Rolf Holte har brukt tre uker på å klargjøre, motta og bearbeide Excel-skjemaene for konvertering til Asta, samt utarbeidet diagrammer for planen.

MAGASINPLAN

I støtten fra Buskerud fylkeskommune lå det et krav om at bevaringsplanen skulle inneholde et eget kapittel om magasin og fellestjenester. Mangel på sikre magasiner for arkiv- og museumssamlingene, var bakgrunnen for fylkeskommunenes ønske om en utredning av forholdene. En tverrfaglig arbeidsgruppe bestående av Mette Indrehus (BFK), Per Øyvind Østensen (Bergverksmuseet) og Ann Tove Manshaus (Vestfoldarkivet) ble nedsatt og et felleskapittel for begge planene skrevet. I samlingsforvaltningsplanen for Buskerudmuseet har man valgt å ta utdrag fra felleskapittelet med i planen. I bevaringsplan for privatarkiv har kapittelet fokus på privatarkiv og helhetlig samfunnsdokumentasjon i Buskerud og videre inn i Viken.

VIKEN-SAMARBEID

I 2018 etablerte prosjektlederne for bevaringsplanene i Akershus, Østfold og Buskerud en arbeidsgruppe for Viken. I gruppa sitter Katja Nicolaysen (MIA), Trond Svandal (IKA Østfold), Siri Gjems (Østfoldmuseene) og Ann Tove Manshaus (koordinator for Buskerud). Arbeidsgruppen har hatt jevnlig møter for å diskutere faglige problemstillinger og utfordringer knyttet til privatarkivarbeidet i Viken, og har i tillegg utarbeidet et

felleskapittel for de tre planene. Det er et ønske om å fortsette det faglige samarbeidet og etter hvert skrive en felles plan for Viken-regionen fra 2024. I alle tre fylkene vil derfor fokuset være på ordning, registrering og publisering av privatarkiv før en felles plan utarbeides i 2024

PLANARBEIDET 2018-2019

- Planarbeidet startet opp med utsending av skjemaer til rundt 30 bevaringsinstitusjoner, for å kartlegge hva som finnes av privatarkiv fra fylket.
- Det er gjennomført tre møter med referansegrupper for samfunnsanalysen; Hol bygdearkiv, Hallingdal museum og IKA Kongsberg.
- Møter i referansegrupper, prosjektgruppe for samlingsforvaltningsplan, prosjektgruppe for magasinplan og arbeidsgruppe for Viken.
- Mottak og bearbeidelse av kartleggingsskjemaer.
- En Asta-bruker er opprettet for Buskerud. IT-arkivar i Vestfoldarkivet har klargjort skjemaene for konvertering.
- Utkast til samfunnsanalysen ble sendt til utvalgte personer i fylket for innspill.
- Bevaringsplanen ferdigstilles august 2019.

I siste kapittel finnes en utvidet samfunnsanalyse for Buskerud. Kapittelet gir en grundig innføring i samfunnsutviklingen gjennom 200 år, med dokumentasjon av samfunnsområder og særtrekk ved fylket. Privatpersoner som har hatt en rolle innen politikk, kunst og kultur, er også med i analysen. Den utvidede samfunnsanalysen vil spille en betydelig rolle i utviklingen av innsamlingsstrategier for Buskerud og senere Viken.

Planen har også et eget kapittel for magasin og fellestjenester, og for felles utfordringer i Viken-regionen.

KAPITTEL 2

Bestandsanalyse

8 /

KARTLEGGING

I mars 2018 ble det sendt ut kartleggings-skjemaer til bevaringsinstitusjoner i og utenfor Buskerud. Skjemaene baserer seg på innsendte data fra prosjektene «Privatarkiv i museene – en arkivutredning for Buskerud 2014» og «Til kildene! Kartlegging av regionale og lokale arkiver (2005)». Arkivstatistikken er ikke tatt med som grunnlagsmateriale, fordi det er få bevaringsinstitusjoner i Buskerud som har sendt inn svar de siste tre årene.

Institusjonene ble bedt om å oppdatere informasjonen i skjemaene om arkivbestand, tilgjengelighet, ressurser og magasinkapasitet og samtidig gi en tilbakemelding om de ønsker dataene registrert i Vestfoldarkivets Asta-base, under fanen Privatarkiv i Buskerud. Det er kun Drammen byarkiv og Arbark som ikke ønsker å være med på ordningen, fordi de har egne Asta-løsninger og publiserer på Arkivportalen. Excel-skjemaene for kartlegging av privatarkiv er utarbeidet av IT-arkivar ved Vestfoldarkivet og tilpasset konvertering til Asta.

Det er kartlagt privatarkiv i ca. 30 bevaringsinstitusjoner. I Buskerud er det ingen arkivinstitusjon, bortsett fra Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek (Arbark) i Oslo, som har et helhetlig ansvar for å bevare privatarkiver fra fylket. Arkivene bevares i ABM-institusjoner og i de lokalhistoriske arkivene. Av arkivinstitusjoner i Buskerud er det kun Drammen byarkiv som jobber mot helhetlig bevaring av kommunale og private arkiver innenfor kommunen.

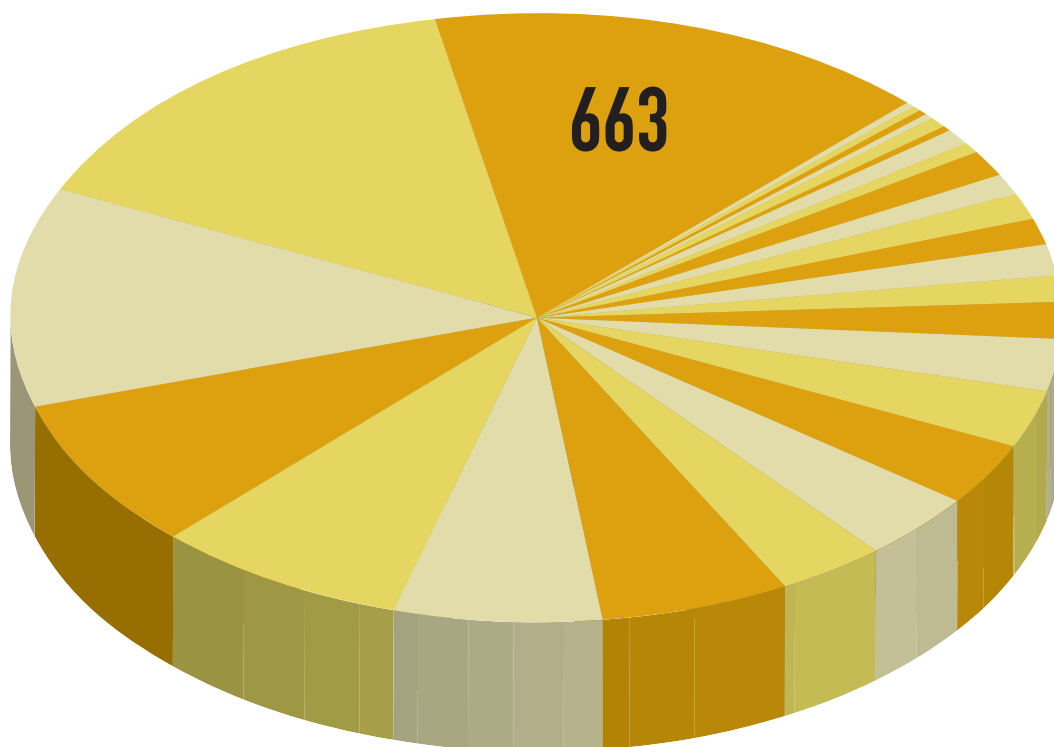
Fordi Buskerud mangler både et fylkesarkiv og depot for privatarkiv, bevares flere viktige næringslivsarkiver utenfor fylket. Vestfoldarkivet og Norsk Skogsmuseum har tatt inn arkiver etter papir- og cellulosefabrikkene, i Riksarkivet bevares arkivet etter Dyno Nobel og Nasjonalbiblioteket har tatt imot arkivet etter Kongsberg jazzfestival. Arbark er depot for arkiver etter arbeiderbevegelsen i fylket.

Kontakten med bevaringsinstitusjonene ble gjort fra mars 2018. Det siste Excel-skjemaet mottok Vestfoldarkivet i april 2019. Det mangler fortsatt svar fra noen av de små lokalhistoriske arkivene og historielagene. Prosjektleder har tatt kontakt med alle på telefon eller pr. epost

Svarene er ikke komplette og vi mangler fortsatt ytterår og annen informasjon om enkelte arkiv. Det er umulig å registrere alle enkeltarkiver, fordi så store mengder av arkivmateriale er uordnet og ligger i pappesker og i poser. Det er derfor viktig at det tas forbehold om enkelte beregninger.

Bestandsanalysen gir oss uansett en god indikasjon på hva som finnes av bevarte privatarkiv, omfanget av arkivene, tilgjengelighet for publikum og om arkivene er plassert i sikre magasiner. Det er også gjort en kartlegging av magasinkapasitetene i årene framover, samt ressurser på arkiv. Denne delen omhandler kun papirarkiv. Det er ingen av institusjonene som har registrert mottak av digitalt skapte privatarkiv.

Hyllemeter

10 /

Drammen Byarkiv: 663	Gol bygdearkiv: 150	Nore og Uvdal Bygdearkiv: 60	Hurum lokalhistoriske arkiv: 20
Statsarkivet Kongsberg: 649	Ål Bygdearkiv: 150	Eirker arkiv - Øvre Eiker: 55	Blaafarveværket: 15
Riksarkivet: 502	Drammen museum: 125	Modum Bibliotek: 50	IKA Kongsberg: 15
Eiker arkiv - Nedre Eiker: 351	Arb.bev. Arkiv: 117	Hole Bygdearkiv: 50	Røyken Historielag: 10
Norsk Skogmuseum: 327	Hallingdal Museum: 87	Flesberg historielag: 40	Hemsedal Bygdearkiv: 10
Norsk Bergverksmuseum: 281	Nasjonal Biblioteket: 65	Lier Historielag: 29	Labro museum: 5
Vestfoldarkivet: 250	Sigdal museum: 65	Ringerike Bibliotek: 26	Laagdalsmuseet: 3
Hol Bygdearkiv: 150	Cementmuseet: 60	Ringerikes Museum: 20	Arb.bev. Arkiv i Telemark: 0,4

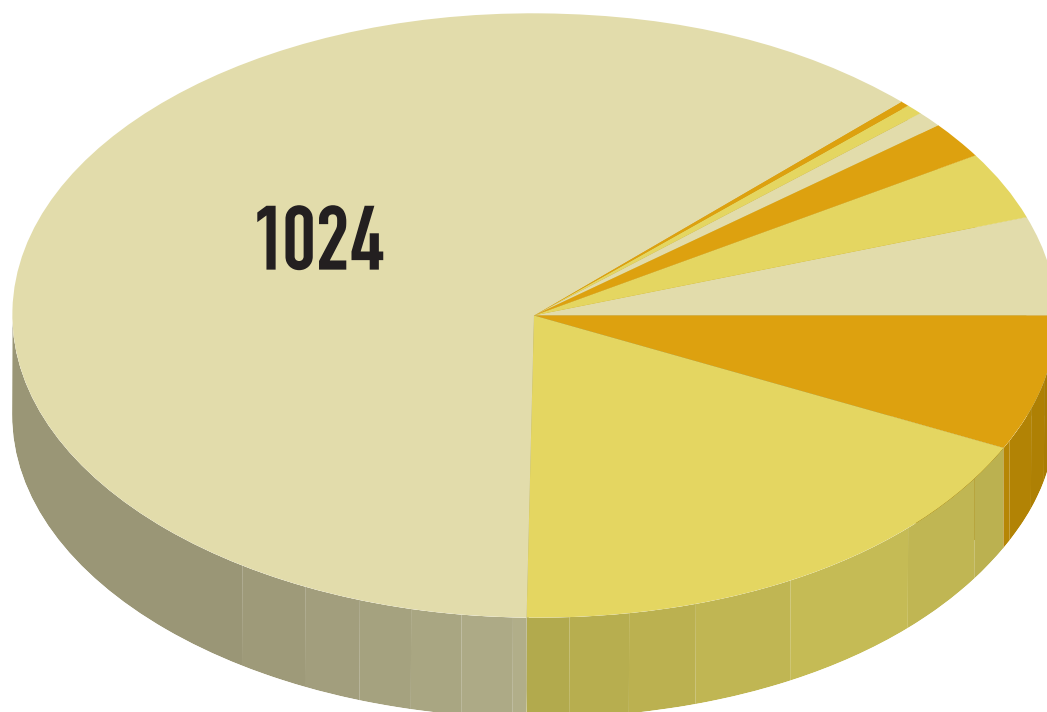
ANTALL HYLLEMETER OG ANTALL PRIVATARKIVER

Bestandsanalysen viser at det er 1.647 registrerte og bevarte privatarkiv fra Buskerud. I tillegg er det mange arkiver som ikke er bestandsregistrert. Det er flere grunner til dette, blant annet få faglige arkivressurser institusjonene og dårlige rutiner for mottak. Det er få museer, med unntak av Drammens museum og Norsk Berg-

verksmuseum, som har privatarkiv som prioritert arbeidsoppgave.

Kartleggingen viser videre at det er 4.415 hyllemeter med privatarkiver i bevaringsinstitusjonene i og utenfor fylket. Flere uordnede arkiver plassert i flyttekasser o.l. er ikke med i beregningen. Fra Riksarkivet har vi kun tatt med omfanget av arkivene etter Dyno Industrier og Modum Blaafarveværk med i beregningen.

Aktørtyper

11

Organisasjon: 1024

Samling: 88

Off. foretak: 15

Annet: 2

Bedrift: 297

Kategori ikke oppgitt: 58

Utvalg: 8

Legat, stiftelse: 2

Person/familie: 118

Institusjon: 30

Forvaltningsbedrift: 4

Forvaltningsprogram: 1

Diagrammet viser fordelingen av privatarkiv etter kategori.

FORDELING AV TYPE BEVARTE PRIVATARKIV

Privatarkiver deles gjerne inn i flere kategorier, som bedriftsarkiver, organisasjonsarkiver, institusjonsarkiver, personarkiver, gårdsarkiver og samlinger. Finnes på flere medier. Det er bevart flest arkiv etter lag og foreninger og få bedriftsarkiver sett i

forhold til næringsvirksomheten i fylket. En av grunnene til dette, er at arkivene bevares i museer, bibliotek og lokalhistoriske arkiv – institusjoner som ikke har privat næringsliv i sin bevaringspolitikk. Det er ingen bevaringsinstitusjon i Buskerud som bevarer privatarkiver for hele fylket og fra alle næringer.

NÆRINGSLIVSARKIVER

Arkiver etter bedrifter og organisasjoner i næringslivet utgjør en viktig del av den samlede samfunnsdokumentasjonen i en region. Næringslivsarkivene er historiske kilder til sosialhistorie, politisk historie, økonomisk historie og steds- og byutviklingshistorie. Det er også i denne dokumentasjonen at historien om det moderne industrisamfunn ligger.

Mange bedrifter som det er bevart arkiver etter i Buskerud, har vært hjørnesteinsbedrifter i lokalsamfunn og har hatt stor betydning for både det økonomiske, sosiale og kulturelle livet.

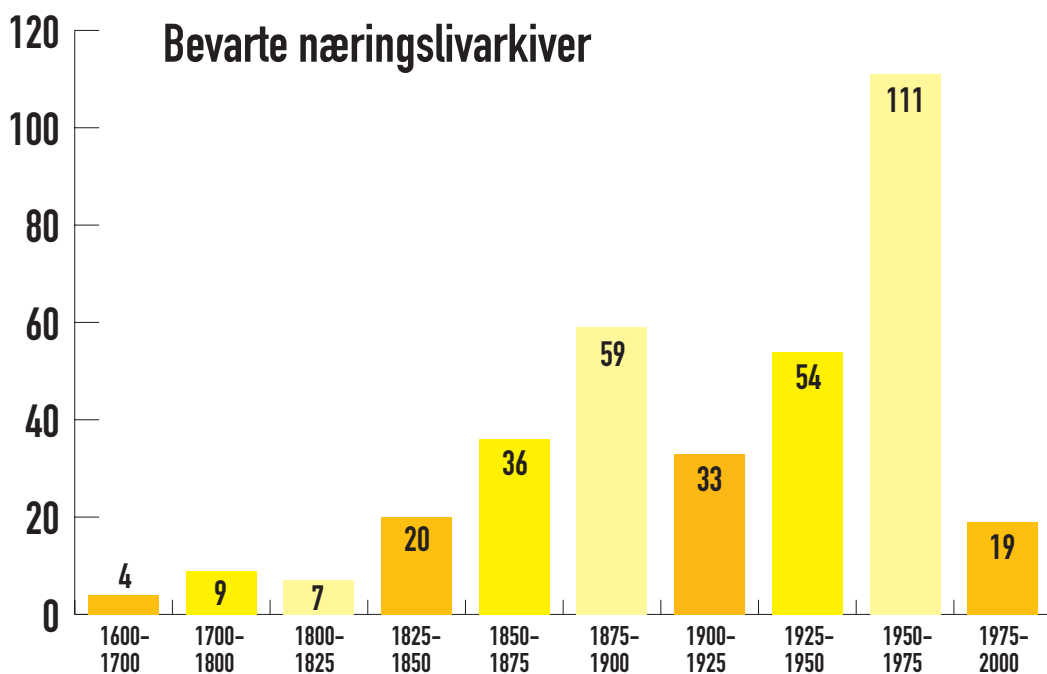
Industriysselssettingen i Buskerud ble halvert mellom 1970 og 2017. Det er kun bevart 11 industriarkiver etter 1975 og få eller ingen arkiver etter hurtigvoksende næringer som bygg- og anleggsbransjen eller tjenesteytende næringer – som har 85% av de yrkesaktive i dag.

Viktige trekk ved varehandelen fra perioden etter 1970, er at forretningene blir en større del av store regionale eller nasjonale butikkjeder og at butikkene samles i kjøpe-

sentra. Turisme, hotell- og restaurantdrift utgjør en viktig del av de tjenesteytende næringene og er igjen knyttet til kultur-opplevelser og underholdning i forbindelse med arrangementer og festivaler.

I denne perioden forsvant også de fleste treforedlingsbedriftene og produksjonen ble samlet i noen få storbedrifter som fabrikkene på Follum og Tofte. Andre store industribedrifter ble nedlagt eller produksjonen ble flyttet. Dette var også en tid for omstilling med satsning på høyteknologi, ingeniørkompetanse og spesialiserte fagarbeidere. På Kongsberg resulterte denne utviklingen i Kongsberg Teknologipark, som i dag utgjør rundt 40 bedrifter.

Det kan være flere grunner til at få arkiver er bevart etter 1975. Hovedgrunnen er at fylket mangler et fylkesarkiv som tar ansvar for næringslivsarkiver fra hele fylket. Næringslivsarkiver er ofte store i omfang og det kreves ekstra ressurser og kompetanse for både å samle inn og bevare denne type arkiv. Det kreves også arkivfaglig kompetanse å motta digitalt skapte arkiver – kompetanse som kun et fåtall institusjoner har.

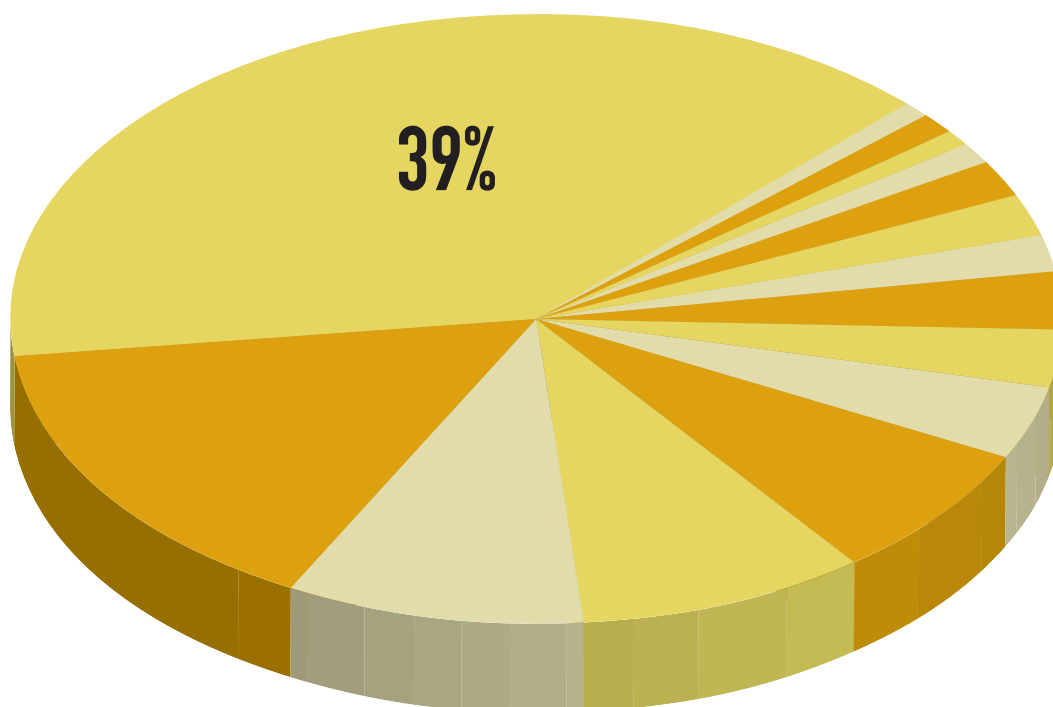

Figuren viser fordeling av bevarte næringslivsarkiver over tid. Det er bevart få arkiver etter næringslivet i Buskerud med tanke på fylkets størrelse og næringsaktivitet. Flest arkiver er bevart fra perioden 1950–1975. Det er kun bevart 19 arkiver etter næringer etablert etter 1975. Det kan også være arkivmateriale fra en bedrift etablert før 1975, men med dokumentasjon fra dette året.

Vestfossen år 1900 – et bilde med mye treforedlingshistore. Lengst til høyre ser vi Drammensvassdragets første tresliperi, startet 1868 av brødrene Foss, til venstre Ekers Træsliberi, som ble anlagt av Jacob Borch. Her og der ser vi også en del gamle, nedlagte vannsager, og midt på bildet ligger Vestfos Cellulosefabrik, som i løpet av få år utvidet kraftig og fortrenget de mindre bedriftene. (Eiker Arkiv)

KATEGORIER AV BEVARTE NÆRINGSLIVSARKIV

Industri: 39%

Bergverksdrift: 15%

Informasjon og kommunikasjon: 9%

Varehandel, bilverksteder: 9%

Jordbruk, skogbruk og fiske: 7%

Finansiering og forskning: 4%

Overnattings- og serveringsvirk.: 3%

Transport og lagring: 3%

Undervisning: 2%

Omsetning og drift av fast eiendom: 2%

Vann, avløp, renovasjon: 2%

Kraftforsyning: 1%

Kultur, underholdning og fritid: 1%

Annen tjenesteytnig: 1%

Faglig, vit. og tekn. tjenesteyting: 1%

14 /

Figuren viser at av næringslivsarkiver bevart i Buskerud, utgjør arkiver etter industrien den største kategorien – med bergverksdrift og utvinning på andre plass. Av bedrifter innen primærnæringen som jordbruk, skogbruk og fiske, er det kun bevart 23 arkiver som utgjør 7% av hele bestanden.

JORDBRUK, SKOGBRUK OG FISKE

I Buskerud har landbrukssektoren hatt stor betydning gjennom hele perioden og involvert flest mennesker direkte. Det har også blitt etablert en rekke organisasjoner knyttet til næringen. Når det gjelder fiskerinæringen, har denne vært begrenset til området rundt Drammensfjorden.

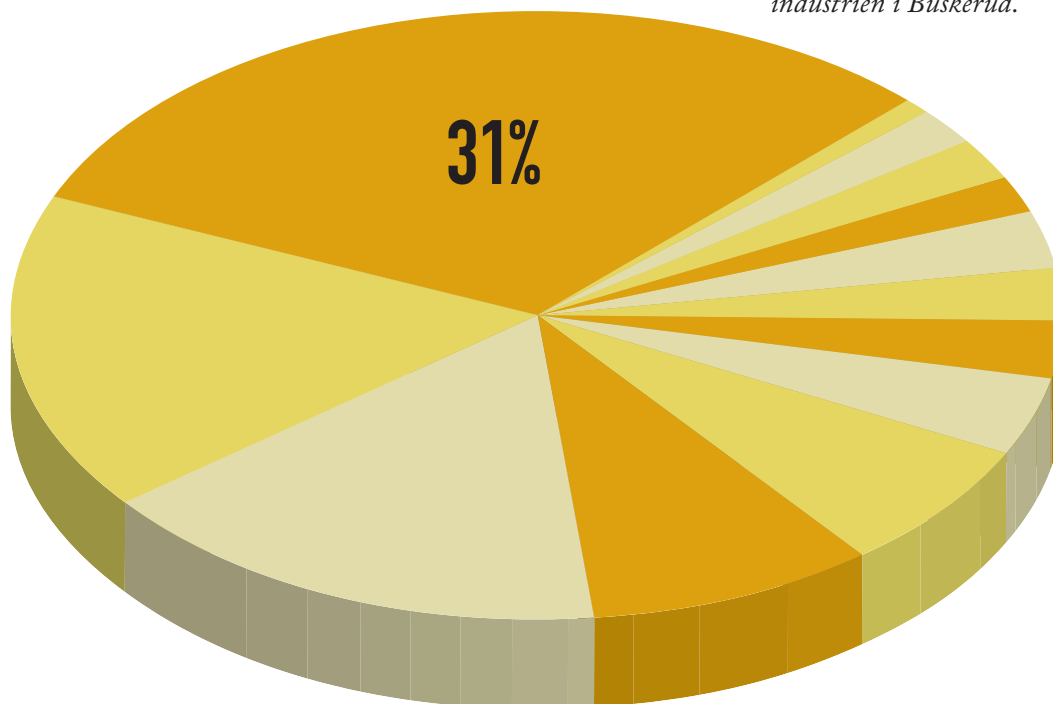
Gårdsarkivene er den viktigste kilden til å forstå utviklingen i jord og skogbruk. I

denne kategorien er det bevart 23 arkiver, inkludert skogbruk og fiske. Av gårdsarkiver er det kun bevart to fra Hallingdalområdet.

Det finnes ingen arkiver etter jordbruk, skogbruk eller fiskerisektoren etablert etter 1975. Arkiver etter industribedrifter i Buskerud utgjør hele 39% av den bevarte arkivbestanden etter næringslivet. Under denne kategorien utgjør arkiver etter næringsmiddel-, papir- og trelastindustrien de største gruppene.

ARKIVER FRA INDUSTRIEN

Figuren viser prosentvis fordeling av arkiver etter industrien i Buskerud.

15

Næringsmiddelindustri: 39%

Papir- og papirvareindustri: 17%

Trelast- og trevareindustri: 16%

Mineralproduktindustri: 9%

Trykking, grafisk industri: 7%

Kjemisk industri: 4%

Lær- og lærvareindustri: 3%

Metallindustri: 3%

Metallvareindustri: 3%

Farmasøyindustri: 2%

Gummivare- og plastindustri: 2%

Bekledningsindustri: 2%

Tekstilindustri: 1%

Det er blant annet bevart rundt 30 arkiver fra meierier i hele fylket. Fra mindre industribedrifter er det generelt bevart få arkiver, og etter nedlagte bedrifter langs Drammensvassdraget er de fleste arkivene borte.

Det er ikke bevart arkiver etter skipsverftene eller rederiene som var knyttet til Drammen og området rundt Drammensfjorden.

I samfunnsanalysen er en rekke industribedrifter registrert som viktige hjørnesteinsbedrifter eller næringsvirksomhet med stor betydning for lokalsamfunnet og regionen. Arkivene etter følgende industribedrifter er bevart: Christiania Portland Cementfabrik, Den norske Galoge- og Gummivarefabrikk, Solberg

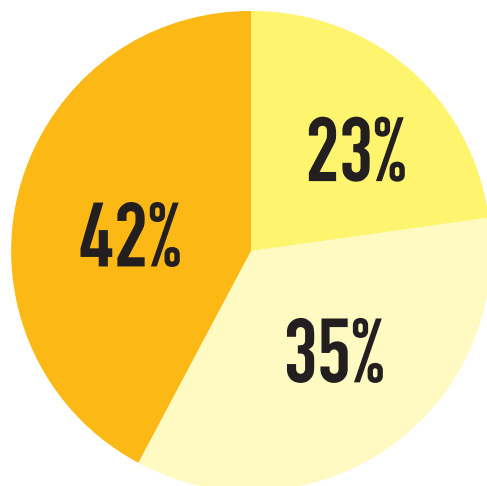
Spinderei, Hellefoss AS, Skotselv Cellulosefabrik, Vestfos Cellulosefabrik, Eker Papirfabrikk, Hurum industrier, Follum fabrikk AS og Dyno Nobel.

Av arkiver etter metallindustrien, er arkivet etter Kongsberg Våpenfabrikk bevart på Statsarkivet i Kongsberg.

Utbyggingen av elektrisitetsforsyningen på 1900-tallet resulterte i nye etableringer i næringslivet – både i papirfabrikkene og elektronikkbedrifter. Arkivet etter Osram – Norsk Elektronisk Lampefabrikk – er bevart i Drammen byarkiv.

Drammen byarkiv er i dialog med eierne av arkivene etter Drammen Jernstøperi (1847–1986) og National Industri (1899–1992), for en mulig avlevering.

BERGVERKSDRIFT OG UTVINNING

Bryting av metallholdig malm: 42%

Tjenester til bergverk og utvinning: 35%

Bryting og bergverksdrift ellers: 23%

Arkiver etter bergverksdrift og utvinning utgjør 15% av den totale bestanden bevart av næringslivsarkiver.

En rekke enkeltbedrifter har hatt stor betydning for regionen som Kongsberg Sølvverk, Modum Blaafarveværk og Ringerike Nikkelverk. Samfunnsanalysen peker på både Blaafarveværket og Nikkelverket som viktige privatarkiv å bevare.

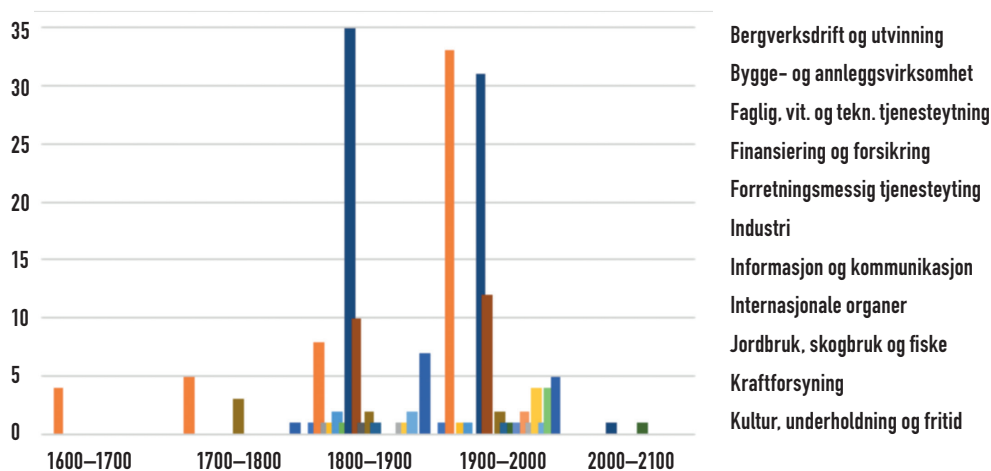
I kategorien bergverksdrift og utvinning er det bevart 48 arkiver.

Arkiver i kategoriene informasjon og kommunikasjon og varehandel utgjør

begge 9% av bestanden innen næringsliv.

Industri og bergverksdrift er kategoriene med flest bevarte arkiver, mens både kultur (underholdning og fritid), kraftforsyning, finansiering, overnatting/restaurant, transport og privat tjenesteyting kommer dårlig ut.

Fra bedrifter etablert etter 2000, er det kun bevart ett arkiv fra industri og ett arkiv fra kultur og underholdning.

Figuren viser bevarte næringslivsarkiver over tid.

Arbeidere ved Ringenike Nikkelverk (Buskerud fylkesfotoarkiv)

ORGANISASJONSARKIVER

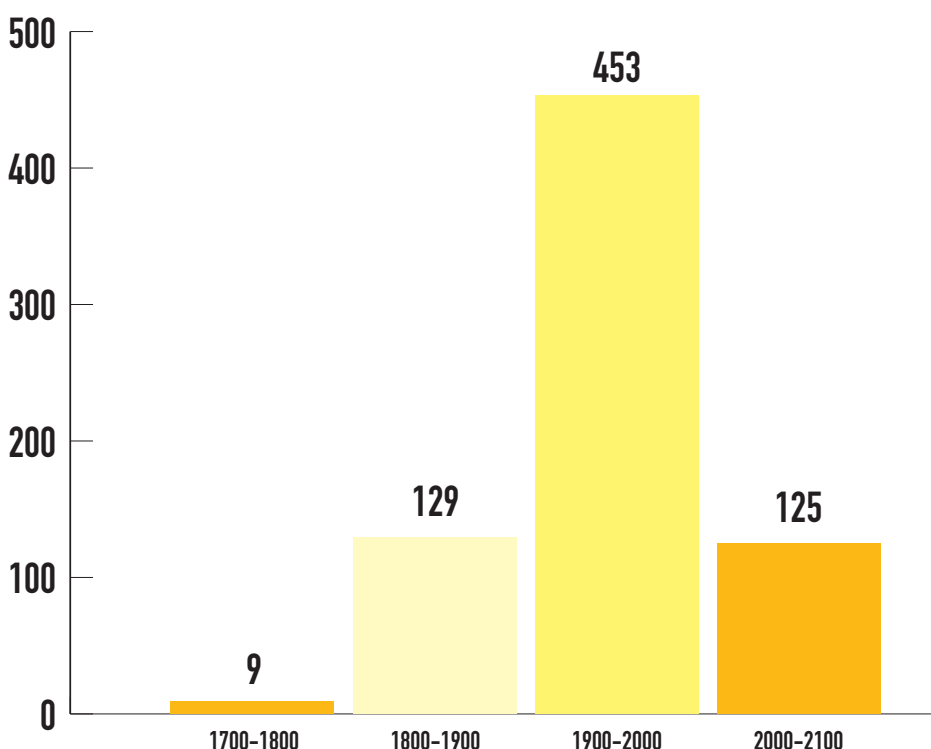
Frivillige organisasjoner har spilt en sentral rolle i utviklingen av demokratiet og velferdsstaten. Det er derfor viktig å sikre dokumentasjon etter lag og foreninger i Buskerud som har hatt en sentral rolle lokalt og regionalt. Det er også i organisasjonsarkivene at de usynlige gruppene i samfunnet har en stemme.

Utviklingen av organisasjonslivet avspeiles i en viss grad i det bevarte materialet fram mot 2000-tallet. Arbeiderbevegelsen vokste fram på slutten av 1800-tallet, parallelt med misjon-, avholds- og ungdomsforeningene. I byene vokste det fram kulturinstitusjoner som teater, sangkor og musikkkorps.

Den organiserte idrettsbevegelsen etablerer seg fra 1860 med skytterlagene, videre med skiforeninger, turnforeninger og fotball. I Drammen og omegn ble bandy en av de store idrettsgrenene. Frivillige lag og foreninger ble etter hvert en viktig arena for kvinner å være aktive – fra diskusjonsforeninger, husflidslag, bondekvinneforeninger og saniteten.

I nyere tid avspeiler både næringslivet organisasjonslivet økt globalisering og innvandring. Integrering av nye etniske grupper i lokalsamfunnet har resultert i nye type bedrifter og i organisasjoner som ivaretar gruppens behov for kulturelle, religiøse og sosiale aktiviteter.

BEVARTE ORGANISASJONSARKIV

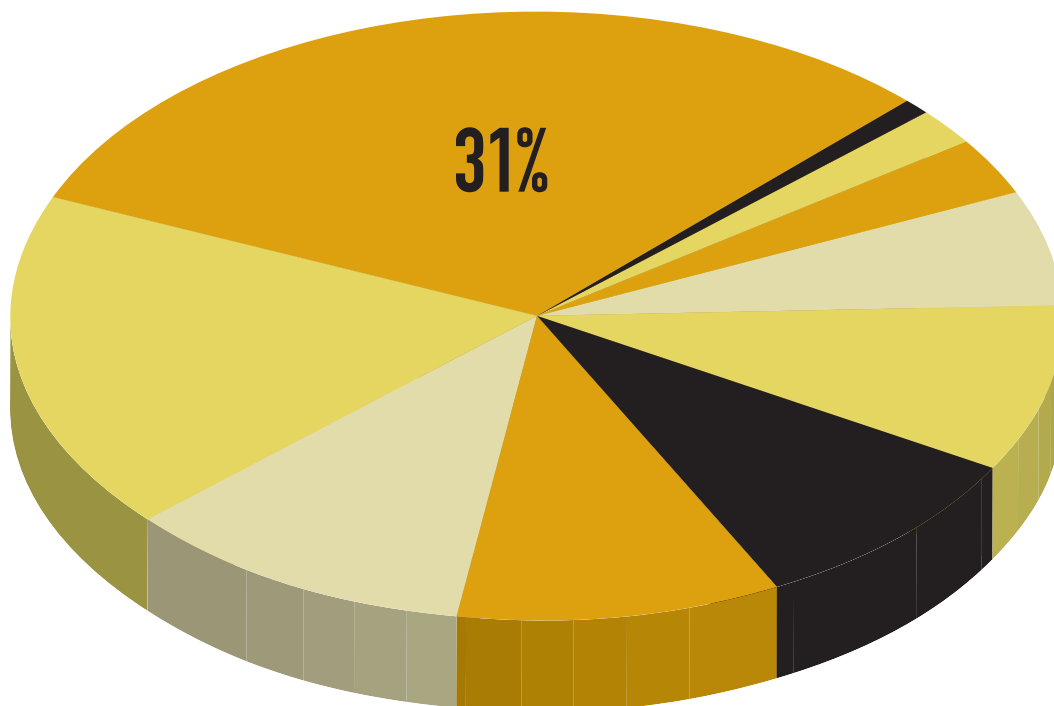

Figuren viser at det er bevart flest organisasjonsarkiver i perioden 1900–2000. Fra slutten av 1800-tallet og utover 1900-tallet økte antall etablerte lag og foreninger. Det er også flest bevarte organisasjonsarkiver i museene og i de lokalhistoriske arkivene.

Strømsgodset IF Bandy (Drammen byarkiv)

ORGANISASJONSARKIV

Idrett, ungdoms- og fritid: 31%

Humanitære og sosiale: 18%

Politiske: 11%

Vitenskap, kultur, int. samarbeid: 10%

Arbeidstaker- og yrke: 9%

Religiøse: 9%

Jord, skog, fiske, fangst: 6%

Handel: 3%

Bank, forsikring, transp. og service: 2%

Industri og håndverk: 1%

Produktivitet og teknikk: 0%

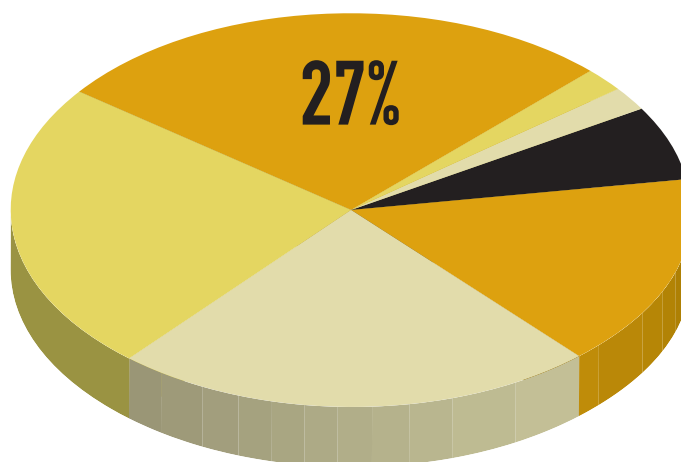
20

Kartleggingen viser at det er bevart 1.011 arkiver etter lag, foreninger og organisasjoner i Buskerud. Arkiver etter idrett-, ungdoms- og fritidsforeninger er klart den største gruppen.

Radetiketter	Antall
Idrett, ungdoms- og fritid	318
Humanitære og sosiale	185
Politiske	108
Vitenskap, kultur, int. samarbeid	101
Arbeidstaker- og yrke	95
Religiøse	86
Jord, skog, fiske, fangst	63
Handel	27
Bank og forsikr, transp. og service	15
Industri og håndverk	10
Produktivitet og teknikk	3

Fordeling av organisasjonsarkivene i kategorier.

IDRETT, UNGDOMS- OG FRITID

Sang, musikk og amatørteater: 27%

Idrett: 24%

Ungdomsorganisasjoner: 23%

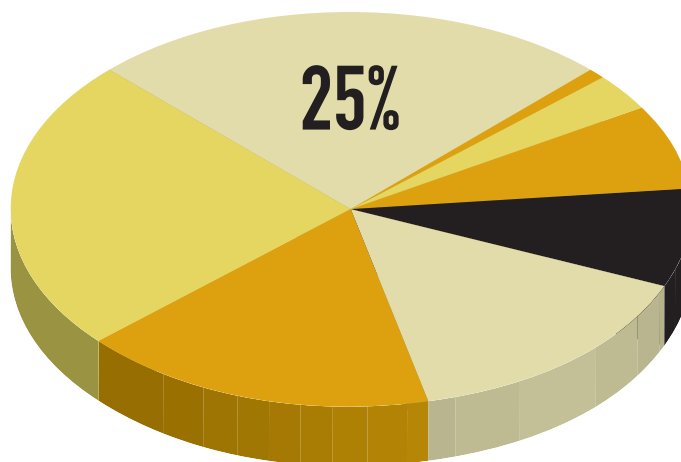
I den største kategorien innen idrett, ungdom og fritid utgjør bestanden 31% av alle bevarte arkiver og fordeler seg over hele perioden. Arkiv fra idrett utgjør den største gruppen og er fordelt over hele fylket. Det samme gjelder for skytterlagene, kor og hornmusikk. Det er få arkiver etter amatørteatrene.

Det er rundt 50 arkiver registrert under kategorien kvinneorganisasjoner. Arkivene

er fra husmorforeninger, bygdekvinnelag, misjonsforeninger, fagforeninger, kvinnesaksforeninger og syklubber. Typiske kvinneorganisasjoner er også registrert under neste kategori som utgjør arkiver etter Humanitære og sosiale organisasjoner. I denne kategorien finnes det i hovedsak arkiver etter avholdsforeninger, velforeninger, sanitetsforeninger og Røde Kors. Det er bevart 185 arkiver i denne kategorien.

21

HUMANITÆRE OG SOSIALE

Avholds- og rusgiftsorg.: 25%

Nærmiljø og velforeninger: 17%

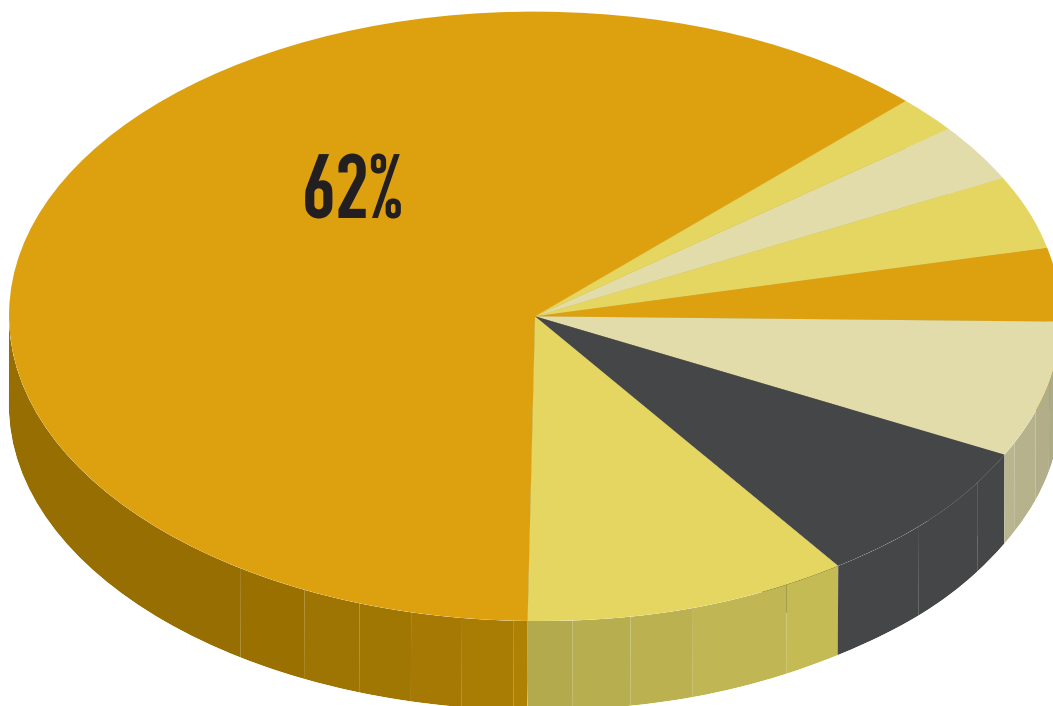
Humanitære org., og flykningarbeid: 8%

Helse og sosial velferd: 24%

Annet: 15%

Hjem og familie: 7%

ORGANISASJONSARKIV

Historie og samfunnsvitenskap: 62%

Skapende og utøvende kunst: 10%

Samfunnsspørsmål: 8%

Språk: 7%

Annet: 4%

Media mv.: 4%

Fred og internasjonalt samarbeid: 3%

Etniske minoriteter: 2%

22

Vitenskap, kultur og internasjonalt arbeid utgjør 10% av den bevarte bestanden og teller 101 arkiver.

Det er kun to arkiver etter etniske minoriteter; Drammen Filipino Dance Group og Innvandrerrådet i Drammen. I rapporten Innvandrere og norskfødte med innvandrerforeldre i Drammen (SSB 2014), finner vi at 25% av innbyggerne i Drammen har innvandrerbakgrunn – 11% over landsgjennomsnittet. Drammen har innvandrere fra rundt 150 forskjellige land og den største gruppen kommer fra Polen. I resten av Buskerud viser samfunnsanalysen at både bedrifter og organisasjoner etableres av innbyggere med innvandrerbakgrunn. Mangfoldet i Buskeruds befolkning, avspeiles ikke i bevarte arkiver.

De øvrige arkivene kategoriseres i gruppene kunst-, kultur- og historielagsforeninger.

Det er bevart 203 arkiver etter politiske organisasjoner og arbeidstaker- og yrkesorganisasjonene. Etter avtale med Riksarkivet, skal Arbeiderbevegelsen arkiv og bibliotek i Oslo (Arbark) kartlegge, bevare og gjøre tilgjengelig bevaringsverdige arkiver etter arbeiderbevegelsens og venstresidens organisasjoner i Buskerud. Kartleggingen viser at flere institusjoner enn Arbark bevarer arkiver etter arbeiderbevegelsen. I Drammen byarkiv bevares flere arkiver fra den politiske høyresiden.

Arkiver etter kristne lag og foreninger utgjør 86 stykker. 63 arkiver er bevart etter jordbruk, skogbruk, jakt og fiske. Det er få arkiver bevart i de andre kategoriene.

23

2000-2100	Idrett, ungdoms- og fritid	53
2000-2100	Humanitære og sosiale	23
2000-2100	Vitenskap, kultur, internasjonalt samarbeid	20
2000-2100	Politiske	10
2000-2100	Religiøse	5
2000-2100	Jord, skog, fiske, fangst	5
2000-2100	Arbeidstaker- og yrke	4
2000-2100	Handel	3
2000-2100	Bank og forsikring, transport og service	1
2000-2100	Industri og håndverk	1

Fordeling av arkiver etablert/ytterår fra 2000.

ANDRE KATEGORIER

Kartleggingen viser at det er registrert 118 personarkiver, 88 samlinger og 30 arkiver fra private institusjoner.

I den utvidede samfunnsanalysen er det kartlagt personer som har innflytelse på samfunnsutviklingen i Buskerud – enten i form av politisk- eller sosialt arbeid, eller innen kunst- og kultursektoren. Det er bevart relativt få arkiver etter privatpersoner i Buskerud. Nasjonalbiblioteket bevarer arkiver etter forfattere, kulturpersoner og kunstnere og har arkivmateriale etter blant annet kunstneren Henrik Sørensen. Det har ikke vært ressurser til å kartlegge samlingene i Nasjonalbiblioteket fordi institusjonen ikke bruker registreringssystemet Asta.

Arkiver etter privatpersoner er ikke alltid

like lette å kategorisere og kan være komplekse som for eksempel arkivet etter Heinrich Arnold Thaulow – familien Thaulow 1793–1918. Arkivet inneholder ikke bare materiale etter legen og balneologen Thaulow, men er også en viktig kilde til norsk kurbad-, helse- og kulturhistorie. Thaulow etablerte Sandefjord kurbad i 1837, Modum bad i 1857 og var medeier i Ringerike Nikkelverk. Arkivet er rikholdig og avspeiler en familie som har vært aktive innen kunst og kultur. Blant annet finnes det ni upubliserte brev fra Camilla Collett som var Thaulows kusine. Arkivet er overført fra Ringerikes museum til Drammen byarkiv på grunn av mangelen på sikkert magasin ved museet.

Arkivet etter Thaulow inneholder også kilder etter Modums bads tidlige virksomhet og knyttes til prosjektet Drammen byarkiv har igangsatt i samarbeid med

Ju Erak, broder hendes også er borte
for den så snart som muligt. Opfordret
med Modum, hvis jeg er så færdig at
erobre den Plads der, vil da være vore
menne end at Paa Nyar.

I Sammenheng af at fortælle
Paa, forbliver jeg din allieret
spagener og jeg har valgt til
i Randstad vore vore

Eufina

Camilla Collett

Konstbrøder 11. Sprosser
9. Juli.

Ejner Solter Thaulow.

Hjerteligheden efter at fælt
dine i Sprosser og Sprosser. Sprosser
der Sprosser Sprosser der Sprosser
Sprosser, Sprosser Sprosser Sprosser
at Sprosser Sprosser Sprosser
Sprosser Sprosser Sprosser Sprosser

Brev fra Camilla Collett til fetteren Heinrich Arnold Thaulow i 1882, Drammen byarkiv.

25

Modum bad – for å kartlegge institusjonens arkiv – etter Modum Bad Nerve-sanatorium. Arkivet er plassert på Modum bad.

Statsarkivet i Kongsberg har gjort en kartlegging av barnehjem, barneverninstitusjoner, fødehjem og spesialskoler i Telemark, Buskerud og Vestfold (1850–2010). Kartleggingen viser at det er bevart for få arkiver etter private institusjoner og skoler i Buskerud.

Å sikre arkiver etter private institusjoner og skoler er et felles fokusområde for Viken. Arbeidet med en kartlegging av institusjoner i Viken vil bygge videre på kartleggingen Statsarkivet i Kongsberg har gjort av barnehjem, barneverninstitusjoner, fødehjem og spesialskoler i Telemark, Buskerud og Vestfold (1850–2010). Henvendelsene som kommer til koordinator for privatarkiv om avlevering, er

vanskelige å betjene, pga. manglende depot i fylket.

Det er registrert 88 samlinger gjennom kartleggingen. Også denne kategorien er kompleks og kan være samlinger av intervjuer, folkemusikk eller foto, eller arkiv som har oppstått som følge av et tema eller en spesialinteresse. Et godt eksempel på en samling er kirkesamlingen etter ingeniør Søren Falch (1868-1957) fra Lier. Søren Falch hadde en lidenskapelig interesse for kirkebygg og utarbeidet, på eget initiativ, et spørreskjema som han sendte til alle sogneprestene i landet med en oppfordring om å fylle ut skjemaet og returnere det med fotografier og plantegninger av kirken. Innsamlingen resulterte i en nasjonal kirkesamling med dokumentasjon av ca. 1500 av landets kirker og kapell. Kirkesamlingen ble gitt til Vestfoldarkivet i 2007 av Drammen bibliotek.

FOTO

Fotosamlingene i Buskerud er ikke kartlagt i sin helhet, men alle bevaringsinstitusjonene bekrefter å ha foto i samlingene sine. I tillegg har Hol bygdearkiv egen fotograf og et forskriftsmessig fotomagasin.

Bevaringsplanen gir kun en beskrivelse av samlingene ved Buskerud fylkesfotoarkiv, både fordi institusjonen har et fylkesansvar, men også fordi Buskerud fylkesfotoarkiv mangler eksterne back-up-løsninger og fotomagasin.

Buskerud fylkesfotoarkiv ble opprettet i 1982. Dette er en fellestjeneste i fylket og en del av det nasjonale nettverket innen fotobevaring og fotokonservering. Fylkesfotoarkivet har ansvaret for det profesjonelle fotobevaringsarbeidet i Buskerud fylke, og samarbeider med museer, arkiver og kommunene.

FYLKESFOTOARKIVET

Kommunale bildesamlinger. Fotosamlingen inneholder rundt 60.000 negativer som er lagret i Fylkesfotoarkivet og i den enkelte kommune.

Glassnegativer er negativer fra rundt 1865 og fram til 1920. Fylkesfotoarkivet har flere store samlinger på til sammen ca. 60.000 negativer. Det meste portrettbilder. Samlingene kommer Ringerike, Kongsberg og Nore og Uvdal. Den største samlingen er fra Hønefoss fra fotografene Adolf og

Margit Johansen og består av rundt 25.000 glassnegativer. Denne samlingen er ikke ordnet, men er den viktigste samlingen i arkivet.

Negativer. Fylkesfotoarkivet ha flere samlinger av både negativer og albumer. De prioriterte samlingene er Fjellanger Widerøes flybilder og Follum fabrikker. Alle de 4.000 bildene er digitalisert. Av fargenegativer har Fylkesfotoarkivet en stor samling fra Ringerikes Blad på ca. 85.000 bilder.

Andre viktige og prioriterte samlinger. Portrettfotografene, Thaulow-samlingen med bilder fra Sandefjord- og Modum bad, samt bilder fra Ringerike Nikkelverk, Knut Espe med sine skolebilder fra Hønefoss, Industribilder av Ivar Aasen fra Nore og Uvdal, Viul tresliperi, Gudrun Birch Reichenwald, prestefrue og amatør-fotograf med bilder fra Karasjok, Gvarv og Ringerike og bygdefotografen Gullok Rua fra Kongsberg.

Unikaer. Samling av de aller første fotografiske bilder fra 1845–1860 (30 stykker). Av type unikaer har Fylkesfotoarkivet daguerreotypi, abrotypi og tintype.

Positiver. Løse bilder og bilder i album fra 1865 til i dag. Fylkesfotoarkivet har overtatt en stor samling fra Norske skog og Follum fabrikker. Samlingen er ikke ordnet.

Thaulow foretok flere utenlandsreiser for å studere balneologisk arbeid. Bildet er fra en reise i Egypt i 1895, Fylkesfotoarkivet i Buskerud

Bryllupet til Gudrun Reinton og Svein Nestegard i Hol 1912. Spelemenn er t.v. Ola A Strand fra Ål og Tor Grimsgard fra Nes. Fotograf: Olav S Reinton. Hol bygdearkiv.

AUDIOVISUELT MATERIALE

Audiovisuelt materiale som lydopptak, upubliserte filmer og annen etnografisk dokumentasjon er ikke kartlagt i sin helhet. Det blir gjort av Nasjonalbiblioteket, for etter hvert å kunne digitalisere og sikre materialet som bevares i ABM-sektoren og de lokalhistoriske arkivene. I Buskerud haster det å få digitalisert lydopptak og gamle filmruller. Både Folkemusikk-senteret og Ål bygdearkiv har digitalisert lydmateriale, men mangler sikker langtidslagring av de digitale filene. Ål bygdearkiv har publisert folkemusikkmateriale på siden:

<https://aalbygdearkiv.locloudhosting.net/>

DIGITALT SKAPT MATERIALE

Det er ingen av bevaringsinstitusjonene som melder fra om mottak av digitalt skapt materiale.

ARKIVER SOM DOKUMENTERER VERNEVERDIGE KULTURMILJØER

I Kulturminnekompasset: Regional plan for kulturminnevern i Buskerud, ligger en oversikt over verneverdige kulturmiljøer i fylket. I handlingsprogrammet er et av tiltakene under delmål 1: Bred formidling av Buskeruds kulturarv, sikring av arkiv- og kildemateriale som omhandler kulturmiljøene.

Vedlegg; Oversikt over arkiver som dokumenterer verneverdige kulturmiljøer.

KAPITTEL 3

Samfunnsanalyse av Bent Ek

30 /

Buskerud amt ble opprettet i 1679 og fikk i store trekk sine nåværende grenser i 1760. Innenfor amtet lå to av landets største byer – Kongsberg og Drammen – og næringslivet var preget av samspillet mellom byene og landdistriktene. I fjellbygdene dominerte husdyrhold med utstrakt bruk av stølsdrift, mens på flatbygdene i nedre del av amtet var kornproduksjon også viktig. Skogbruket hadde stor betydning i alle deler av fylket, og vassdragene var viktige transportåre for trevirke både til sølvverket på Kongsberg og i forbindelse med sagbruk/trelasthandel og seinere treforedlingsindustri. Alt på 1700-tallet hadde det begynt å vokse fram en del tettsteder i distriktene, og i mange av bygdene var det på 1800-tallet utstrakt «yrkesblanding», der mange kombinerte jordbruk med annet arbeid innen bergverk, skogbruk, fløting, transportarbeid, sagbruk, husflid, håndverk og småindustri.

De første tiårene av 1800-tallet var preget av nødsår og økonomisk krise. Spesielt rammet dette Kongsberg, der innbyggertallet ble halvert i løpet av få tiår som resultat av at virksomheten ved Sølvverket ble trappet kraftig ned. Dette skapte stagnasjon i hele Numedal/Sandsvær-regionen, mens folketall og næringsliv var i vekst i resten av fylket gjennom første halvdel av 1800-tallet. Viktige trekk i næringsutviklingen var fortsatt vekst i sagbruksnæringen, og Drammensvassdragets Fellesfløting organiserte tømmertransporten i store deler av vassdraget. Det ble dessuten etablert en hel del småindustri både i byene og bygdene, og Drammens betydning som handels- og sjøfartsby vokste raskt. Dette førte til etablering av viktige institusjoner, som Drammens Børs, samt forretningsbanker, forsikringsselskaper og en rekke sparebanker i landkommunene.

Kongsberg Sølvverk var fortsatt en viktig virksomhet, og mellom 1820 og 1850 var Modums Blaafarveværk landets største bedrift, med opptil 900 ansatte. Etter midten av århundret var Ringerikes Nikkelverk i en periode verdens største produsent av nikkel. Andre viktige bedrifter var Ekers Papirmølle, som var en av pionérbedriftene i norsk papirindustri, og Solberg Spinderei. I tillegg til disse større

bedriftene var det også en rekke mindre gårdsteglverk, kalkbrennerier, tjære- og treoljefabrikker, stampe- og valkemøller på bygdene. I Drammen var skipsbygging en viktig næring, men også små bedrifter som produserte nærings- og nytelsesmidler av ulike slag: Tobakksspinnerier, brennevinsbrennerier, bryggerier, hermetikkfabrikker, garverier, såpefabrikker og lysstøperier. Kongsberg Våpenfabrikk ble startet i 1814, opprinnelig som en underavdeling av Kongsberg Jernverk, men i løpet av århundret utviklet den seg til en av de mest betydelige industrivirksomhetene i fylket.

Fram mot midten av 1800-tallet var næringslivet preget av økende liberalisering, som blant annet førte til økt virksomhet i landdistriktene, med bygdehandverkere og landhandlerier. Dette bidro til at de mange tettstedene i nedre del av fylket fikk nye funksjoner. Holmsbu fikk status som ladested i 1846, mens Hønefoss i 1851 fikk full bystatus. En annen side av liberaliseringen var opphevelsen av sagbruksprivilegiene, som førte til at sagbruksnæringen omkring 1860 ble flyttet fra de mindre tettstedene til Drammen by. Dessuten var samferdselssektoren i rask endring, med utbedring av veinettet, dampskipsruter på elver og fjorder og ikke minst bygging av jernbane – med Drammen-Randsfjordbanen i 1866, sidesporet til Kongsberg i 1871 og forbindelsen Drammen-Kristiania i 1872 som de viktigste milepælene. I tillegg kom utbygging av telegraf fra 1850-tallet og telefon etter 1880. Helsevesen og skolevesen var i stor grad kommunale oppgaver, men også på disse områdene fantes det viktige private institusjoner, som St. Olavs Bad på Modum (1857). Fra siste del av 1800-tallet ble ordningen med distriktsleger og jordmødre gradvis utbygd, samtidig som det etter hvert etablerte seg en del privatpraktiserende leger og apotekere også utenfor byene.

Den sterke befolkningsveksten på første halvdel av 1800-tallet hadde gjort at jordbruksressursene på bygdene var blitt utnyttet maksimalt, gjennom deling av gårdsbruk og rydding av husmannsplasser, ofte kombinert med lønnsarbeid utenfor jordbruket.

Samfunnet var derfor sårbart for den nedtrappingen av bergverk og sagbruksdrift som skjedde fra midten av århundret. Dessuten oppsto det nye alternativer, og mange valgte å flytte til byene (Drammen og Hønefoss, men også Kristiania) eller emigrere til Amerika. Mellom 1850 og 1890 stagnerte eller sank derfor folketallet i de fleste landdistriktene i Buskerud.

De store forandringene som preget 1800-tallet skapte sosial og politisk uro. Tidlig i århundret kom dette særlig til uttrykk gjennom religiøse bevegelser, som haugianerne og andre pietistiske bevegelser. De rettet seg både mot mangel på ytringsfrihet og næringsfrihet og var en viktig bakgrunn for den liberaliseringen som etter hvert skjedde. Mange haugianere fikk etter hvert sentrale posisjoner både innenfor politikk og næringsliv. Rundt midten av århundret startet Marcus Thrane politisk bevegelse som fikk stor tilslutning i Buskerud. Den ble imidlertid slått ned med harde midler, og den moderne arbeiderbevegelsen vokste fram først etter at industrien for alvor hadde fått sitt gjennombrudd mot slutten av 1800-tallet.

Endringene i landbruket var både en årsak til og et resultat av befolkningsutviklingen på bygdene. Økt bruk av maskiner hang sammen med mindre tilgang på billig arbeidskraft, og i hele fylket var det en omlegging fra åkerbruk til husdyrhold. I flere bygder kom det landhusholdningselskaper og landboforeninger (seinere omdøpt til bondelag), samt ulike former for samvirke. Fra 1860-tallet og framover ble det satt i gang en rekke meierier, og større bygdemøller avløste mindre gårdskverner. Isskjæring og eksport av is utviklet seg til en viktig næring i området rundt Drammen.

Skipsfarten var viktig i Drammensdistriktet og sysselsatte mange, både som sjøfolk og i forbindelse med havnearbeid og skipsbyggingen. Ellers var fortsatt sagbruksnæringen den viktigste bransjen helt fram til slutten av 1800-tallet, men det kom også nye bedrifter innenfor tekstilindustri (Vestfossen Spinderi, Nøsted Dampvæveri, W.C.Møllers luefabrikk), metall- og verkstedindustri (Drammens Jernstøberi), kjemisk industri (Nitroglycerinfabrikken

på Engene i Hurum, Hofs krudtværk og Luntefabrik i Norderhov) og ikke minst en rekke teglverk og kalkfabrikker. Det store industrielle gjennombruddet var imidlertid knyttet til treforedlingsindustrien. De første tresliperiene i Drammens-distriktet ble startet rundt 1870, og med etableringen av større mekaniske tremassefabrikker og cellulosefabrikker i løpet av 1880- og 90-tallet ble dette raskt den viktigste industribransjen i Buskerud og en viktig avtaker av tømmer fra hele fylket. I tillegg kom en del større bedrifter i andre bransjer (Drammens glassverk, Christiania Portland Cementfabrikk i Slemmestad, Den Norske Galoge- og Gummivarfabrik på Nedre Eiker). På Kongsberg var fortsatt Sølvverket og Våpenfabrikken de viktigste bedriftene.

Med det industrielle gjennombruddet begynte igjen folketallet å stige i landkommunene i nedre del av Buskerud. Veksten var imidlertid sterkest i de distriktene som lå nærmest Drammen, og som nærmest var i ferd med å bli en del av byen (Strømsgodset, Tangen, Åssiden, Lierstranda).

Parallelt med industrialiseringen vokste organisasjonssamfunnet fram. Alt før midten av 1800-tallet fantes en del «allmennyttige» foreninger, ofte tilsluttet Selskabet for Norges Vel eller Buskerud Amts Landboforening (stiftet 1839), samt yrkessammenslutninger for håndverkere og kjøpmenn. Fra 1860-tallet kom en rekke misjonsforeninger, seinere også avholdsforeninger og kristne ungdomsforeninger. Dessuten ble det grunnlagt en del kirkesamfunn utenom statskirken, først og fremst i byene. Her kom det også kulturinstitusjoner som teater, sangkor og musikkorps, men alt på slutten av 1800-tallet ble det startet hornorkestre på enkelte tettsteder, og utover på 1900-tallet ble dette svært vanlig. Organisering av idretten startet med skytterlagene omkring 1860, men snart kom det også skiforeninger og turnforeninger, og fotballen fikk sitt gjennombrudd rett etter århundreskiftet. I bygdene og på tettstedene ble det raskt vanlig med «all-idrettslag», som omfattet både ski, fotball og andre greiner, mens det i Drammen også fantes en del foreninger som bare drev med sær-

idretter. Andre typer organisasjoner som fikk stor oppslutning var arbeiderforeninger og sanitetsforeninger. Mange av disse organisasjonene hadde egne lokaler, som også kunne leies ut til andre, og som ble viktige sosiale samlingssteder.

Framveksten av politiske partier var dels knyttet til unionsstriden og dels til framveksten av lokale arbeiderforeninger, som i begynnelsen ofte støttet Venstre, men fra omkring 1890 gradvis gikk over til Buskerud Arbeiderparti. Etter 1905 var Buskerud Samlingsparti (seinere Buskerud Høyre) et forsøk på å samle den borgerlige siden, men Venstre fortsatte som eget parti, og dessuten stilte mange landbruksorganisasjoner egne lister og gikk fra 1920 inn i Bondepartiet. Lokalavisene, de fleste utgitt i Drammen, men også noen på Kongsberg og Hønefoss, spilte en helt sentral rolle i framveksten av partipolitikken og fagbevegelsen, som for alvor fikk sitt gjennombrudd etter 1905.

Da elektrisitetsforsyningen ble utbygd fra omkring 1900, satte det et tydelig preg på samfunn og næringsliv. I treforedlingsbransjen utløste det anleggelse av en rekke papirfabrikker, både i tilknytning til eldre fabrikker og som nye bedrifter. Det ble også startet en del store elektronikkbedrifter (National Industri, Norsk Kabelfabrikk og Norsk Elektrisk Lampefabrikk – Osram). Dessuten førte den elektriske kraften til etablering av en rekke små og mellomstore bedrifter, særlig i bransjer som sagbruk/høvlerier og trevareindustri, næringsmiddelindustri, konfeksjonsindustri og mekaniske verksteder.

Samtidig hadde kraftutbyggingen stor betydning for de bygdene der kraftutbyggingen ble gjennomført. Utbyggingen av Norefallene i årene rundt 1920 fikk store konsekvenser for øvre del av Numedal med hensyn til økonomi, kultur og infrastruktur. Fra 1940-tallet har kraftutbyggingen også hatt stor betydning for øvre del av Hallingdal, særlig i Hol kommune.

I den første fasen var det dels kommunene og dels private elektrisitetsverk som sto for utbyggingen av kraftnettet. Fra 1920 spilte Buskerud fylkeskraftforsyning – i samarbeid med Statens kraftverk – en

sentral rolle i den regionale kraftforsyningen, mens det lokale nettet ble de fleste steder overtatt av kommunale e-verk i løpet av mellomkrigstida.

En viktig begivenhet for øvre del av Buskerud, var byggingen av Bergensbanen, som ble fullført i 1909. Det åpnet opp Hallingdal for turisme, og spesielt Geilo ble et viktig vintersportssted, men etter hvert også Gol, Hemsedal og Norefjell – spesielt etter at transport med rutebiler og drosjer ble tatt i bruk. Turismen hadde også betydning sommertid, både i fjellbygdene, i bygdene langs Drammensfjorden og rundt Tyrifjorden. Reisende med bil og jernbane bidro til at eldre skysstasjoner og vertshus ble opprettholdt, samtidig som det kom nye veikroer og turisthoteller.

I landbruket satset mange på pelsdyrnæringen, andre på dyrking av frukt og grønnsaker. Innenfor håndverk, varehandel og ulike former for tjenesteytende næringer gikk utviklingen i retning av stadig større spesialisering. Alt på 1800-tallet så en dette i byene, og utover på 1900-tallet ble det også på tettstedene vanlig med en del spesialforretninger i tillegg til de tradisjonelle landhandleriene: Manufaktur og skotøy, jernvare- og fargehandlere, kjøtt- og fiskeforretninger, frukt- og tobakksforretninger, bakerier og frisører – etter hvert også sports- og elektronikkforretninger, samt sykkel- og bilverksteder. På enkelte av de større tettstedene fantes også bokhandel, gullsmeder og forretninger for ur/optikk/foto. Håndverk og husflid hadde mange steder hadde vært en attåtnæring for husmenn og småbrukere, men ble i større grad et heltidsyrke. En del bygder ble kjent for sine spesialiteter, som de tallrike ljà- og knivsmiene i Hol.

Resultatet var alt i alt at landkommunene i Buskerud ikke lenger var rene jordbruksbygder med enkelte industristeder, men var i ferd med å utvikle seg til lokalsamfunn der også handel og tjenesteyting, turisme, håndverk og ikke minst småindustri var en viktig del av næringsgrunnet.

Næringslivet i Buskerud mellom 1920 og 1970 kan beskrives som et «modent industrisamfunn», i den forstand at det var stor stabilitet. Det ble ikke etablert nye storbedrifter, men en god del små og mellomstore fabrikker, og flere av dem som alt eksisterte, vokste seg større (Kongsberg Våpenfabrikk, Drammens Jernstøperi, National Industri, Follum Fabrikker, Tofte Cellulosefabrikk, Drammen Slip & Verksted). Derimot mistet Drammen etter krigen sin betydning som sjøfartsby, men fra 1960-tallet ble Drammen havn utbygd som landets største importhavn for biler.

Landbruket gjennomgikk store omstillinger i tiårene etter andre verdenskrig, dels på grunn av teknologisk utvikling (traktor, skurdresker m.m.), men også på grunn av de rammene som ble lagt gjennom den statlige landbrukspolitikken. Hovedtrekkene var spesialisering på kornproduksjon på flatbygdene og husdyrhold i dal- og fjellbygdene. En omfattende bygging av skogsbilveier var viktig for skogbruket i alle deler av Buskerud og bidro til at tømmerfløting ble trappet gradvis ned og så å si helt avviklet omkring 1970. Fra slutten av 1900-tallet ble skogsdriften i stadig større grad dominert av entreprenører med moderne skogsmaskiner.

I organisasjonslivet fortsatte idrett, musikk og religiøse foreninger å dominere, men i større grad enn før var kvinner aktive i slike organisasjoner. Ikke minst kom det etter hvert tilbud for barn og unge, med speiderbevegelsen i mellomkrigstida og etter krigen i form av barneidrett og skolekorps. Det kom også mange velforeninger og foreninger med rent sosiale formål.

På 1970-tallet startet en periode med store omstillinger i næringslivet. I løpet av et par tiår forsvant de aller fleste treforedlingsbedriftene, og produksjonen ble samlet ved noen få storbedrifter. «Nye Tofte» ble satt i drift i 1980, men gikk konkurs etter bare to år. Fabrikken ble drevet videre av Norske Skog, som i 1989 også overtok Follum Fabrikker. Til sammen produserte Follum og Tofte mer papir enn det alle fabrikkene i vassdraget hadde gjort til sammen, fram til de avviklet produksjonen i henholdsvis 2011 og 2013. Også mange andre av de største

industribedriftene ble nedlagt eller flyttet produksjonen: Dyno Industrier i Hurum i 1976, Drammens Glassverk i 1977, Drammens Jernstøberi & Mek. Verksted i 1979, Drammens Slip & Verksted i 1986, Solberg Spindleri i 1987, Norcem på Slemmestad i 1989, Dyno på Gullaug i 2001, Jernbaneverkstedet i 2004. Andre store industribedrifter gjennomførte vellykkede omstillinger, med satsing på høyteknologi, ingeniørkompetanse og spesialiserte fagarbeidere. Dette skapte en ny type industribedrifter, som var konkurransedyktige internasjonalt, men som sysselsatte betydelig færre enn den tradisjonelle storindustrien hadde gjort: National Industri (i dag ABB Transformatorservice), Norsk Kabelfabrikk (i dag Prysmian Group Norge), Viking-Mjøndalen (i dag Trelleborg Offshore) og gjenvinningsbedriften A/S Hellik Teigen. På Kongsberg var denne utviklingen knyttet til Kongsberg Våpenfabrikk, som ble splittet opp i flere selskaper i 1987. Den militære produksjonen ble videreført av firmaet Norsk Forsvarsteknologi, som i 1995 endret navn til Kongsberg Gruppen. Sammen med andre bedrifter har dette dannet grunnlaget for Kongsberg Teknologipark, som i dag omfatter rundt 40 bedrifter, med over 5.000 ansatte og en årlig omsetning på rundt 35 milliarder.

Fra 1970-tallet førte en aktiv industri- og distriktpolitikk fra staten og kommunenes side til utbygging av næringsområder der det ble lagt til rette for industri og andre næringer. Den desentraliserte industristrukturen med mange små og mellomstore bedrifter i distriktene ble dermed til en viss grad opprettholdt. Likevel ble industrisysselsettingen i Buskerud omtrent halvert mellom 1970 og 2017. Til gjengjeld har det vært en kraftig vekst i sysselsettingen i bygg- og anleggsbransjen og i de tjenesteytende næringene, der en i dag finner over 85% av de yrkesaktive. Et nytt trekk innen varehandelen har vært at forretningene blir en del av store regionale eller nasjonale butikkjeder, og dessuten at de samles under ett tak i større eller mindre kjøpesentra. Også turisme, hotell- og restaurantdrift utgjør en viktig del av de tjenesteytende næringene, særlig i distriktene. Nært knyttet til dette er fritidsaktiviteter, kulturopplevelser og

andre underholdningstilbud, ofte knyttet til større arrangementer og festivaler.

Den største veksten i sysselsetting har imidlertid skjedd innenfor sektorene utdanning og helse/omsorg. Her er det fortsatt offentlig sektor som dominerer, men det har også vært enkelte privatskoler, samt en rekke private aktører – fra privatpraktiserende leger og tannleger, apotek, fysioterapeuter, ergoterapeuter og andre helsearbeidere til treningsstudioer, spa- og massasjeinstitutter, fotpleie, skjønnhets-salonger, tatovering/piercing og frisør-salonger.

Bank- og finansvesenet har vært gjennom en lang rekke fusjoner som har resultert i at de lokale sparebankene har blitt erstattet av større forretningsbanker og sparebankkjeder. Andre former for tjenesteytende virksomhet er knyttet til kontor og administrasjon, økonomi, regnskap, revisjon og liknende virksomheter.

Bygg- og anleggsbransjen omfatter både små enmannsfirmar eller familiebedrifter og større entreprenører. Fra 1970-tallet og framover har det vært en del større lokale aktører, som Ole K. Karlsen, Petter Kristiansen, Isachsen Entreprenør og Albert Kr. Hæhre, men samtidig er det fortsatt mange små og mellomstore bedrifter, med virksomhet som spenner fra anleggsmaskiner til bygging av hus og hytter og eiendomsdrift/utleie. Nært knyttet til denne bransjen er arkitektkontorer og firmaer som driver ulike former for teknisk konsulentvirksomhet.

Det frivillige organisasjonslivet har vært i vekst både når det gjelder antall organisasjoner og ikke minst spredning på mange ulike områder. I Frivillighetsregisteret i Brønnøysund er det i dag registrert nærmere 2.500 frivillige organisasjoner fra Buskerud. Den klart største gruppen er idretten, der det har vært en klar tendens til å danne særforeninger som bare driver med en enkelt gren, men der de største idrettsgreinene i stor grad fortsatt drives av all-idrettslagene. I tillegg kommer en rekke organisasjoner som arbeider for mosjon og friluftsliv: Den Norske Turistforening, jeger- og fiskerforeninger, speidergrupper,

4H-grupper og lokale trimgrupper. En annen viktig kategori er «kultur og kunst», som omfatter blant annet musikk og dans, teater, design, billedkunst og kunsthåndverk, samt husflidslag, bondekvinnelag, historielag og foreninger som driver med ulike former for kulturminnevern. Andre typer foreninger er knyttet til «bolig- og lokalmiljø» (velforeninger, hytteeierforeninger og ulike typer venneforeninger) eller driver ulike former for helsearbeid, miljøvern eller annen sosial og humanitær virksomhet. Det er også registrert over 100 religiøse foreninger og trossamfunn. For øvrig finnes det organisasjoner og sammenslutninger som ivaretar medlemmenes felles interesser og behov for sosial omgang.

De seinere årene har både næringsliv og organisasjonsvirksomhet på ulike måter blitt preget av økt globalisering og en betydelig innvandring. Det har først og fremst betydd en integrering av nye etniske grupper i lokalsamfunnet, men også til etablering av typiske «innvandrers-bedrifter» og organisasjoner som ivaretar disse gruppernes behov for kulturelle og sosiale aktiviteter.

KAPITTEL 4

Mot en helhetlig samfunnsdokumentasjon for Buskerud og Viken 2019–2025

Et av hovedmålet med privatarkivarbeidet for Buskerud er å sikre en helhetlig samfunnsdokumentasjon. Det vil si at arkiver fra statlig, kommunal og privat sektor skal bevares og gjøres tilgjengelig for bruk. Resultatene fra bestandsanalysen og samfunnsanalysen, gir oss en indikasjon på satsingsområder i privatarkivarbeidet for å nå dette målet.

36 /

Friluftsliv i Hallingdal. Foto av fotografen Bjørn Furuseth i Hol bygdearkiv

37

PRIORITERTE OMRÅDER FOR PRIVATARKIVARBEIDET I BUSKERUD

Bestandsanalysen viser 1.647 registrerte privatarkiver i Buskerud. I tillegg bevares foto- og lydmateriale i de fleste institusjonene. Det er til sammen 4.415 hyllemeter med arkiver. Kart og tegninger er inkludert med en omtrentlig hyllemeterberegning.

Det er bevart hele 1.024 organisasjonsarkiver mot kun 297 arkiver etter privat næringsliv. Arkiver bevart etter sentrale personer i fylket, er 118. Registrerte samlinger ligger på 88, og fra institusjoner er det 30 arkiver.

Flere av museene og de lokalhistoriske arkivene, melder fra om uregistrerte arkiv som ikke er med i kartleggingen.

Kartleggingen viser også at det er bevart få arkiver etter privat næringsliv etter 1975 og få organisasjonsarkiver etter år 2000.

Det vil kreve et systematisk arbeid for å sikre en helhetlig arkivbevaring framover. Det foreslås derfor målrettet innsats innen bestemte fokusområder. Tre av fokusområdene er valgt ut i samarbeid med koordinerende institusjoner i Akershus og Østfold og vil inngå i et større samarbeid om bærekraftig bevaring i Viken.

Den utvidede samfunnsanalysen i kapittel 8, med kartlagte samfunnssektorer og arkivskapere, ligger til grunn for arbeidet med fokusområder og innsamlingsstrategier for Buskerud.

FOKUSOMRÅDER FOR BUSKERUD:

- **Arkiver etter privat næringsliv.** Sikre arkiver etter 1975 – med økt fokus på nye næringer som service-, informasjon-, makedsførings- og kunnskapsbedrifter. Kartlegge bedriftene ved Kongsberg Teknologipark.

Samarbeide med Museene i Akershus (koordinator for Akershus), IKA Østfold og Østfoldmuseene (koordinator for Østfold) om bærekraftig bevaring av næringslivsarkiver i Viken med fokus på industriarkiver fra hele perioden.

- **Turisme og nye næringer.** Bevare arkiver etter nyere næringer og organisasjoner rettet mot turisme – i samarbeid med Kultur- og næringsutvikling i Buskerud fylkeskommune. Det foreslås et innsamling- og bevaringsprosjekt for Hallingdal-området – en region hvor reiselivet har vært i enorm vekst de siste årene. Arkiver etter overnattingssteder, friluftaktiviteter, lokal matproduksjon, festivaler mm. bør dokumenteres.

- **Sikre organisasjonsarkiver** – med fokus på nyere tids organisasjonsliv.

-Idrettsarkiver - sikre arkiver etter de største idrettsgrenene som håndball, fotball og bandy, og etter nyere nye idrettsgrenene som basketball, volleyball, cricket, amerikanske fotball, cheerleading, landhockey, golf, bowling, triatlon og forskjellige kampsporter.

-Sikre arkiver etter organisasjoner som jobber med mosjon og friluftsliv, som jeger- og fiskerforeninger, isbadeforeninger, mosjonsgrupper mm.

-Sikre arkiver etter organisasjoner som jobber for kunst og kultur – orkestre, korps, band, dans og kor, teatergrupper, husflidsforeninger, kulturminnevern foreninger mm.

-Sikre arkiver etter velforeninger

-Sikre arkiver etter religiøse foreninger

- Sikre **personarkiver etter politikere, kulturpersoner og kunstnere**
- Sikre **arkiver etter det kulturelle mangfoldet** i arbeidslivet og i organisasjonene. Kartleggingen viser at mangfoldet i Buskeruds befolkning ikke avspeiles i det bevarte materialet.

Det foreslås et samarbeidsprosjekt i Viken om kartlegging, innsamling og bevaring av multikulturelle arkiver.

- Bidra til at **privatarkiv med rettighetsdokumentasjon** blir sikret. Antall forespørsler om rettighetsdokumentasjon har økt. Å sikre arkiver etter private institusjoner og skoler er et felles fokusområde for Viken. Arbeidet med en kartlegging av institusjoner i Viken vil bygge videre på kartleggingen Statsarkivet i Kongsberg har gjort av barnehjem, barneverninstitusjoner, fødehjem og spesialskoler i Telemark, Buskerud og Vestfold (1850–2010).
 - **Minneinnsamlingsprosjekter** i form av intervjuer eller annen type dokumentasjon gjøres i de tilfeller der det ikke finnes skriftlige kilder. Det foreslås to prosjekter for Buskerud; dokumentasjon av innvandremiljøet i Drammen og et minneinnsamlingsprosjekt i Hole kommune knyttet til de involverte i terroren på Utøya 22. juli 2011.
-

NORSK Sukkererter
Kr 39

KJUSE NORSK TOMATER
Kr 17

STOR FERS KAM
2.10

KJEMPE SØTE MORELLER fra U.S.A
Kr 29.90

10

KJEMPE SØTE MORELLER fra U.S.A
Kr 49.90

NY PLUKKET NORSK Bringebær

SØTE Jordbær
25

BÆREKRAFTIG BEVARING

De tre koordinerende institusjonene i Akershus, Østfold og Buskerud vil videreføre samarbeidet om privatarkiv med fokus på bærekraftig bevaring i Viken. For å oppnå bedre resultater med privatarkivarbeidet, må nye måter å jobbe på utvikles. Målet er helhetlig samfunnsdokumentasjon. Bevaringsplanene i de tre fylkene gir et godt grunnlag for å vurdere satsinger og prioriteringer inn i ny region. Viktige problemstillinger å diskutere, er i hvilken grad et utvalg av næringslivs- og organisasjonsarkiver i de ulike kategoriene bør bevares, for å kunne dokumentere organisasjonslivet regionalt. Det er utfordringer både med depot og ressurser i de tre fylkene. Dette vil sette klare rammer for videre innsamling og bevaring av privatarkiver i ny region. Allerede høsten 2019 vil Akershus, Østfold og Buskerud utarbeide en felles kortversjon av bevaringsplanene, samt planlegge arbeidet mot en felles bevaringsplan for Viken i 2024.

Før samarbeidet om en felles plan starter, bør tiltakene i Bevaringsplan for Buskerud igangsettes.

HANDLINGSPLAN 2019-2025

Utfordringer i privatarkivarbeidet i Buskerud:

1. Depot. Hvilken modell skal etableres for privatarkivarbeidet i Buskerud og Viken? Hvordan løse mangelen på sikre magasiner?
2. Innsamling av privatarkiv. Hvem skal utarbeide strategier og ha ansvaret for innsamling av privatarkiver i Buskerud og Viken? Hvilken rolle skal den koordinerende institusjonen ha?
3. Tilgjengeliggjøring og formidling av privatarkiver. Hvordan organisere arbeidet med ordning, katalogisering og publisering av privatarkiver på Arkivportalen?
4. Kompetanse og ressurser. Hvordan heve den arkivfaglige kompetansen i Buskerud og Viken? Hvordan utnytte den eksisterende kompetansen bedre?

Vestfoldarkivet, som koordinerende institusjon, har ansvaret for å følge opp strategien i samarbeid med fylkeskommunen og de koordinerende institusjonene i Akershus og Østfold. Sentrale samarbeidspartnere er Arkivverket, IKA Kongsberg, IKA Østfold og Vestfoldarkivet, de lokalhistoriske arkivene og de av museene i Buskerud som ønsker å være med på et samarbeid – om enten depot eller fellestjenester.

40 /

Strategi	Tiltak
Utvikle en modell for bærekraftig bevaring av næringslivsarkiver i Viken og Østlandsområdet	<ul style="list-style-type: none"> - Sette ned en arbeidsgruppe bestående av koordinerende institusjoner for å utvikle modellen - Utarbeide et prosjekt for næringslivsarkiver i Viken og Vestfold-Telemark - Søke arkivutviklingsmidler høst 2019
Etablere depot for privatarkiver i Viken	<ul style="list-style-type: none"> - Sette ned en arbeidsgruppe for å se på ulike modeller for Viken (fylkeskommunen, utvalgte bevaringsinstitusjoner og de koordinerende institusjonene) 2020
Gjøre privatarkivene tilgjengelige for alle	<ul style="list-style-type: none"> - Vestfoldarkivet, som koordinerende institusjon, vil registrere og publisere kartlagte arkiver gjennom bevaringsplan-prosjektet på Arkivportalen i 2020. - Utvikle arkivformidlingsprosjekter med aktuelle aktører for blant annet Den Kulturelle Skolesekken (Viken-samarbeid) 2021
Helhetlig samfunnsdokumentasjon – samle inn privatarkiver og dokumentere samfunnsområder som er underrepresentert i bevaringsplanen	<ul style="list-style-type: none"> - Utarbeide en kortversjon av planene i Akershus, Østfold og Buskerud 2019 - Utarbeide innsamlingsstrategier og opprette innsamlingsprosjekter i samarbeid med sentrale aktører* - Utarbeide en felles bevaringsplan for Viken fra 2025
Øke arkivfaglig kompetanse og ressurser på privatarkiv	<ul style="list-style-type: none"> - Øke kompetanse og ressurser i samarbeid med fylkeskommunen

**Dette arbeidet vil på sikt ligge ved et regionarkiv eller et fellesmagasin*

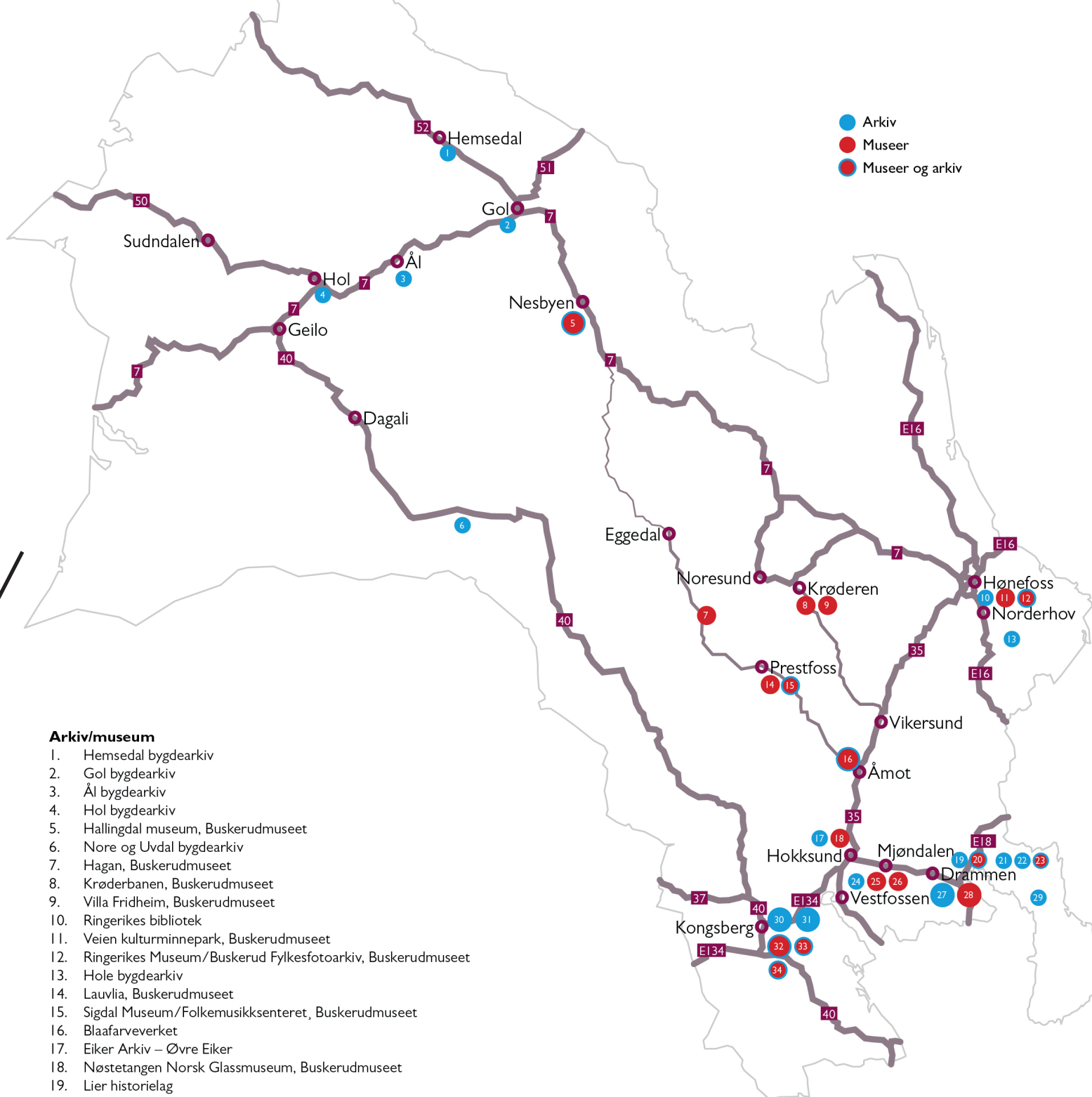
KAPITTEL 5

Status for depot, tilgjengelighet, ressurser og kompetanse

42 /

MUSEER OG ARKIVINSTITUSJONER I BUSKERUD

Arkiv/museum

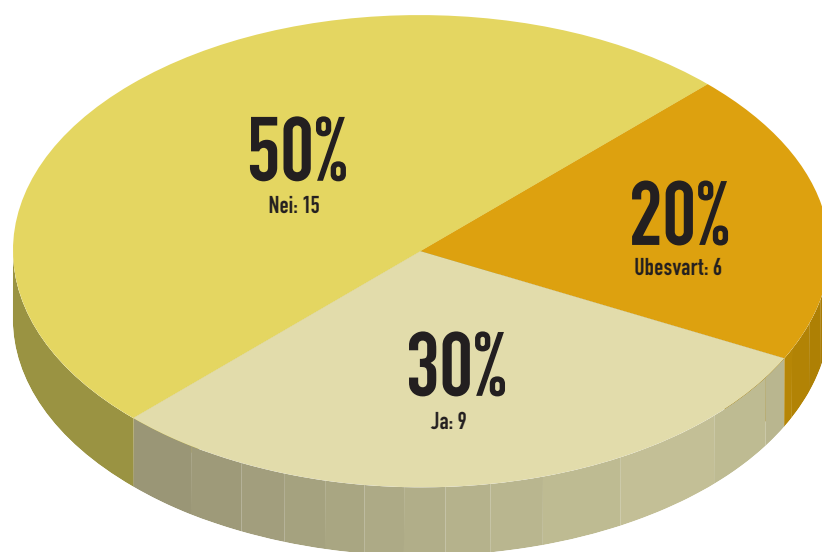
1. Hemsedal bygdearkiv
2. Gol bygdearkiv
3. Ål bygdearkiv
4. Hol bygdearkiv
5. Hallingdal museum, Buskerudmuseet
6. Nore og Uvdal bygdearkiv
7. Hagan, Buskerudmuseet
8. Krøderbanen, Buskerudmuseet
9. Villa Fridheim, Buskerudmuseet
10. Ringerikes bibliotek
11. Veien kulturminnepark, Buskerudmuseet
12. Ringerikes Museum/Buskerud Fylkesfotoarkiv, Buskerudmuseet
13. Hole bygdearkiv
14. Lauvlia, Buskerudmuseet
15. Sigdal Museum/Folkemusikksenteret, Buskerudmuseet
16. Blaafarveverket
17. Eiker Arkiv – Øvre Eiker
18. Nøstetangen Norsk Glassmuseum, Buskerudmuseet
19. Lier historielag
20. NMK Motorsportsmuseum
21. Røyken bibliotek
22. Røyken historielag
23. Slemmestad Cementmuseum
24. Eiker Arkiv – Nedre Eiker
25. Portåsen, Buskerudmuseet
26. Fossesholm Herregård, Buskerudmuseet
27. Drammen byarkiv
28. Drammens museum
29. Hurum historielag
30. Statsarkivet på Kongsberg
31. IKA Kongsberg
32. Norsk Bergverksmuseum
33. Lågdalsmuseet, Buskerudmuseet
34. Labromuseene, Buskerudmuseet

Kartet er utarbeidet av Per Øyvind Østensen ved Norsk Bergverksmuseum og viser arkiv- og museumslandskapet i Buskerud

Fordi Buskerud mangler magasinplass til store bedriftsarkiver, avleveres viktige arkiver til institusjoner utenfor fylket

- Norsk Skogmuseum (arkiver etter treforedlingsbedrifter)
- Riksarkivet (bevarer blant annet arkivet etter Dyno Nobel og Blaafarveværket)

MAGASIN FOR ARKIV

MAGASINER OG OPPBEVARINGSFORHOLD

Kartleggingen viser at det er stor mangel på sikre og forskriftsmessige magasiner for privatarkiv, foto, og digitalisert og digitalt skapt materiale. For status på gjenstandssamlingene, se samlingsplan for Buskerud-museet.

Kun 30% svarer at de har magasin for arkiv. Det øvrige materialet er plassert på lager og i rom som er dårlig egnet for bevaring av papir.

Kun fem institusjoner melder at de har god magasinkapasitet i årene som kommer. Hele 19 institusjoner har ingen magasinkapasitet. Seks institusjoner har ikke svart.

Hol bygdearkiv har best magasinkapasitet både på papirarkiver og på foto.

Buskerud Fylkesfotoarkiv holder til i lokalene til Ringerikes Museum – en 300 år gammel trebygning. Ingen av oppbevaringsrommene for fotografi er godkjente i henhold til temperatur, fuktighet, lys og sikkerhet. Fylkesfotoarkivet har heller ingen sikker langtidslagring eller eksterne backup-løsninger for de digitale bildene.

ORDNINGS- OG TILGJENGELIGHETSGRAD

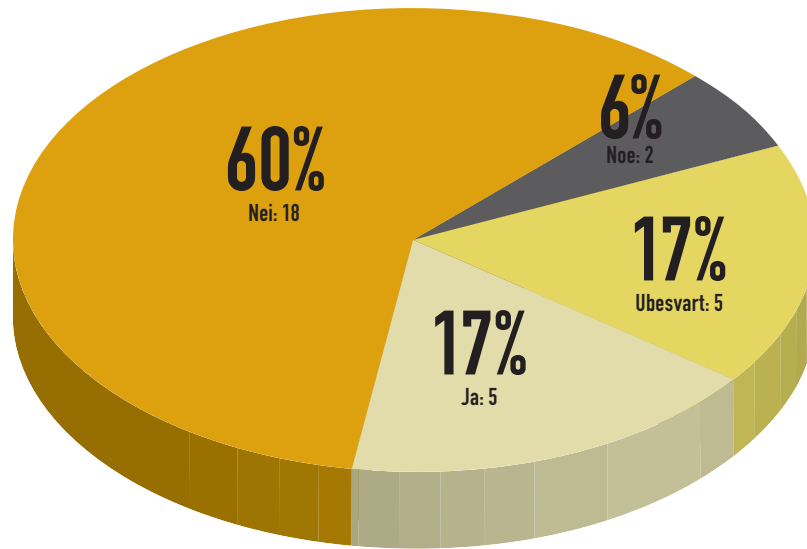
De største institusjonene som Drammen byarkiv, ARBARK, Statsarkivet på Kongsberg, Drammens museum og Norsk Bergverksmuseum, har ordnet flest arkiver. I museene er det generelt lite ressurser til å ordne og katalogisere arkivene, fordi det er så store etterslep på gjenstandssamlingene. Flere av museene ønsker å overføre privatarkivene til en arkivinstitusjon.

I Buskerud er det kun Drammen byarkiv og Statsarkivet i Kongsberg som har registreringssystemet Asta og som publiserer arkiver på Arkivportalen.no.

Som en del av bevaringsplanprosjektet, vil derfor alle kartlagte arkiver registreres i Vestfoldarkivets Asta-base under overskriften Privatarkiv i Buskerud og publisert på Arkivportalen. Prosjektet er støttet av Buskerud fylkeskommune.

44

PUBLISERT PÅ ARKIVPORTALEN

Figuren viser at det kun er 5 institusjoner som melder fra om publisert materiale på Arkivportalen.no; Arbark, Drammen byarkiv, Vestfoldarkivet, Statsarkivet i Kongsberg og Norsk Skogmuseum.

45

RESSURSER

Det er få ressurser som settes av til privatarkiv. I museene er ikke arkivarbeid en prioritert oppgave, fordi det er store etterlep på registrering av gjenstandssamlingene. De få ressursene som finnes, er spredt på mange institusjoner. Kartleggingen viser at det er i underkant av 2 stillinger på privatarkiv i fylket. Dette inkluderer Vestfoldarkivets halve stilling som koordinator. Det er ingen arkivarer ansatt i museumssektoren i fylket. 57% svarer at de ikke har noen ressurser avsatt til arkivarbeid.

KOMPETANSE

Selv om depot- og ressursituasjonen er lite tilfredsstillende, finnes det god faglig kompetanse både på arkiv og foto i fylket. Som nevnt tidligere er arkivlandskapet i Buskerud komplekst med mange aktører, men det er flere institusjoner som peker seg ut som kompetansesenter på arkiv; Drammen byarkiv, Statsarkivet i Kongsberg og IKA Kongsberg. Det er de største arkivinstitusjonene som har kompetanse på elektroniske arkiv, digitalisering og muggsanering.

I Hallingdalområdet er det Hol og Ål bygdearkiv som har arkivfaglig kompetanse. Hol bygdearkiv har egen fotograf og forskriftsmessig fotomagasin. Av museene i Buskerud, er det Norsk Bergverksmuseum og Drammens museum som har flest privatarkiv og størst arkivfaglig- og forskningskompetanse.

Selv om behovet er noe ulikt, har alle museene i Buskerud, med unntak av Blaafarveværket, meldt fra om behov for sikre magasiner for gjenstand-, arkiv- og fotosamlinger. Alle museene har svart at de ønsker å styrke fellestjenestene i fylket.

FELLESTJENESTER I BUSKERUD

I dag finnes det tre fellestjenester finansiert av Buskerud fylkeskommune:

- Fylkesfotoarkivet, som har ansvar for fotoregistrering og fotooppbevaring. Fylkesfotograf i 100% stilling er tilknyttet Buskerudmuseet. Fylkesfotoarkivet og fylkesfotografen er lokalisert på Ringerike museum. Lokalene er ikke egnet til formålet og fotosamlingen oppbevares

under svært kritiske forhold.

- Folkemusikksenteret i Buskerud har ansvar for å bevare arkiv og gjenstander tilknyttet folkemusikk- og folkedans-tradisjonene i fylket og er lokalisert på Sigdal Museum. Folkemusikkonsulent i 100% stilling er tilknyttet Buskerudmuseet. Folkemusikksenteret har back-up-løsninger, men mangler digitalt depot for alangtidslagring.

- Vestfoldarkivet er fylkeskoordinerende institusjon for privatarkivarbeidet i Buskerud. Den koordinerende institusjonen er bindeleddet mellom bevaringsinstitusjonene i Buskerud og Riksarkivet, og skal i kraft av rollen som koordinator ha ansvar for privatarkivarbeidet i fylket. Som koordinerende institusjon, skal Vestfoldarkivet bidra til innsamling og bevaring av privatarkiv, veilede ABM-sektoren og de lokalhistoriske arkivene i arkivfaglige spørsmål og ha et samarbeid med privat næringsliv når det gjelder bevaring av bedriftsarkiver. Koordineringsstillingen er i 50%.

KOMPETANSE I VIKEN OG VESTFOLDARKIVET

Bevaringsplanene for Akershus og Østfold peker på de samme utfordringene med depot og tilgjengelighet for privatarkivene i fylket (se siste kapittel). I Viken som helhet bevares privatarkiver i hele ABM-sektoren og i de lokalhistoriske arkivene. Museene i Akershus og Østfoldmuseene er koordinerende institusjoner i hvert sitt fylke og har begge den største bestanden av bevarte arkiver. Begge institusjonene har historisk-, kulturhistorisk- og fotokompetanse.

IKA Østfold og IKA Kongsberg er institusjoner med god kompetanse på elektronisk skapte arkiver, digitalisering, muggsanering og forebyggende konservering.

Vestfoldarkivet er etablert i Sandefjord med arkivmagasin samlokalisert med museenes fellesmagasin, og er en del av Vestfoldmuseene IKS. Vestfoldarkivet har arkivarer med kompetanse på både offentlige og private arkiv, elektronisk skapte arkiv, digitalisering og arkivformidling. Vestfoldmuseene har også tilbudt Buskerudmuseet lagring av digitale filer.

/ **47**

KAPITTEL 6

Framtidas arkiv

Hvordan løse utfordringene med depot for privatarkiv, foto, audiovisuelt materiale og digitalt skapte arkiver?

For å sikre en helhetlig arkivdokumentasjon for Buskerud fylke, og for å kunne møte de digitale utfordringene i sektoren, kreves både ny kompetanse, institusjonsutvikling og samhandling mellom ABM-institusjoner og fagområder, samt fellesløsninger for bevaring og formidling.

48 /

49

Karleggingen viser tydelige **utfordringer** for privatarkivsektoren i Buskerud knyttet til depot og tilgjengelighet:

- Det er mangel på sikre magasiner både for papirarkiv og digitalt skapte arkiver.
- Det er utfordringer med bevaring av de store bedriftsarkivene.
- Det er utfordringer med bevaring av kart og tegninger. Det er mangel på sikre fotomagasiner.
- Det finnes ingen ordning for langtidslagring av digitalisert materiale som lyd, foto og film.
- Arkivene som er bevart, er ofte uordnet og utilgjengelige for publikum.
- Det er liten spesialkompetanse på arkiv – spesielt elektronisk arkiv.

Konsekvensene er at:

- Viktige privatarkiv, foto- og lyd-samlinger som dokumenterer Buskeruds historie går tapt.

- Bevarte og tilgjengelige arkiver representerer i liten grad en helhetlig og representativ samfunnsdokumentasjon.
- En for stor del av privatarkivene som er i depot, er utilgjengelige for publikum.
- Lite grunnforskning på fylkets samfunnsutvikling og historie.

Løsninger:

- Etablere forskriftsmessige magasiner for privatarkiv (papir, bilde, lyd, digitalt skapte arkiv).
 - Etablere et kompetansemiljø for næringslivsarkiv (innsamling, bevaring og tilgjengeliggjøring).
 - Bygge opp kompetanse på arkiv – blant annet elektronisk skapte arkiv, GDPR og generell juridisk kompetanse.
 - Etablere et fagmiljø i tilknytning til et arkivsenter i regionen eller et fellesmagasin for arkiv og museum.
-

FORSLAG TIL MODELLER FOR BUSKERUD OG VIKEN

Ny lov om samfunnsdokumentasjon og arkiver (NOU 2019:9), Arkivverkets rapport om regionsreformen og Privatarkivstrategi 2019–2023 setter rammene for det videre arbeidet med depot og fellestjenester. Arbeidet gjort i magasingruppa, i regi av samlingsforvaltningsplanen for museene i Buskerud, legger et godt grunnlag for å tenke scenarier for arkiv- og museumsfeltet i Buskerud og Viken. Det er flere veier å gå for å organisere arkivsektoren i ny region. For å nå målet med helhetlig og bærekraftig bevaring, må det tenkes nye samarbeidsformer.

Det skisseres noen mulige løsninger for depot og fellestjenester, basert i hovedsak på utfordringer i arkivsektoren. De ulike løsningene kan kombineres.

- A. **Det etableres én regional institusjon som får ansvar for alle typer arkiv – offentlige, kommunale og private.** Arkivverket anbefaler at det etableres minst én sterk arkivfaglig institusjon i hver region med kompetanse på digitalt skapte arkiv og personvern. Her er det flere veier å gå – enten å samlokalisere arkivarbeidet/institusjoner, eller å etablere en ny arkivinstitusjon med et helhetlig ansvar for arkivene i den nye regionen.
- B. **Det etableres et fellesmagasin med fellestjenester for arkiv og museum.** Med bakgrunn i arbeidet fra magasingruppa, er det et uttrykt ønske fra museene om å styrke fellestjenestene og etablere et fellesmagasin for alle samlingene. Dette er tenkt som en institusjon med ansvar for de arkivene som i dag oppbevares av muséer, bibliotek, lokalhistoriske arkiv m.m. – enten felles for Viken eller ett i hvert av de nåværende fylkene. Institusjonen bør ha ulike seksjoner/avdelinger for arkiv og museum. Seksjon for arkiv

får et koordineringsansvar og ansvar for innsamlingsstrategier. Denne løsningen kan kombineres med løsning C.

Dersom et fellesmagasin skal etableres i/for Buskerud, er Kongsberg pekt ut som lokalitet (se Samlingsforvaltningsplan for museene).

- C. **Vestfoldarkivet får ansvar for de store næringslivsarkivene.** Den største utfordringen med tanke på depot, er næringslivsarkiver – både papirarkiver og digitalt skapte. Det er også spesielle utfordringer knyttet til bevaring av denne kategorien arkiver. Dette gjelder særlig finansieringen av bevaringsarbeidet. Arkivene er ofte svært omfangsrike, og arbeidet med innsamling, bevaringsvurdering, systematisering og tilgjengeliggjøring av arkivene er dermed kostbart. Næringslivsarkivene krever også stor plass i bevaringsinstitusjonenes magasiner. Det norske arkivmiljøet er i ferd med å prøve ut nye metoder for bevaring av arkiver etter næringslivet. Det har blitt etablert tre nasjonale institusjoner som i samarbeid med eksisterende bevaringsinstitusjoner og definerte næringer, skal bevare arkiver. Dette er Norsk olje- og gassarkiv, Norsk sjømatarkiv og Norsk bergindustriarkiv – der sistnevnte har prosjektledelse fra Vestfoldarkivet. Det er muligheter for å benytte metoden på næringslivet generelt – og med et spesielt fokus på Viken. Alle sektorarkivene har fått offentlig støtte i oppstarten. En vei å gå, er å etablere et samarbeid mellom et fellesmagasin eller en arkivinstitusjon i Buskerud/Viken og Vestfoldarkivet om bevaring av næringslivsarkiver. Vestfoldarkivet etablerer seg som et næringslivsarkiv for Østlandet og søker samarbeid med fylkeskommuner og aktuelle institusjoner.

50 /

SAMARBEID OG INSTITUSJONSUTVIKLING

Som vist i kapittelet om status, er det stor arkivfaglig kompetanse på Østlandsområdet – både i det nye Viken og i Vestfold-Telemark. De største arkiv-institusjonene er også en del av et nasjonalt arkivfaglig nettverk – med Arkivverket som premissleverandør og samarbeidspartner. Gode samarbeidsformer gir bedre ressursutnyttelse, større fagmiljø med variert kompetanse og bedre tilgang til arkivene. Å styrke privatarkivtjenesten i fylket, vil være med på å styrke Buskerud som samarbeidspartner inn i en ny region. Målet må være sikre og tilgjengelige kilder, for å kunne samarbeide om de store utfordringene som gjelder innsamling og

bevaring av næringslivsarkiver og digitalt skapte arkiver.

Å jobbe med organisasjonsutvikling i Viken krever dialog med både fylkeskommunal administrasjon, det politiske nivået samt styre og ansatte i de aktuelle arkiv-institusjonene/museene. I NOU 2019:9 Fra Kalveskinn til datasjø - Ny lov om samfunnsdokumentasjon og arkiver, foreslås det at bevaring av privatarkiver blir et fylkeskommunalt ansvar. Det betyr at Viken, i samarbeid med institusjonene som sitter med kompetanse på arkiv, må utarbeide en arkivpolitikk og vurdere hvilke løsninger som er best egnet for ny region.

KAPITTEL 7

Strategier for privatarkivarbeidet i viken

Uviklingsplan 2019–2025

Av: Trond Egil Svandal, Katja Nicolaysen, Siri Gjems og Ann Tove Manshaus

52 /

Gjennom arbeidet med bevaringsplanene i Akershus, Buskerud og Østfold er det etablert en arbeidsgruppe som har sett på felles utfordringer og muligheter for et framtidig samarbeid. De tre fylkene går nye Viken fylkeskommunene i 2020, og vi ser åpenbare fordeler av et tettere og mer koordinert samarbeid på privatarkivfeltet i det nye fylket.

Vi anbefaler å styrke fokuset på institusjonsutvikling, og et tettere faglig samarbeid. Slik kan vi arbeide mer koordinert, og utnytte ressursene bedre, for å sikre en helhetlig samfunnsdokumentasjon i regionen. Dette vil være et viktig bidrag til å styrke privatarkivenes rolle i den samlede samfunnsdokumentasjonen nasjonalt, og et viktig skritt på veien mot en bærekraftig bevaring av privatarkivene i Viken. Dagens planer anbefaler vi går fram til 2025, men arbeidet med en ny felles privatarkivstrategi for Viken bør starte senest i 2024.

INSTITUSJONSUTVIKLING

I arbeidet har vi sett at vi har mange utfordringer, og mange felles konsekvenser av å ikke gjøre noe. Vi legger fram forslag til fokusområder for samarbeid, og mål for dette arbeidet.

FELLES UTFORDRINGER

- Det er ingen institusjoner som jobber med helhetlig bevaring av arkiv
- For liten magasinkapasitet
- Lite og spredte ressurser på privatarkivarbeid
- For liten spesialkompetanse på arkiv- spesielt elektroniske arkiv

Dagens privatarkivsituasjon viser en til dels uoversiktlig struktur, med private, offentlige og halv-offentlige bevaringsinstitusjoner, svært varierende bevaringsforhold og bevaringsgrad. Dårlige magasinforhold og liten kapasitet er en stor utfordring for

både mottak og sikker oppbevaring av privatarkivene. Eksisterende infrastruktur for ordning, sanering av mugg og skadelige insekter, digitalisering og formidling er svært mangelfull.

Arkivarressurser til privatarkivarbeid er for små. Det er få ansatte som i dag har faste stillinger dedikert til privatarkivarbeid i de tre fylkene. Privatarkivene oppbevares i all hovedsak ikke i institusjoner som har arkiv som primære arbeidsfelt, og man har ingen sterke fagmiljøer. Kompetanse på behandling av digitalt skapte privatarkiver er svært liten. Samlet sett anser vi mangelen på fagpersoner/arkivarer som den viktigste årsaken til at det store etterslepet ikke kan hentes inn.

KONSEKVENSER

- Viktige privatarkiv går tapt
- Arkivene som er i depot, er ofte uordnet og utilgjengelige for publikum
- Ingen bevaring av digitalt skapte arkiver

Konsekvensene en av videreføring av dagens situasjon er at viktige privatarkiv kan gå tapt, enten grunnet dårlige og skadelige oppbevaringsforhold, eller at bevaringsinstitusjonene ikke har kapasitet til å ta imot arkiver, som dermed går tapt. Dette gjelder både historiske papirbaserte arkiver, og i større og større grad digitalt skapte privatarkiver fra de siste tiår. Følgelig er svært store deler av privatarkivene i Viken lite tilgjengelige for publikum.

Fokus på institusjons- og organisasjonsutvikling innenfor hele den nye regionen, mener vi vil være avgjørende for å kunne utnytte de økonomiske og faglige ressursene best mulig fremover. Et mål må være å få på plass robuste privatarkivinstitusjoner som har kapasitet og infrastruktur til å motta, behandle, oppbevare og formidle privatarkiver, både papirbaserte og digitale. En styrking av arkivinstitusjonene, og samling av ressurser,

MÅL

- Øke det arkivfaglige samarbeidet i regionen
- Etablere møteplasser for alle som jobber med privatarkiv i regionen
- Arrangere kurs og nettverksmøter
- Etablere magasiner og fellestjenester
- Bærekraftig bevaring
- Starte opp felles planarbeid senest 2024

vil kunne bidra med aktivt i utadrettet virksomhet, til rådgivning, kurs og kompetanseheving til frivilligheten, som ennå i lang tid fremover vil spille en viktig rolle i danning og oppbevaring av privatarkiver.

UTVALGTE FAGLIGE FOKUSOMRÅDER

Digitalisering og elektroniske arkiv
Bruk av elektroniske lagringsløsninger har blitt benyttet av bedrifter, organisasjoner og institusjoner i flere tiår. I dagens privatarkivbestander er det derimot forsvinnende lite bevart i digitale lagringsmedier. Kapasiteten til å motta og oppbevare digitale arkiver er svært liten i alle tre fylker. Styrkede privatarkivinstitusjoner kan på dette feltet også bidra til opplæring i lagring og avlevering av digitale privatarkiver, både for bedrifter og private organisasjoner. I nær framtid bør det komme på plass en strategi for innsamling og bevaring av denne typen arkiver.

Digitalisering av eldre papirarkiver er en måte å gjøre eldre papirarkiv tilgjengelige for et større publikum. Det kan også være en god måte å bevare særlig skadet materiale, som står i fare for å bli helt ødelagt, eller ikke lenger kan betjenes uten å påføre materialet store skader. Dette bør få et styrket fokus i tiden framover.

NÆRINGSLIVSARKIVER

Bedrifter har ofte preget lokalsamfunn og lokale kulturer, og arkivene etter dem utgjør derfor viktige deler av samfunnsdokumentasjonen. Både Akershus, Buskerud og Østfold har vært store industrifylker, og arkiver innenfor flere næringskategorier er bevarte i museer og arkivinstitusjoner, men det er også større hull. Mottak og behandling av store bedrifts-

arkiver er ressurskrevende, og krever arkivarkompetanse og ressurser. Derfor må man utnytte de tilgjengelige ressursene godt, og gjøre faglig godt baserte vurderinger av hva som tas inn i privatarkivsamlingene. I en bevaringsstrategi vil det være formålstjenlig å se bevaringsgrad på tvers av dagens fylkesgrenser, både for å se om deler av industrien er godt eller dårlig dekket i hele regionen.

MIGRASJON OG MANGFOLD

Alle tre fylker har hatt en betydelig grad av migrasjon. I dag har en stor del av befolkningen ikke-vestlig bakgrunn. Dette har påvirket både næringsliv, kulturliv og organisasjonsliv, men vises ikke i de bevarte privatarkivbestandene i noen av de tre fylkene. Dette er et vesentlig hull i samfunnsdokumentasjonen fra nyere tids historie. Et framtidig faglig samarbeid i Viken kan ha kartlegging, innsamling og mottak av migrasjon- og mangfoldsarkiver som et særlig fokusområde, for å fylle et viktig hull i den samlede samfunnsdokumentasjonen i regionen.

BÆREKRAFTIG BEVARING AV PRIVATARKIVER I VIKEN

Med en ny fylkeskommune fra 2020 ser vi det helt klart fornuftig å ha et tettere samarbeid mellom privatarkivinstitusjonene i Akershus, Buskerud og Østfold. Her er det skissert flere felles utfordringer, og mål for framtidig samarbeid. Vi mener et sterkere samarbeid på tvers av gamle fylkesgrenser vil tilføre en viktig styring av privatarkivfeltet, og er i tråd med nasjonale føringer. Slik kan vi sørge for en bærekraftig bevaring, og sikre at privatarkivene fra Viken skal være en viktig del av den samlede samfunnsdokumentasjonen.

PRIVATE HELSE-, OMSORGS- OG UTDANNINGSINSTITUSJONER

Arkiver fra private sykehus, barnevernsinstitusjoner, helseinstitusjoner og private skoler må behandles særskilt. De inneholder viktig rettighetsdokumentasjon for innbyggere, og strenge personvernkrav ligger på mye av arkivmaterialet. Derimot

er det liten oversikt over historisk materiale i denne kategorien i de tre fylkene, og arkivinstitusjonene må være forberedt på mottak, ordning og sikker oppbevaring av materiale som skapes i dag. Dette krever arkivinstitusjoner som kan oppbevare materialet sikkert, og personale som har innsikt i lover og forskrifter som gjelder for denne typen arkiver.

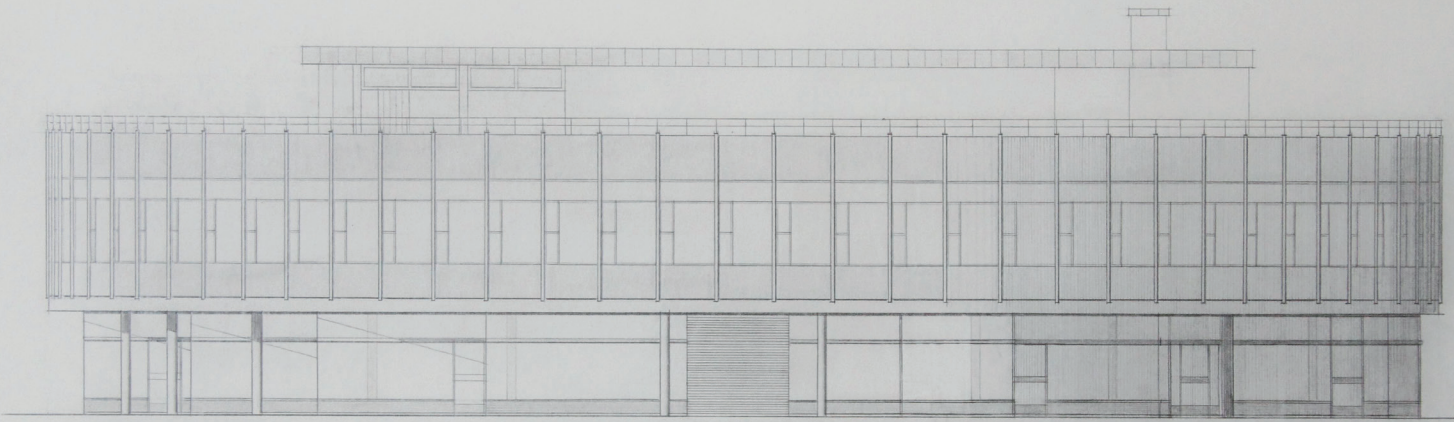

Foto og tegninger fra arkivet etter arkitektkontoret Nilsen og Grenager, Drammens museum

KAPITTEL 8

En utvidet samfunnsanalyse;

Av Bent Ek

56 /

INNHold:

1. Bygd og by
2. Skogbruk og fløting
3. Samferdsel – til lands og til vanns
4. Drammen – trelasthovedstad og sjøfartsby
5. Industri på bygdene – og i byene
6. Liberalisering av håndverk og handel – tettstedene får en ny funksjon
7. Nye tider i jordbruket
8. En samferdselsrevolusjon: Telegraf og jernbane
9. Religiøs forkynnelse og politisk debatt
10. En industriell overgangstid
11. Skipsfart, handel og bankvesen
12. Emigrasjon og ungdomsflukt fra landsbygda
13. Private og offentlige tjenester
14. Organisasjonssamfunnet
15. Kultur og åndsliv
16. Storindustriens gjennombrudd
17. Et nytt århundre – elektrisitetens tidsalder
18. Utdanning, helse og infrastruktur
19. Jernbane og annen kollektivtrafikk
20. Turisme i distriktene
21. Stasjonsbyer og industristeder – håndverk og handel
22. Frukt, grønnsaker og pelsdyr
23. Det modne industrisamfunnet
24. Et «modent» organisasjonsliv
25. Kunstnere og kulturinstitusjoner
26. Endringer i Drammens havn
27. Omstilling, høyteknologi og distriktsutbygging
28. Det tjenesteytende samfunnet
29. Entreprenører og konsulenter
30. Et mangfoldig organisasjonsliv

Da Buskerud amt ble opprettet i 1679, besto det av Hallingdal og Ringerike fogderi og Buskerud fogderi, som omfattet Eiker, Modum og Sigdal.

Bragernes fogderi (Lier, Røyken og Hurum) og Sandsvør og Numedal fogderi var underlagt Akershus amt fram til 1760, da begge disse fogderiene ble overført til Buskerud. Dermed ble også to av landets største byer liggende innenfor amtets grenser, men med sin egen administrasjon – Kongsberg som kongelig bergstad og Drammen som de to kjøpstedene Bragernes og Strømsø, som begge hadde fulle kjøpstadsrettigheter fra 1715.

1. BYGD OG BY

Kongsberg var omkring 1770 Norges nest største by, med rundt 8.000 innbyggere, mens Drammen var en av landets viktigste handelsbyer, med et folketall som nærmet seg 4.500. Nesten 3/4 av befolkningen bodde likevel i landdistriktene. Selv om jordbruket var den viktigste leveveien, var også bergverksdrift og trelasthandel viktig, og disse næringene satte sitt preg på jord- og skogbruket i alle deler av amtet. I tillegg var det naturgitte geografiske forhold som preget landbruket. I fjellbygdene dominerte husdyrhold med utstrakt bruk av stølsdrift, mens på flatbygdene i nedre del av amtet var kornproduksjon også viktig. Skogbruket hadde stor betydning i alle deler av fylket, og vassdragene ble brukt som transportårer for trevirke både til bergverkene og til sagbruk/trelasthandel. Både denne tømmerfløtingen og det behovet for annen transport og samferdsel som var knyttet til byene, gjorde at utviklingen i landdistriktene var nært knyttet til bergverksdrift og trelasthandel – og dermed til byene. I bygdene i nedre del av amtet hadde en betydelig del av befolkningen arbeid på heltid eller deltid i forbindelse med bergverk, sagbruksdrift og tømmerfløting, mens andre var involverte i den omfattende varetransporten mellom Drammen og Kongsberg. Dette førte til at det alt på 1700-tallet hadde begynt å vokse fram en del tettsteder utenom de to byene. Dermed fikk man et samfunn der en stor

del av befolkningen både drev jordbruk og hadde inntekter fra andre yrker. Denne «yrkesblandingen» var et viktig trekk ved næringslivet på 1800-tallet.

De første to tiårene av 1800-tallet var preget av nødsår og krig, etterfulgt av en økonomisk krise som fikk dramatiske følger for næringslivet. Deretter opplevde størstedelen av Buskerud en kraftig vekst i folketallet fram mot midten av århundret. Denne veksten skyldtes i stor grad fravær av hungersnød og store sykdomsepidemier, noe som hadde sammenheng med vaksiner og bedre hygiene, men ikke minst at potetdyrking slo gjennom slik at poteter ble et viktig supplement til korn i kostholdet. I jordbruket førte veksten til deling av gårdsbruk og rydding av ny jord, ikke minst i form av mange husmannsplasser. Samtidig vokste folketallet på tettstedene. Veksten i de nye næringene var imidlertid ikke sterk nok til å gi arbeid til den økende befolkningen. Til tross for en viss industrialisering, var derfor det generelle bildet at en i større grad enn før var avhengig av jordbruket, og at jordressursene ble utnyttet maksimalt. Utviklingen var imidlertid forskjellig i ulike deler av Buskerud.

Kongsberg opplevde en dramatisk utvikling allerede i de siste tiårene av 1700-tallet, med nedtrapping av Sølvverket. Det kulminerte i full stans i perioden 1805–1815. Dette førte til at folketallet i byen i løpet av noen få tiår ble mer enn halvert. Da driften ved Kongsberg Sølvverk ble gjenopptatt i 1815, var det i svært beskjeden målestokk, mens myndighetenes forsøk på å opprette jernverk og tekstilindustri ble oppgitt etter få år. Resultatet var at Kongsbergs folketall sank mellom folketellingene i 1801 og 1865, samtidig som også nabobygdene hadde en lavere vekst enn resten av Buskerud. Regionen Numedal/Sandsvør hadde bare en folkevekst på 5% i denne perioden, mens befolkningen i resten av Buskerud vokste med over 80%.

Folkeveksten var størst i Drammen by og bygdene rundt (Lier, Røyken og Hurum), med det var også en betydelig økning i folketallet på flatbygdene (Eiker, Modum og Ringerike) og de nedre delene av Hallingdal (Nes og Gol).

Disse forskjellene gjenspeiler en betydelig utflytting fra fjell- og dalbygdene og Kongsberg-området mot de nedre delene av Drammensvassdraget.¹

Hele Buskerud ble preget av den økonomiske krisen under handelsblokaden tidlig på 1800-tallet, samt en stor etterkrigskrise mellom 1814 og 1820, som blant annet skyldtes en sterk nedgang i trelasteksporten til Storbritannia. Næringslivet i Drammen opplevde en rekke konkurs-er, og dette førte til nød og elendighet for innbyggerne både i byen og i hele Drammensvassdraget. I etterkant av denne krisen opplevde imidlertid Drammen ny vekst, med etablering av nye handelsfirmaer som dominerte næringslivet utover på 1800-tallet. Mange av disse firmaene ble etablert av folk som hadde bakgrunn fra distriktene eller fra det lavere byborger-skapet.²

2. SKOGBRUK OG FLØTING

Skogbruket var viktig i hele Buskerud, men hadde størst relativ betydning oppover i dalene. Fløtingen av tømmeret var i stor grad sesongarbeid, men ved de største tømmerhengslene var det også fast mannskap. I 1803 startet Peder Anker, som var den største skogeieren i distriktet, byggingen av den store kjerraten i Åsa på østsiden av Steinsfjorden, slik at det ble mulig å frakte tømmer fra Ringerike til Kristiania via Sørkedalsvassdraget. Dette anlegget var i bruk fram til midten av 1800-tallet, men den vesentlige delen av tømmeret gikk fortsatt til Drammen. Denne omfattende transporten ble organisert av Drammensvassdragets Fellesfløtning, som ble stiftet i 1807. I selve Drammenselva var Bergsjøhengslet ved Geithus, Kverk hengsle nedenfor Skotselv og Stenberg hengsle på Nedre Eiker de viktigste innretningene, men Fellesfløtingen sto også for transporten over Tyrifjorden og i Storelva opp til Froghengslet, der tømmeret fra Begna og Randselva ble samlet. Dessuten hadde den ansvaret i de nedre delene av Soknedalen, Ådalen og på Randsfjorden, i Simoa helt opp til Ligardfoss i Eggedal, samt i Snarumselva og på Krøderen. Mellom Gol og Gulsvik sto Fellesfløtningsforening for Hallingdalens Storelv for fløtingen, og

Bægna Elvs Fellesfløtning hadde ansvaret i Valdres og øvre del av Ådalen. I de mindre sidevassdragene ble fløtning og brøtning drevet av skogeierne enkeltvis, men utover på 1800-tallet ble det også opprettet en rekke mindre fløtningsforeninger.¹

Dessuten foregikk det fløtning i Lierelva, men i langt mindre målestokk enn i hovedvassdraget.

På Numedalslågen var det tradisjonelt Kongsberg Sølvverk som organiserte fløtingen, men i 1817 inngikk Sølvverket og trelasthandlerne i Larvik en overenskomst om at Sølvverket sto for fløtingen mellom Skagoset i Nore og Kongsberg, mens interessentskapet i Larvik (det seinere Treschow-Fritzøe) hadde ansvar i nedre del av vassdraget. Sølvverkets behov for tømmer var langt mindre enn før, og leveringplikten ble opphevet. Det innebar tap av inntekter, men åpnet samtidig mulighetene for å selge til andre tømmerkjøpere, som sagbrukene i Hvittingfoss og Larvik, samt leveranser av kull til Fritzøe jernverk. Samtidig fortsatte Sølvverket lenge å være en betydelig avtaker av setteved og kull.

Fløtingen på første halvdel av 1800-tallet omfattet både tømmerfløting og fløting av trelast fra sagbrukene i nedre del av vassdraget. Bransjen var fortsatt preget av de gamle «sagbruksprivilegiene» fra 1600-tallet, selv om det skjedde en viktig oppmykning i 1818, da skogeiere fikk tillatelse til å skjære tømmer fra egen skog på sager som sto på egen grunn. Omkring 1820 var sagbruksnæringen konsentrert om et lite antall store bruk, de fleste på Eiker (56%), med Vestfossen og Skotselv som de største sagbruksstedene, og til dels på Ringerike (28%) og Modum (12%). Fram mot midten av århundret var det en utvikling mot enda større konsentrasjon, både geografisk og med hensyn til antall eiere.² Sagbruksnæringen ble dermed dominert av en enda snevrere krets av familier og handelshus enn trelasthandelen, som også omfattet bjelkehandel.

3. SAMFERDSEL – TIL LANDS OG TIL VANNS

Mange viktige ferdsselsveier gikk gjennom Buskerud. Veien mellom Kristiania og Drammen og videre til Kongsberg hadde helt fra 1600-tallet vært en av landets mest trafikkerte hovedveier. Dessuten gikk det en viktig ferdsselsvei gjennom Røyken og Hurum til Drøbaksundet. I Drammensdalen var Hokksund et knutepunkt, med veiforbindelse nordover til Modum og videre mot Ringerike, Hallingdal og Sigdal.

Ringerike hadde alltid hatt en sentral plass i samferdselen mellom flatbygdene og dalførene. Langs elver og daler var det forbindelse sørover mot Drammen, mot øst over Krokskogen til Christiania, nordover mot Jevnaker og Hadeland, nordover gjennom Ådalen til Valdres og mot nordvest gjennom Soknedalen til Krødsherad og Hallingdal.

Eldgamle ferdsselsveier mellom Østlandet og Vestlandet går gjennom regionen, med blant annet «slepene» fra Numedal over Hardangervidda og gjennom Hallingdal og videre over Hemsedalsfjellet til Lærdal i Sogn, men også østover mot Valdres og Gudbrandsdalen. Langs disse ferdsselsrutene foregikk det omfattende kvegdrifter, der storfe ble kjøpt opp i Gudbrandsdalen, Valdres og på Vestlandet om våren og deretter beitet på fjellet hele sommeren, før de ble ført ned til byene og flatbygdene på Østlandet og solgt som slakt om høsten. Også annen ferdsel gikk langs disse rutene, og bøndene hadde skyss-plikt for embetsmenn og øvrighetspersoner. Dette foregikk på «tilsigelsesstasjoner», som etter hvert ble erstattet av faste skysstasjoner med gjestgiverier. Større hoteller fantes i byene, samt restauranter og vertshus i alle kategorier og vognmannsforretninger, som drev transport av både gods og passasjerer. Mellom Kongsberg og Christiania gikk det en «dilligence» med daglig frakt av post og passasjerer.

For varetransport, og til dels også persontransport, var vannveien langs kysten en viktig ferdsselsåre. Opprinnelig foregikk dette med seilskip, eller på kortere strekning med robåt, men fra omkring 1830 også med dampskip. I 1838 kom den første faste dampskipsrutene etablert

mellom Drammen og Christiania. De fleste rutebåtene gikk imidlertid til Holmestrand eller Horten, der de korresponderte med de større dampskipsrutene som trafikkerte kysten.

4. DRAMMEN – TRELASTHOVEDSTAD OG SJØFARTSBY

Drammens befolkning ble omtrent fire-doblet i løpet av 1800-tallet, og i tillegg vokste det fram tett befolkede områder rett utenfor bygrensen, som Tangen og Strømsgodset i Skoger kommune og Lierstranda og Åssiden i Lier kommune. Også bygdene langs Drammensfjorden var preget av næringslivet i byen. Svelvik, som fram til 1867 var en del av Hurum kommune, fungerte som uthavn for byen, noe som hadde spesielt stor betydning den delen av året da fjorden innenfor Svelvikstrømmen var islagt.

I perioden 1833–50 var det stabilt gode tider for trelasteksporten. Drammen beholdt posisjonen som landets viktigste eksporthavn for trelast og var landets største havn både med hensyn til antall skipsanløp og utskipet tonnasje. Byens egen flåte var også i vekst, og omkring 1850 var Drammen landets tredje største sjøfartsby målt i antall skip, etter Arendal og Tønsberg. Bransjen var dominert av selveiende skippere og småredere som eide ett enkelt skip, men det fantes også en håndfull større redere, med Erik Børresen i spissen.¹ I 1840 gikk flere redere sammen og dannet «Drammens og Holmestrand Skibsassuranceforening» (fra 1879 Drammens Gjensidige Skibsassuranceforening), noe som bidro til å åpne opp for langfart til andre verdensdeler ved å redusere den økonomiske risikoen.

En viktig institusjon for næringslivet var Drammens Børs, som ble etablert alt rundt 1815, men som først fikk offisiell status i 1839. Noe egentlig bankvesen fantes det imidlertid ikke, selv om de første sparebankene ble opprettet på 1820- og 30-tallet,¹ og Norges bank fikk en filial i Drammen i 1837. Helt fram til midten av århundret var næringslivet i Drammensdistriktet helt avhengig av sine utenlandske bankforbindelser, først og fremst i Hamburg.

60 /

5. INDUSTRI PÅ BYGDENE – OG I BYENE

Den desidert største industrivirksomheten i Buskerud på første halvdel av 1800-tallet var Modum Blaafarveværk, som var blitt anlagt i 1776 som en statlig bedrift. I perioden mellom 1822 og 1849, med firmaet Bennecke & Wegner som eier, var verket en av landets største virksomheter, med opptil 900 ansatte. Andre selskap med røtter tilbake til foregående århundre var Hassel jernverk ved Skotselv, Schimmelmanns glassverk i Hurum, marmorbruddet ved Gjellebekk i Lier og Krogstad Spigerfabrik i Krokstadelva. Like utenfor amtets grenser lå Eidsfos jernverk, som hadde gruver både på Eiker og Konnerud, samt Bærums og Dikemark jernverk, som fikk leveranser av trekull fra bøndene i henholdsvis Hole og Lier.

Av nye industribedrifter kan en nevne Ekers Papirmølle og Solberg Spindri. Begge steder spilte menn som var erklærte haugianere en sentral rolle. Papirmølla på Hedenstad rett utenfor Vestfossen var landets tredje papirfabrikk, og den produserte papir med gamle tekstiler som råstoff («klutepapir»). Tidlig på 1800-tallet kom også den første tekstilindustrien. Først ute var Statens Uld- og Linnedsmannufaktur på Kongsberg, 1809–1824, som var et ledd i myndighetenes forsøk på å skape nye arbeidsplasser som kunne erstattet Sølvverket. Teknisk leder var Andreas Gellertsen, som i 1818 gikk i kompaniskap med en krets av haugianere i Drammen og startet Solberg Spindri. I tillegg til disse større bedriftene var det også en rekke mindre gårdsteglverk, kalkbrennerier, tjære- og treoljefabrikker, stampe- og valkemøller.

I Drammen var skipsbygging en viktig næring. Thornes verft på Holmen hadde en arbeidsstokk på 150–200 på 1840-tallet, og i tillegg fantes flere små og mellomstore skips- og båtbyggerier, både i byen og i bygdene langs Drammensfjorden, der mellom 50 og 100 mennesker var sysselsatte med ulike typer skips- og båtbygging rundt midten av 1800-tallet. I tillegg kom bedrifter som Høegs seilmakerverksted og Arbos reperbane. Dessuten fantes det flere mindre fabrikk-er i Drammen og omegn som produserte nærings- og nytelsesmidler av

ulike slag. Dette omfattet flere tobakks-spinnerier, som til sammen sysselsatte rundt 1.200 mennesker, samt en del brennevins-brennerier. I 1834 fikk Drammen sitt første ølbryggeri, fra 1866 kjent som Aass Bryggeri, samt Wriedts bryggeri fra 1858. I 1841 startet Christian August Thorne landets første hermetikkfabrikk, og dessuten var det flere mindre garverier, såpefabrikker og lysstøperier i byen.

På Kongsberg ble de statlige forsøkene på å skape ny industri oppgitt i 1824, da både ullmanufakturen og jernverket ble nedlagt. Derimot overlevde Kongsberg Våpenfabrikk, som opprinnelig var en underavdeling av Kongsberg Jernverk, og utviklet seg i løpet av århundret til en betydelig bedrift. Den viktigste arbeidsplassen var likevel fortsatt Kongsberg Sølvverk, selv om verket nå bare sysselsatte rundt 300 arbeidere – omtrent en tidel av den arbeidstokken en hadde hatt på det meste.

6. LIBERALISERING AV HÅNDVERK OG HANDEL – TETTSTEDENE FÅR EN NY FUNKSJON

Håndverk hadde tradisjonelt vært knyttet til byene, der mesterne var organiserte i laug som selv regulerte medlemstallet. På bygdene ble ulike typer håndverk og husflid fortsatt i stor grad utført på hver enkelt gård, men det fantes også enkelte bygdehåndverkere og noen ganske få landhandlere i tilknytning til vertshus eller større industrivirksomheter.¹

Fram mot midten av århundret kom det en liberalisering av lovverket som økte næringsfriheten, og som dermed gjorde det enklere å etablere seg både som håndverker og som landhandler i distriktene. Dette ga en ny dimensjon til de mange tettstedene i nedre del av Buskerud, som opprinnelig hadde oppstått på steder der det var en konsentrasjon av arbeidsplasser i forbindelse med sagbruksdrift og annen industri eller på viktige samferdselsknutepunkter. Det største tettstedet ved Drammensfjorden, Holmsbu, fikk status som ladested i 1846, og Hønefoss fikk bystatus i 1852.

Men også mange tettsteder ble fra midten av 1800-tallet viktige sentra for omsetning av handel og tjenester. Spesielt skomakere, snekkere og smeder var vanlige yrkesgrupper, mens søm og håndarbeid i stor grad ble utført av kvinner – for enslige kvinner var dette ofte den eneste muligheten til å skaffe seg arbeidsinntekt. På de større tettstedene, særlig på Eiker og Modum, fantes også håndverkere som klokkemakere, hjulmakere, salmakere, bødkere m.fl. Enkelte håndverk, som blikkenslagerarbeid, ble særlig utført av de reisende (romani).

På de større tettstedene var det også flere store landhandlerier alt på 1860-tallet. Til en viss grad fantes dette også på de mindre tettstedene på Ringerike og i Sandsvær, men her var både håndverk og handel i større grad samlet på Hønefoss og Kongsberg. Oppover i Hallingdal og Numedal kom det også tidlig spredte landhandlerier, så langt opp som Veggli og Ål i Hallingdal.² På 1860-tallet var det mer enn 120 landhandlere i Buskerud, i tillegg til en hel del omvandrende skreppehandlere. De omsatte typiske importvarer som kaffe, te, tobakk, sukker og ris, men også tekstiler, nåler, sytråd, såpe og ulike typer redskap. Det ga grunnlag for spesialisert engroshandel, og grossistfirmaer ble et nytt innslag i Drammens næringsliv.

Til tross for denne utviklingen, var det fortsatt vanlig at bønder fra hele fylket gjorde en bytur minst én gang i året, gjerne i forbindelse med Drammensmarken og Kongsbergmarken på vinteren, for å selge egne produkter og kjøpe ting en hadde behov for.

7. NYE TIDER I JORDBRUKET

Jordbruket på første del av 1800-tallet ble preget av mer intensiv drift, med potetdyrking som en viktig nyvinning, men også med en viss omlegging fra kornproduksjon til husdyrhold. Dette var særlig tilfelle på flatbygdene, der havre tradisjonelt hadde vært den viktigste kornsorten, men der det også ble dyrket andre kornslag. I fjellbygdene hadde husdyrhold, særlig storfe, dominert også tidligere, mens bygg var den dominerende kornsorten.

Enkelte lokale avdelinger av Selskabet for Norges Vel viet stor oppmerksomhet til forbedring av åkerbruk og husdyrhold helt på begynnelsen av 1800-tallet.¹ Buskerud Amts Landboforening ble stiftet i 1839, og på Linnes i Lier ble det drevet en privat landbruksskole i årene 1837–43. Likevel var det først rundt midten av århundret at omstillingen i landbruket begynte for alvor, med økt bruk av maskiner, utstrakt dyrking av kunsteng og etter hvert etablering av meierier.

Kjekstad meieri i Røyken (1860) var det første i fylket, og i løpet av de neste 50 årene ble det startet mer enn 40 meierier i Buskerud, til dels som andelslag og dels som privateide småbedrifter.

De aller fleste kom i den nedre delen av fylket, som hadde jernbaneforbindelse med byene. På 1860- og 70-tallet kom det meierier i Lier,² Eiker,³ Modum,⁴ Ringerike⁵ og Sandsvær.⁶ Mange av disse meieriene var basert på produksjon av smør og ost, mens andre også leverte fersk melk til byene. Alt i denne perioden var det tendens til en viss sentralisering i større enheter. I 1871 gikk Kongssagene meieri på Åmot og Krona meieri på Vikersund sammen og startet Drammen meieri, som var landets første bymeieri, mens Hønefoss meieri kom i 1879. På de større tettstedene ble imidlertid en betydelig del av melkeproduktene omsatt lokalt, og i tilknytning til mange meierier ble det startet «handelslag» med melkeleverandørene som andelshavere. På Eiker ble de små bygdemeieriene avløst av større meierier på tettstedene i løpet av 1880- og 90-tallet⁷, og på Ringerike, Modum og i Sandsvær/Numedal kom det nye bygdemeierier mot slutten av 1800-tallet – mange av dem med kort levetid.⁸ I Sandsvær ble meieri-bransjen først i 1932 samlet i Kongsberg Melkeforsyning.

Meieriene var ledd i en utvikling mot bredere samvirke og etablering av organisasjoner innenfor landbruket. Dette omfattet landhusholdningsselskaper, landboforeninger (seinere omdøpt til bondelag) og innkjøpslag, samt foreninger for mer spesifikke formål, som kvegavls- og hestevavlsforeninger, svineassurans, fjørfelag, hagebruksforeninger osv.

Mot slutten av 1800-tallet ble det også i mange bygder startet egne bondeungdomslag.

I den tidlige fasen var landbruksorganisasjonene særlig opptatt av å modernisere jordbruket, gjennom forbedring av husdyrrasene, bruk av gjødsel, bedring av før-situasjonen, innføring av nye maskiner og redskaper og landbruksfaglig utdanning. De var en pådriver for opprettelsen av en amtslandbruksskole i 1846, i tillegg til at det i 1852 kom en privat landbruksskole i Sandsvær. I de nedre delene av fylket ble det også viet stor oppmerksomhet til hagebruk, med frukt- og grønnsaksdyrking. Norderhov sogneselskap ansatte i 1876 egen gartner, noe som seinere ble en kommunal stilling også i flere andre kommuner.

8. EN SAMFERDSELSREVLUSJON: TELEGRAF OG JERNBANE

Rundt midten av århundret ble det gjennomført flere viktige veiprojekter i Buskerud. Landets første «fullt tidsmessige vei» – en såkalt «chaussée» – ble bygd i perioden 1848–57 mellom Heggbro i Lier og Vik i Hole, samt over Sollihøgda til Bærum i Akershus. Ringerike og Hønefoss ble dermed nærmere knyttet til dette området. Noen år etter ble en tilsvarende vei – den såkalte «Kongsbergchausséen» – bygd mellom Kongsberg og Darbu på Fiskum. Vedlikeholdet av veiene hvilte imidlertid fortsatt på lokalbefolkningen, med rodeinndeling og pliktarbeid.

Omkring 1850 kom det dampskip i rute både på Tyrifjorden, Drammensfjorden og nedre del av Drammenselva. For næringslivet var det antakelig enda viktigere at landets første telegraflinje mellom Christiania og Horten gjorde at Drammen fikk telegrafforbindelse i 1855, og to år seinere ble telegrafnettet utvidet med ei linje mellom Drammen og Kongsberg.

Utviklingen på samferdselssektoren fortsatte med jernbaneutbygging på 1860- og 70-tallet. Drammen Randsfjordbanen åpnet i 1868, og med den fikk også Modum og Ringerike telegrafforbindelse. Sidesporet Hokksund-Kongsberg ble tatt i bruk i

1871 og strekningen Vikersund-Krøderen året etter. I 1872 fikk Drammen jernbaneforbindelse med hovedstaden, mens Vestfoldbanen ble åpnet fram til Larvik i 1881 og forlenget til Skien året etter.

Bell Telephone Co. etablerte seg i Drammen i 1880.

Noen år etter ble dette nettet overtatt av A/S Drammens Telefonselskab, mens A/S Drammens og Oplands Telefonselskab sto for utbyggingen i distriktet, slik at så å si hele Buskerud hadde telefonforbindelse innen midten av 1890-tallet. Det var riktignok svært få abonnenter, men for næringslivet var denne utbyggingen av jernbane, telegraf og telefon utvilsomt svært viktig.

9. RELIGIØS FORKYNNELSE OG POLITISK DEBATT

En offentlig debatt, med demokrati og ytringsfrihet, var noe nytt i Norge på 1800-tallet. Riktignok hadde statens meningsmonopol blitt utfordret alt under eneveldet. I Buskerud skjedde dette særlig gjennom den store tilslutningen som Hans Nielsen Hauge og hans bevegelse fikk i mange bygder de første tiårene av 1800-tallet. Det var også flere haugianske predikanter som reiste rundt og forkynte, og utover i århundret spilte mange haugianere en ledende rolle i næringsliv og lokalpolitikk. En ny religiøs bevegelse som fikk stor innflytelse fra 1840-tallet, var den såkalte «Elias-bevegelsen», startet av Elias Olsen Kleven. Den fikk særlig stor oppslutning i nedre del av Numedal, men også på Kongsberg, Eiker og i Sigdal. Etter midten av 1800-tallet sto liknende religiøse strømninger helt sentrale i framveksten av frivillige organisasjoner av ulike slag.

Sølvskatten i 1816 var en stor påkjenning for bøndene, og den skapte uro og protester, særlig i Hallingdal og på Ringerike. Utover på 1800-tallet gjorde imidlertid bøndene seg stadig mer gjeldende politisk, både som representanter på Stortinget og i lokalpolitikken, spesielt etter at Formannskapslovene kom i 1837. De mest toneangivende innen rikspolitikken kom imidlertid fra borgerskapet.²

Avisene var en viktig del av kulturlivet og den offentlige debatten. Dette startet i 1816, med den første Drammens Tidende, som kom ut to ganger ukentlig fram til 1833. Deretter kom Tiden, som begynte å komme ut i 1832 og i 1845 skiftet navn til Drammens Tidende. Den første avisa utenfor Drammen, var Kongsberg Adresse, som ble utgitt fra 1842, mens Ringerikes Ukeblad startet to år seinere. Fra 1840 utkom også den mer radikale Drammens Adresse, der Marcus Thrane ble redaktør i 1848.

Thrane stilte seg også i spissen for Drammens Arbeiderforening, landets første arbeiderforening, som ble stiftet i det internasjonale revolusjonsåret 1848. Det ble startet en rekke slike foreninger fram til 1851, da Thrane ble arrestert. Et dramatisk høydepunkt i denne politiske protestbevegelsen var den såkalte «hattemakerkrigen» på Hønefoss, som fikk navn etter lederen i Hønefoss Arbeiderforening, hattemaker Hallsten Knudsen.

Etter at Thrane-foreningene ble oppløst med tvang på begynnelsen av 1850-tallet, fulgte en periode med mindre hissige politiske debatter, før framveksten av arbeiderbevegelsen og politiske partier igjen skjerpet frontene mot slutten av 1800-tallet.

10. EN INDUSTRIELL OVERGANGSTID

Perioden mellom 1850 og 1880 kan beskrives som en overgangstid, der det tradisjonelle næringslivet med trelasthandel og skipsfart fortsatt dominerte, samtidig som en så spirende til ny industrivirkosomhet. Dette var en utvikling som først og fremst var knyttet til Drammen, men som også fikk betydning for resten av Buskerud.

Et helt sentralt element i sagbruks- og trelastnæringen var «sagbruksprivilegiene» fra 1600-tallet, som begrenset retten til å produsere trelast for eksport. I 1854 vedtok Stortinget å oppheve disse privilegiene, med virkning fra 1860.

Dette åpnet for dampdrevne sagbruk, som kunne lokaliseres uavhengig av fossekraft, og resultatet var at de gamle vannsagene i

distriktet ble nedlagt, mens det ble startet damp-sager i Drammen by. De største av disse brukene hadde 100–150 mann i arbeid, og i tillegg var det en rekke mindre sag og høvlerier i Drammen og nærmeste omegn.¹ Også på Ringerike og Eiker kom det enkelte større damp-sager.²

Alt på 1840-tallet hadde imidlertid Drammens andel av landets trelasteksport begynt å synke, og etter 1860 var det flere av de store trelasthandlerne i Drammensdistriktet som valgte å flytte virksomheten til Fredrikstad og Sarpsborg, der tilgangen på trevirke var bedre, eller ut av landet til Sverige, Finland og Russland.³

Samtidig ble også Numedalsregionen trukket inn i trelasthandelen i større grad enn før. Kongsberg Damp-sag ble anlagt i 1858, og det var også en del større vann-sager i Numedal som nå kunne skjære for eksport. Trelasten fra disse brukene ble transportert via Fiskum til Drammen. I Sandsvær var det store skogeiendommer, eid av blant andre Treschow og Wahlstrøm, der tømmeret ble fløtet ned Lågen til Larvik. Denne utviklingen skapte behov for en bedre organisering av fløtingen i vassdraget. Nedre Laagens Fællesfløtning ble dannet i 1859 og organiserte fløtningen nedenfor Kongsberg, mens Øvre Laagens Fællesfløtning kom i 1866 og fikk ansvaret for fløtingen helt fra Pålbufjorden og ned til Kongsberg. Sølvverket sto fortsatt for fløtning i Kobberbergselva til sagbrukene i Saggrenda.

Selv om det var sagbruksnæringen som opplevde den største omveltningen, opplevde også andre bransjer store forandringer i denne perioden. Etter at Modum Blaafarveværk i 1849 var solgt til det britiske firmaet Goodhall & Reeves, ble arbeidsstyrken redusert fra 900 til rundt 200. I 1856 overtok «Det saksiske Blaafarveverks forening», og driften fortsatte i redusert omfang fram til 1898. Til gjengjeld ble Ringerikes Nikkelverk i Hole en viktig bedrift innenfor bergverkssektoren. Dette selskapet ble startet i 1849 og bygde videre på den gamle gruvedriften i Holleia, der det tidligere var blitt utvunnet kobber og kobolt.

Omkring 1870 hadde verket en arbeidstokk på rundt 250 og sto for rundt 40% av nikkelproduksjonen på verdensbasis. Av annen bergverksdrift kan nevnes Ekers Kobberværk, som hadde betydelig omfang på 1850-tallet, og Sølvverkets gamle gruver ved Vindorn i Flesberg, som fra 1856 ble drevet av et privat selskap. Midt på 1860-tallet ble Konnerudgruvene tatt opp igjen av et engelsk selskap, som sysselsatte 100–150 mann, men driften gikk med tap og ble avviklet i 1874,

Også de tradisjonelle jernverkene var i fred med å forsvinne. Hassel innskrenket sterkt på 1840-tallet og ble nedlagt for godt på 1870-tallet. I 1847 ble imidlertid Drammens Jernstøperi etablert, basert på mer moderne teknologi og bruk av importert steinkull istedenfor trekull. I 1863 ble bedriften utvidet med mekanisk verksted, og den utviklet seg raskt til en av de mest betydelige industribedriftene i distriktet. I tillegg ble Lier Jernstøberi startet i 1850, og Krogstad Spigerfabrik, som også hadde overtatt Hassel Jernverks stangjernshammer i Vestfossen, utvidet.

Innen tekstilindustrien fortsatte Solberg Spinderi å ekspandere og utvidet med veveri i 1853. I tillegg kom Vestfossen Spinderi i 1845 og Nøsted Dampvæveri i Drammen i 1849. De to sistnevnte bedriftene fusjonerte i 1871, men ble nedlagt etter en brann i 1880. Til den samme bransjen hørte også bedriften W.C.Møller i Drammen, som startet i 1859 og produserte hatter, luer og diverse pelsvarer.

Også på Hønefoss og Ringerike var det en del viktige industrietableringer i denne perioden: Hønefoss bryggeri (1854), Hofskrudtværk og Luntefabrik (1862), som lå i Norderhov herred noen få kilometer utenfor byen og Hønefoss Teglverk og Kalkfabrikk (1864). Også i nærheten av Drammen ble det anlagt større tegl- og kalkfabrikker, med 50–100 ansatte, som erstattet de mindre gårdsteglverkene.⁴

Samtidig var 1870-tallet den spede begynnelsen for treforedlingsindustrien, som i løpet av de neste tiårene skulle bli distriktets viktigste bransje. Det ble anlagt en del mekaniske tresliperier,⁵ og dessuten bygde eierne av Ekers Papirmølle en ny

papirfabrikk ved Geithus i 1873. Da den gamle mølla i Vestfossen brant noen år seinere, ble det satset videre på fabrikk ved Geithus, som forandret navn til Drammenselvens Papirfabrikker og ble den første større treforedlingsbedriften i distriktet.

I bygdene nærmest Drammen utviklet også isbruket seg til en betydelig næring i denne perioden. Isblokker ble skåret med sag i tjern og kunstige dammer og brukt til nedkjøling av matvarer. På 1860-tallet omtales dette som noe ganske nytt, men det utviklet seg raskt til å bli en viktig eksportnæring. Omkring århundreskiftet sysselsatte isbrukene over 300 mennesker i Røyken og Hurum.

I Drammen var fortsatt skipsbygging viktigste industrivirksomhet, ved siden av de nyetablerte dampsagene. Dessuten var nærings- og nytelsesindustrien fortsatt viktig, men uten noen stor vekst. Enkelte nye bedrifter kom til (Drammen Chikorifabrikk, Thornes trankokeri), mens de lokale tobakksspinneriene i stor grad ble erstattet med import av ferdigtobakk.

11. SKIPSFART, HANDEL OG BANKVESEN

Skipsfarten hadde sin siste storhetstid i perioden 1860–85. I Drammen med nærmeste omegn fantes det rundt 2.000 sjøfolk, og dessuten tre skipsverft med til sammen 500 ansatte. Skipsfarten var dermed på mange måter en viktigere næring enn industrien. Drammen havn hadde mer enn 1.200 skipsanløp i året, og mer enn 200 skip hadde byen som hjemstavn. Bransjen var imidlertid fortsatt preget av små rederier – den største var Jørgen Lorentzen, med 11 skip. Fortsatt var næringen dominert av skipper med egen skute og trelasthandlere som eide et skip eller to for eksport av egne varer.¹

Mens næringslivet i Drammen i stor grad var konsentrert om eksport- og importhandel, var Kongsberg og Hønefoss først og fremst lokale handelssentra for sitt nærmeste omland. Begge stedene hadde vært gjennom en vanskelig periode på første halvdel av 1800-tallet.

Det gjaldt særlig Kongsberg, som hadde mistet Sølvverket og som var det eneste området i Buskerud med nedgang i folketallet i denne perioden. Hønefoss hadde imidlertid også opplevd at sagbruksnæringen ble avviklet, og folkeveksten i byen hadde vært mindre enn i bygdene på Ringerike. Da Hønefoss fikk status som by i 1852, var ikke årsaken rask vekst, men et ønske om å skape ny vekst, samt å overvinne den «Tøilesløshed og Uorden» som preget stedet. I tiårene som fulgte var Hønefoss det området som opplevde størst befolkningsvekst, med en økning på omtrent en tredjedel hvert eneste tiår fram til 1910. I samme periode fikk også Kongsberg ny vekst og fikk igjen økt betydning som sentrum for handel og næringsliv i Numedal/Sandsvær-regionen.

Blomstringen i industri, handel og skipsfart økte behovet for et lokalt bankvesen. Etableringen av lokale sparebanker hadde startet alt før 1850, men skjøt for alvor fart etter midten av århundret. Initiativene kom som regel fra kommunestyrene, og grunnkapitalen kom ofte fra kommunale kornmagasin eller andre offentlige spareordninger. Innen begynnelsen av 1880-tallet hadde samtlige kommuner i Buskerud sin egen sparebank 2

Enda større betydning for næringslivet hadde antakelig de større forretningsbankene i Drammen. Drammens Kreditkasse, som startet i 1849 og var landets andre privatbank, fikk riktignok begrenset betydning. I 1867 kom imidlertid Drammens privatbank og i 1875 Drammens og Oplands privatbank, som hadde industrien i distriktene som viktigste kundegruppe. Dette gjorde at næringslivet i Buskerud i mindre grad enn før var avhengig av utenlandske bankforbindelser.

12. EMIGRASJON OG UNGDOMSFLUKT FRA LANDSBYGDENE

Mellom 1820 og 1850 opplevde nesten alle bygdene i Buskerud en kraftig befolkningsvekst – sterkest på flatbygdene, men også i dal- og fjellbygdene. De neste tre tiårene var det derimot stagnasjon eller tilbakegang i folketallet på bygdene. Bakgrunnen for dette var først og fremst en sit-

uasjon der jordbruksressursene var utnyttet maksimalt, slik at mange måtte livnære seg på marginale småbruk og husmannsplasser. I tillegg til dette kom avviklingen av sagbruksnæringen, jernverkene og Modums Blaafarveværk – mens framveksten av ny industri ennå ikke var sterk nok til å erstatte dette tapet av arbeidsplasser. Resultatet var at mange, spesielt ungdom, forlot bygdene. De flyttet inn til byene, både de tre byene i Buskerud og til Christiania, men dessuten var det mange som emigrerte til Amerika. Utvandringen fra Buskerud, som hadde vært beskjeden fram til midten av århundret, nådde et høydepunkt på 1860-tallet.

13. PRIVATE OG OFFENTLIGE TJENESTER

Med utbygging av telegraf og jernbane hadde Staten fått nye og viktige oppgaver. Det fikk også konsekvenser for postgangen, som helt siden 1600-tallet hadde vært en statlig oppgave, men som hadde vært svært begrenset ute i distriktene, der vernepliktige rekrutter hadde ansvaret for postgangen. Fra 1850-tallet ble det opprettet regelmessige postruter, og med jernbanen kom det poståpnerier på stasjonene.

Kommunenes viktigste oppgaver var tradisjonelt skole- og fattigvesenet, samt vedlikehold av kirkene. I en del kommuner var det riktignok et betydelig innslag av bruksskoler, som ble drevet for brukseierne regning, men de var underlagt offentlig kontroll på samme måte som de kommunale allmueskolene.¹ Utover på 1800-tallet ble kravene innen skolevesenet skjerpet, blant annet med «Lov om allmueskolevesenet paa landet», der det ble fastslått at omgangsskoler skulle erstattes av faste skoler. Når det gjaldt utdanningstilbud etter den 7-årige folkeskolen, ble det imidlertid ikke stilt noen krav til kommunene, og lenge var det bare byene som hadde et slikt tilbud.

I Drammen var det egne skoler for barna av borgerskapet – Bragernes borgerskole og Strømsø borgerskole. Drammens lærde Skole (også kalt Latinskolen) startet i 1816, mens en privat middelskole på Kongsberg ble startet i 1824.

Disse skolene var dels basert på skolepenger, dels på private gaver og bidrag, og dels på offentlige tilskudd. Først mot slutten av 1800-tallet ble de fullt ut det offentlige ansvar.

Håndverkerforeningen i Drammen startet i 1840 en søndagsskole for håndverkslærlinger, som etter hvert også ble åpnet for unge sjømenn og tjenestegutter. Kommunen opprettet i 1855 Drammens offentlige tegneskole, som i 1884 ble slått sammen med den private søndagsskolen. To år etter ble Den tekniske aftenskole opprettet av Drammens Tekniske Forening. Dette var en privat skole, drevet til dels med offentlige bidrag.

Mellom 1846 og 1863 drev Buskerud amt en landbruksskole, som ble drevet på ulike gårder.² Deretter ble amtslandbruksskolen lagt ned og først gjenopprettet i 1910.

Det offentlige helsevesenet var svært begrenset, med en berglege på Kongsberg og en landfysikus i Drammen, som omfattet hele Buskerud, samt et sykehus på Kongsberg. Fra 1830-tallet ble landfysikaten gradvis delt opp gjennom opprettelse av distriktslege-embeter. Ut over disse offentlig ansatte legene, fantes det rundt århundreskiftet en håndfull privatpraktiserende leger og et par tannleger i Drammen, samt apotek på Kongsberg og Bragernes – i 1843 kom det også apotek på Hønefoss og i 1852 på Strømsø. Dessuten begynte enkelte privatpraktiserende leger og apotekere å etablere seg på Kongsberg og Hønefoss, og fra 1870-tallet også på enkelte av de større tettstedene, samt apotek fra 1890-tallet.³ Det fantes også større private helseinstitusjoner i distriktet, som St. Olavs Bad (seinerne Modum Bad), som startet i 1857.

Fattigvesenet var i all hovedsak et kommunalt ansvar, men på samme måte som for skolevesenet var det en del større virksomheter som hadde sitt eget private bruksfattigvesen. Kongsberg hadde fra 1806 til 1902 en særordning med et statlig fattigvesen. Dessuten fantes det en del private legater for de fattige, som Kong Karl Johans legat, samt enkelte private barnehjem og sykehus.⁴

Brannvesenet i byene var lenge basert på frivillig innsats – Hønefoss fikk kommunalt brannvesen i 1855, Drammen i 1864, Kongsberg i 1879. Mot slutten av århundret fikk også noen av de større tettstedene en brannberedskap, basert på et frivillig brannvesen, til dels i regi av de lokale brann- og bygningskommunene. Drammen fikk også et kommunalt vannverk så tidlig som i 1861.

Gatebelysning var en annen oppgave som lå i grenseland mellom privat og offentlig sektor. Drammen gassverk ble opprettet i 1855 og ble drevet som et privat aksjeselskap fram til 1877, da kommunen overtok. Også en del av tettstedene fikk gatelys, ofte som et samarbeid mellom de større bedriftene, der gassbelysning var blitt vanlig, og de lokale brann- og bygningskommunene.

14. ORGANISASJONSSAMFUNNET

Alt tidlig på 1800-tallet fantes det foreninger og klubber, med ulike formål, oppslutning og varighet. En av de største var Sanct Olavs Klub i Drammen, som startet alt på 1700-tallet etter mønster av fornemme engelske selskapsklubber. Den hadde i perioder opp mot 200 medlemmer, hadde eget bibliotek og holdt flere aviser, også utenlandske. Drammen Frimurerlosje ble opprettet 1826, og rundt midten av århundret kom det flere slike organisasjoner, som «Dameforeningen», «Borgerklubben» og «Oppmuntringen». I stor grad var dette rent selskapelige foreninger, men de kunne også være arena for politiske diskusjoner. Andre foreninger ble dannet for kulturelle formål, som «Det musikalske Selskab», «Harmonien» og «Det forenede dramatiske Selskab». I tillegg fantes private kulturinstitusjoner som «Comediehuset» og «Strømsøe Privattheater», samt fra 1870 det nye Drammens Theater.

For barn og ungdom var buekorps populært i Drammen på siste del av 1800-tallet.¹ Gymnassamfunnet «Fraternitas» var ble stiftet i 1852, opprinnelig med navnet «Silentium».

Alle disse organisasjonene var knyttet til Drammen, men «Selskabet for Norges Vel», som ble stiftet i 1809, hadde også avdelinger andre steder i amtet (Ringerike 1810, Eiker 1811, Modum 1812). Selskapet arbeidet for allmenntilgode formål og bidro til folkeopplysning gjennom etablering av offentlige boksamlinger og biblioteker, og det var særlig opptatt av utviklingen i landbruket.

Rundt midten av 1800-tallet ble det etablert en rekke organisasjoner basert på næringsinteresser. Landets første sjømannsforening ble stiftet i Drammen i 1843, hovedsakelig med skipperer som medlemmer, og kort etter kom Drammens Handels Forening (1847). Hønefos Haandverksforening startet i 1862, Drammens Haandverksforening i 1864 og Kongsberg Håndverkerforening ble stiftet i 1880. Samme år startet «Den tekniske forening i Drammen» (fra 1912 Drammens Tekniske Forening), med ingeniører fra hele distriktet som medlemmer. I 1918 fantes det hele 18 slike merkantile foreninger i Drammen, som gikk sammen og startet Drammens Handelskammer.²

Mange av disse foreningene hadde egne lokaler, som også kunne leies ut til andre og brukes til møter, dansefester, konserter og andre ting. På Kongsberg var det sentrale samlingsstedet «Samfundet», som tilhørte Kongsberg Arbeiderforening, stiftet i 1869.

I bygdene kom det etter midten av århundret en del lokale avdelinger av Buskerud amts Landboforening.³ Det var imidlertid først fra 1890-tallet at disse organisasjonene for alvor fikk betydning, etter at de hadde begynt å utvikle seg fra allmenntilgode foreninger til organisasjoner som ivaretok bøndernes næringspolitiske interesser. Da ble det opprettet foreninger av denne typen over alt i Buskerud, enkelte ganger flere i samme kommune.⁴

Flere av disse næringsforeningene hadde tidlig en politisk agenda, spesielt i byene, og med polariseringen mellom Høyre og Venstre på Stortinget i løpet av 1870- og 80-tallet kom det en ny dimensjon inn i foreningslivet. Kongsberg Arbeidersamfund (1866) og Drammens Arbeiderfore-

ing, som gjenoppsto i 1868, var opprinnelig upolitiske foreninger som arrangerte foredragsmøter og fester. Fra omkring 1880 ble det imidlertid også startet nye arbeiderforeninger rundt i distriktet, og de fleste ble raskt støttespillere for Venstre, med radikale krav som utvidelse av stemmeretten.¹ I 1888 dannet disse foreningene Buskerud Amtsarbeiderforening. Samtidig bygget Venstre opp en ren egen partiorganisasjon, med Drammens Liberale Samfund og Buskerud Amts Venstreforening. Høyre var i prinsippet mot en slik partiorganisasjon, men hadde viktige støttespillere i de lokale Grundlovsforeningene og konservative arbeiderforeninger. Innenfor arbeiderforeningene var det på 1890-tallet en splittelse mellom en voksende gruppe av sosialister og dem som fortsatt støttet Venstre. I 1899 gikk flertallet av arbeiderforeningene inn i Buskerud Amts Arbeiderparti, som dermed for alvor ble et masseparti som utfordret Venstre. Etter at unionsstriden var bilagt i 1905, gikk den moderate delen av Venstre sammen med Høyre og dannet Buskerud Moderate Samlingsparti, som ble forløperen for Buskerud Høyre. Det vakte imidlertid misnøye blant mange bønder, og utover på 1900-tallet var det flere av de lokale landbruksorganisasjonene som stilte egne lister ved valgene. Dette var en politisk gruppering som ble støttespillere for det landsomfattende Norges Landmandsforbund, som fra 1921 stiftet det politiske partiet Bondepartiet (i dag Senterpartiet).

En annen viktig side ved organisasjonsdannelsen i tiårene rundt 1900, var dannelsen av fagforeninger. Også dette startet på slutten av 1800-tallet, vesentlig blant håndverkere og fagarbeidere i de mindre industribransjene, men også blant en del ufaglærte.¹ Rett etter århundreskiftet kom det store gjennombrudd for fagbevegelsen, med organisering av store arbeidstakergrupper i Jern- og metallarbeidernes forening fra 1901 og en rekke fagforeninger innenfor treforedlingsindustrien som ble stiftet omkring 1906/07 og sluttet seg til Norsk Arbeidsmandsforbund.

Lokalavisene spilte en helt sentral rolle, både i framveksten av partipolitikken og fagbevegelsen.

Den radikale Drammens Adresse skiftet i 1850 navn til Drammens Blad og sluttet seg til de konservative sammen med byens eldste og største avis, Drammens Tidende. Også Buskeruds Blad (1883) var et organ for Høyre og ble fra 1898 gitt ut som en distriktsutgave av Drammens Tidende. Venstres viktigste organ i fylket ble Buskerud Amtstidende, som startet i Sandsvær i 1881, men flyttet til Drammen året etter.

I 1912 ble den slått sammen med Holmestrandbladet «Luren», men den mistet sin betydning parallelt med at oppslutningen om Venstre sank og innstilte i 1923. Også Kongsberg Blad (fra 1908 Kongsberg Dagblad) var en periode organ for Venstre, mens Laagendalsposten (1903) og Kongsberg Tidende (1913) var partipolitisk uavhengig. Fra 1905 var det imidlertid den sosialistiske avisa «Fremtiden» som ble den radikale utfordreren til de konservative avisene Drammens Tidende, Buskeruds Blad og Ringerike Blad. Under redaktør Torgeir Vraa ble den svært viktig både for fagbevegelsen og Arbeiderpartiet i Buskerud.

Ved siden av de organisasjonene som var knyttet til næringsinteresser og politikk, var det særlig de religiøse foreningene som fikk oppslutning. Forbudet mot dissentermenigheter ble opphevet i 1845, slik at forkynnelse som tidligere hadde skjedd i uformelle vennekretser og «bevegelser» nå kunne organiseres i menigheter. Det oppsto likevel ikke mange religiøse grupperinger utenfor statskirken. Mormonerkirken etablerte seg i Drammen alt i 1854. Metodistene fikk menigheter både på Kongsberg (1873) og i Drammen (1876), mens også «Den lutherske frimenighet» (1884), «Den katolske apostoliske menighet» (1877), Baptistene (1905) etablerte seg i Drammen. I Lågendal/Numedal-regionen var den såkalte «Elias-bevegelsen» viktig og ble opphav til «Den jarlsbergske frimenighet» (Det evangelisk lutherske kirkesamfunn), etablert i 1872. Denne frimenigheten eksisterer fortsatt i Nore, og i mange år fantes den også i Kongsberg, der den drev privatskolen Fredheim. Også i andre bygder fantes det enkelte frimenigheter, men de fleste hadde nokså begrenset levetid.

Mange av de religiøse foreningene var

imidlertid knyttet til statskirken, som bibelforeninger og foreninger for hedningemisjon.¹ Da Drammen krets av Det norske Missionselskab ble opprettet i 1868, hadde den 54 medlemsforeninger. I 1914 var 130 foreninger tilsluttet, i tillegg til 450 lokale kvinneforeninger og mange barne- og ungdomsforeninger. I tillegg kom Drammen krets av Det norsk-lutherske Kinamissionsforbund, med rundt 170 lokale foreninger, samt foreninger som var tilknyttet Santalmisjonen, Buddhistmisjonen og Sjømannsmisjonen Drammens indremisjonsforening ble opprettet i 1860, og seinere ble det opprettet foreninger flere steder i fylket.² Drammen kreds av indremisjon ble stiftet 1890, med hele Buskerud og Nordre Vestfold som virkefelt.

En annen type religiøse foreninger var ynglinge- og ungdomsforeningene. Drammens ynglingeforening, som bare var åpen for gutter, ble stiftet i 1872. Fra slutten av 1880-tallet kom det også ungdomsforeninger, både i bygdene og byene, som var åpne for begge kjønn.³ Andre foreninger var direkte knyttet til kirken, som Forening for fattigpleie (1868) og Diakonisseforeningen (1877). Frelsesarmeen slo tidlig gjennom i Buskerud og etablerte seg både i Drammen og på Kongsberg alt i 1888, seinere også andre steder i fylket.⁴

Nært knyttet til de religiøse organisasjonene var avholdsbevegelsen. Alt på 1840-tallet fantes det avholdsforeninger⁵, men de forsvant etter at det var vedtatt mer restriktive lover mot produksjon og omsetning. Den moderne avholdsbevegelsen oppsto på 1860-tallet,⁶ og da Buskerud krets av Det norske totalavholdsforbund ble stiftet 1888, hadde det 15 medlemsforeninger med til sammen 1.500 medlemmer. I 1912 var medlemstallet nærmere 4.000, fordelt over hele fylket. Andre avholdsforeninger – som IOGT, Norske Kvinders Totalavholdsselskap og Den Internationale Verdandiorden, Blåkors – fantes først og fremst i byene.

Mot slutten av 1800-tallet vokste også den organiserte idrettsbevegelsen fram. Alt omkring 1860 ble det startet turnforeninger⁷ og skytterlag.⁸

Spesielt skytterlagene fikk stor oppslutning, og da Buskerud folkebevæpnings-samlag (seinere Buskerud skyttersamlag) ble stiftet i 1881, hadde det 38 medlemslag med 935 medlemmer. I 1906 var medlemstallet økt til 1.582. Året etter ble organisasjonen delt i Drammens skyttersamlag og Hallingdals skyttersamlag, som i tillegg til Hallingdal omfattet Modum, Sigdal, Krødsherad og Ringerikskommunene. I tillegg kom Numedals skyttersamlag, med 13 medlemslag.

Skisporten slo også tidlig gjennom i bygdene. Den kjente skiløperen Svend Vasend fra Morgedal ble lærer på Modum i 1879, og i årene som fulgte ble det dannet flere skiforeninger på Modum og i nabobygdene på Ringerike og Eiker, men også i Sigdal og Hallingdal.¹ I Drammen var det flere foreninger, med Drammens Skiklub som den største, og både Saggrenda Idrettsforening (1898, seinere IL Skrim) og Kongsberg Idrettsforening (1899) hadde ski som sin viktigste aktivitet fra starten. Løpere fra Buskerud deltok i renn i hovedstaden mot slutten av 1800-tallet.

I Drammen og omegn ble også andre idrettsgrener populære mot slutten av 1800-tallet, til dels med egne foreninger.² Travløp var også utbredt og ble arrangert på Marienlyst i Drammen, men også mange steder på bygdene, spesielt vintertid på islagte vann. Den første fotballkampen i Buskerud skal ha funnet sted under et kristelig ungdomstevne i Hokksund på midten av 1890-tallet. Sitt store gjennombrudd fikk imidlertid fotballen rett etter århundreskiftet, da det ble startet flere fotballklubber både i Drammen³ og på mange tettsteder. De fleste steder ble imidlertid ski- og fotballklubbene i løpet av kort tid samlet i «allidrettsforening», som seinere også tok opp en del andre idrettsgrener på programmet. På begynnelsen av 1900-tallet var det rundt 60 idrettslag i Buskerud som var medlemmer av Centralforeningen for Udbredelse af Idræt (seinere omdøpt til Norges Idrettsforbund). Framover mot 1920 kom mange nye foreninger til.⁴ Også en del internasjonalt kjente idrettsutøvere kom fra Buskerud,⁵ og Mjøndalen IF hadde ett av landets beste fotballag på 1930-tallet.

Idrettsforeningene var svært mannsdominerte. Riktignok fikk Drammens Turnforening et eget dameparti alt i 1904, men ellers var det først i mellomkrigstida at det fantes et tilbud for kvinner – fortrinnsvis innenfor turn, håndball og kappgang (marsjkonkurranser).

Mange av de eldste sangforeningene i Drammen var knyttet til andre typer foreninger.⁶ På bygdene var det ganske vanlig at mannskor hadde utspring fra arbeiderforeninger og blandede kor fra kristelige foreninger, men at de etter hvert ble selvstendige organisasjoner.

Hornorkestere ble dannet mange steder fra slutten av 1800-tallet, ofte i tilknytning til andre foreninger, eller til bedrifter som kunne finansiere instrumentene.⁷ Også på mange av tettstedene ble det dannet musikkorps på slutten av 1800- og begynnelsen av 1900-tallet, til dels med støtte fra de lokale industribedriftene eller i regi av fagforeninger,⁸ men på samme måte som korene ble de som regel ganske raskt selvstendige institusjoner. Korps for barn og unge fantes lenge bare for gutter i byene,⁹ men etter andre verdenskrig ble det startet en rekke ungdomskorps og skolekorps rundt omkring i fylket.

Bortsett fra en del av de religiøse foreningene, var foreningslivet svært mannsdominert. Ett av de få unntakene var Kongsberg Dameforening (1867), som seinere ble til Kongsberg Husflidslag. På 1890-tallet ble imidlertid Drammen kvinnelige Handelsstandsforening og Drammen Kvinnesaksforening stiftet, etter initiativ fra Betzy Kjeldsberg. Drammen Sanitetsforening var fra starten i 1896 tilsluttet Norske Kvinners Sanitetsforening, og i løpet av de første tiårene av 1900-tallet ble det også startet sanitetsforeninger i Kongsberg (1911), Hønefoss og en rekke av bygdene og tettstedene i fylket.

70 /

15. KULTUR OG ÅNDSLIV

1800-tallet var preget av et skille mellom en folkelig kultur på bygdene og en borgerlig kultur i byene, men ikke minst av møtet mellom disse to kulturene. Impulser utenfra hadde innflytelse på alt fra klesdrakt til folkeeventyr, danseformer til rosemaling, mens den nasjonalromantiske bevegelsen gjorde at bykulturen ble påvirket av bondekulturen. Dessuten var kirken en fellesnevner, med hensyn til kirkekunst, musikk og salmediktning.

En viktig person i denne sammenheng var dikterpresten Jørgen Moe (1813–1882), som opprinnelig var fra Hole og seinere virket som prest i mange år i Krødsherad og på Bragernes.¹⁰ Andre betydelige kulturpersonligheter på første halvdel av 1800-tallet var komponisten Christian Blom (1782–1861) og forfatteren Maurits Hansen (1794–1842).¹¹ Seinere i århundret fostret Drammen den kjente komponisten Johan Halvorsen (1864–1935) og malere som Peter Nicolai Arbo (1831–1892) og Hans Heyerdahl (1857–1913), mens arkitekten Wilhelm Hanstein (1820–1862) satte sitt preg på byens utseende sammen med flere utenbys arkitekter.¹²

I dalbygdene fantes det viktige bærere av den folkelige kulturen på 1800-tallet, både flere kjente rosemalere¹³ og en rekke spelemenn og andre bærere av folkemusikk-tradisjoner.¹⁴ Hanna Winsnes (1789–1872), som vokste opp i Drammen, var en viktig formidler av borger-skapets mattradisjoner. Dessuten hadde flere kjente billedkunstnere tilknytning til bygdene. Fritz Thaulow (1847–1906) hadde nær familie på Modum og malte en del derfra, mens Theodor Kittelsen (1857–1914) og Christian Skredsvig (1854–1924) begge bosatte seg i Sigdal. Forfatteren Elling Holst (1849–1915) var fra Drammen, og Per Sivle (1857–1904) var bosatt i byen fra 1881, og komponisten Eyvind Alnæs (1872–1932) var organist i Drammen fra 1895 til 1907. Flere andre kjente kunstnere var født i Buskerud, men flyttet i ung alder.¹⁵

Faste kulturinstitusjoner fantes først og fremst i Drammen. Byen hadde flere teatre og «dramatiske selskaper» alt før Drammens Teater ble reist i 1870, mens

Drammen Kunstforening ble stiftet i 1867. Drammens Museumsforening ble stiftet i 1908, og Drammens Museum åpnet til byjubileet i 1911. Det samlet også inn en rekke gjenstander fra bygdene i Buskerud. Siste del av 1800-tallet var en periode med økende interesse for bygdehistorie, lokal byggeskikk, husflid og folkelig kultur, og både enkeltpersoner og institusjoner bidro til bevaring av folkekulturen.¹⁶ Hallingdal folkemuseum ble etablert i 1899, som ett av de første friluftsmuseer i landet, mens Fortidsminneforeningen reddet de gamle stavkirkene i Uvdal og Nore, og engasjerte seg seinere i bevaringen av flere andre viktige kulturminner.

16. STORINDUSTRIENS GJENNOMBRUDD

Selv om industrien hadde lange tradisjoner, var det i årene mellom 1880 og 1915 at Buskerud for alvor ble industrialisert. Bakgrunnen var nedgangen i den tradisjonelle industrivirksomheten på bygdene, kombinert med de mulighetene som ble skapt av ny teknologi. Den utløsende faktoren var en alvorlig lavkonjunktur på første halvdel av 1880-tallet, som rammet både Drammen og det øvrige norske næringsliv hardt. Flere av de største handelsfirmaene i byen gikk konkurs,¹ og det samme gjorde de to skipsverftene – Holmen verft og Tangen verft – som var byens største arbeidsplasser.

I denne situasjonen var store deler av næringslivet villig til å satse på den nye treforedlingsindustrien, som før 1880 bare utgjorde en nokså ubetydelig del av Buskeruds næringsliv og fortsatt sto helt i skyggen av sagbruk, trelasthandel og skipsfart.

Mellom 1880 og 1895 ble det anlagt flere nye mekaniske tresliperier, de fleste betydelig større enn dem som hadde startet opp på 70-tallet,¹ samtidig som flere av de eldre bedriftene utvidet produksjonen betydelig. Enda viktigere enn dette, var imidlertid gjennombruddet for kjemisk tremasse, også kalt «cellulose». Den første fabrikk av dette slaget var Vestfos Cellulosefabrik i 1886, og deretter kom den ene etableringen etter den andre, slik at dette i løpet av et tiår ble den viktigste industribransjen i distriktet.²

Ved siden av treforedlingsindustrien, var det særlig produksjonen av naturstein, teglstein og ikke minst sement som økte i denne perioden. I 1888 startet det svenske selskapet Christiania Cement Aktiebolag produksjon av sement på Slemmestad i Røyken, og i 1893 ble denne fabrikk over tatt av Aktieselskabet Christiania Portland Cementfabrikk, som var landets første store produsent. Dette ble raskt en av de virkelig store industribedriftene i Buskerud, med rundt 500 arbeidere tidlig på 1900-tallet. Byggevirksomheten i Kristiania og Drammen, kombinert med mange nye fabrikkbygg, la også grunnlag for flere mindre produsenter av byggematerialer. De små gårdsteglverkene og kalkbrenneriene, som det hadde vært mange av gjennom 1800-tallet, ble erstattet av større bedrifter, spesielt i Røyken og Hurum³ samt i Nedre Eiker.⁴ I tillegg kom flere større og mindre steinbrudd, som leverte granitt og marmor.⁵

I tillegg til disse dominerende bransjene, var det også en del annen industri i vekst i denne perioden. Kongsberg Vaabenfabrik vokste og fikk internasjonal anerkjennelse med Krag-Jørgensen-geværet, som blant annet ble valgt som standradvåpen av den amerikanske hæren. Bedrifter som Drammens Glasverk⁶ og Nitroglycerinfabrikk i Hurum⁷ ble modernisert og utvidet. Drammens Jernstøberi & Mek. Verksted⁸ vokste til en storbedrift, men det ble også startet en del mindre verkstedbedrifter, til dels med treforedlingsindustrien som en viktig kunde.⁹ Samtidig fortsatte tekstil- og bekledningsindustrien å vokse, både i distriktene¹⁰ og i Drammen¹¹, mens nærings- og nytelsesmiddelindustrien omfattet et tjuetalls bedrifter, fordelt på tobakksspinnerier, kaffebrennerier, brennevinsbrennerier, bryggerier og mineralvannfabrikker.¹² Dampsagnæringen var fortsatt viktig, men på 1890-tallet begynte de store eksport-dampsagene å få vanskeligheter. Derimot ble det startet flere mindre trevare- og kassefabrikker.¹³

Parallelt med den industrielle veksten mistet imidlertid Drammen mye av sin betydning som handels- og sjøfartsby. Fra å være en av landets største eksportthavner ble byen i løpet av de siste tiårene på 1800-tallet redusert til en mellomstor sjøfartsby

med bare 3–4% av Norges samlede tonnasje. Noen av rederiene, som H. Kiøsterud & sønner, holdt fast ved seilskuter av tre helt til de la ned, mens andre begynte å satse på stål og damp. Mange av smårederiene forsvant, og bransjen ble preget av en håndfull større redere. På begynnelsen av 1900-tallet tilhørte 2/3 av tonnassen de fem største rederiene (Brusgaard, Kiøsterud & Co, Martin Brusgaard, Sigurd Brusgaard, Hans Kiær & Co, E. B. Aaby). Da hadde dampskip passert seilskutene både med hensyn til tonnasje og antall skip, og det var blitt dannet et eget forsikrings-selskap for dampskip – Dampskibsassuranceforeningen Vidar (1895) – etter initiativ fra Drammensrederne, men også med medlemmer fra Kristiania, Tønsberg og Bergen. Drammens Rederiforening stiftet 1909, medlem av Norges Rederiforbund, som ble stiftet samme år.

17. ET NYTT ÅRHUNDRE – ELEKTRISITETENS TIDSALDER

Industrialiseringen fortsatte etter århundreskiftet, men gikk likevel inn i en helt ny fase da industrien fikk tilgang på elektrisk kraft. Større bedrifter hadde riktignok begynt å bruke elektrisitet alt på 1880-tallet, men vesentlig til belysning og mindre motorer. Rundt århundreskiftet ble det imidlertid teknisk mulig både å bygge større kraftstasjoner og ikke minst å overføre kraft over lengre distanser. Det skjedde først på Nedre Eiker, der Krokstad Cellulosefabrik og Den norske Galoge- og Gummivarefabrik i 1897 gikk sammen om å bygge en kraftstasjon som lå et godt stykke unna, med høyspentledninger ned til fabrikkene. Alt året etter kjøpte Drammens elektrisitetsverk Gravfossen på Modum og bygde ut den i flere etapper. I 1911 kjøpte det også Labro Træsliberi i Sandsvær for å sikre seg kraft derfra, samtidig som det ble bygd en «dampcentralstasjon» i Drammen, som sto ferdig i 1912.

Det var først og fremst industriens behov som var bakgrunnen for denne satsingen. I 1914 hadde Drammens elektrisitetsverk over 600 abonnenter, men bare 15% til private husholdninger og resten til industrien og håndverk. Av dette igjen gikk over 80% til treforedlingsindustrien, mens andre avtakere var sagbruk, trevarefabrikker, mekaniske verksteder, bakerier, bryggerier og slaktere.

Innen treforedlingsbransjen førte den elektriske kraften til papirfabrikkenes store gjennombrudd. Før 1905 var det egentlig bare en eneste slik fabrikk av betydning i hele distriktet – Drammenselvans Papirfabriker ved Geithus.¹ Mellom 1905 og 1915 ble det imidlertid startet hele 18 papirfabrikker i Drammensdistriktet, i tillegg til to nye cellulosefabrikker og ett tresliperi. I en del tilfeller var dette eldre bedrifter som satset på papirproduksjon i tillegg til mekanisk tremasse eller cellulose.² Det store flertallet av nye anlegg var imidlertid såkalte «ukombinerte» papirfabrikker, som kjøpte tremasse fra andre fabrikker. Disse ble uten unntak lokalisert i Drammen og nærmeste omegn.³

I tillegg kom tresliperiet Tronstad Bruk i Lier (1904), samt Hurum Fabrikker (1906),

som ble Buskeruds eneste sulfatcellulosefabrikk, og Gulskogen Cellulosefabrik, som ble den siste av de mange sulfittcellulosefabrikkene i distriktet.

Med alle disse etableringene hadde treforedlingen befestet posisjonen som den desiderte viktigste industribransjen, en posisjon den beholdt fram til 1980-tallet. Men også i andre bransjer åpnet elektrisiteten for nye muligheter. Spesielt innenfor jern- og metall, elektronisk og kjemisk industri ble det etablert store og viktige foretak i denne perioden. Alt i 1899 begynte fabrikkene Elektrisk Industri å produsere transformatorer og elektromotorer. Etter en fusjon med fabrikkene i Kristiania og Sandefjord ble navnet fra 1917 National Industri. Dessuten startet A/S Norsk Kabel i 1913 som spesialfabrikk av elektriske kabler, og Norsk Elektrisk Lampefabrik A/S i Drammen (1916) ble landets første produsent av elektriske lyspærer, fra 1920 med det tyske konsernet Osram som eier. Den norske Galoge- og Gummivarefabrik (seinere Mjøndalen Gummivarefabrikk og Viking-Mjøndalen), som fra starten først og fremst hadde produsert fottøy, ble i stadig større grad en viktig leverandør av gummivarer til industrien. Dessuten etablerte NSB i 1908 Jernbaneverkstedet, som i mange år var en av Drammens største arbeidsplasser.

De viktigste nyetableringene innen tekstil- og konfeksjon var De forenede skofabrikk, som var resultat av en fusjon mellom Drammen garveri og skofabrikk og Kristiania skofabrikk i 1903, samt P. Christensens Tricotagefabrik, som flyttet fra Kristiania til Drammen i 1908 og ble byens største i denne bransjen. I tillegg kom Drammens Oljekledefabrikk, som produserte regntøy, og Den norske Papirfiltfabrikk (1916), som produserte teknisk filt, først og fremst for treforedlingsindustrien.

Elektrisk kraft var også viktig for bransjer som garverier, smier, sementvarefabrikker¹ og bakerier – en bransje som var i vekst både i byene og tettstedene, fordi stadig færre bakte sitt eget brød hjemme.

Gullaug Sprængstoffabrikker ble startet i 1916 som datterselskap av Kristiania-firmaet A/S Haaøens Fabrikker.

Framfor alt var elektrisiteten viktig for de mange nye sagbrukene og trevarefabrikkene som ble startet i denne perioden. Mens de store eksportsagene i Drammen hadde vanskeligheter, ble tyngdepunktet i denne næringen flyttet tilbake til distriktene, der det kom sagbruk i så å si alle bygder. De fleste hadde bare en håndfull ansatte, men det var også en del større bruk, med 40–50 arbeidere. I tillegg kom en rekke trevarefabrikker. Rødskog Bruk og Guldslistefabrikk (1910) A/S Drammens Guldslistefabrikk (1913) var et eksempel på trelastprodusenter som spesialiserte seg på nisjeprodukter.

Rett etter århundreskiftet var det også en oppblomstring av gruvedrift, ofte med utenlandske selskaper som investerte store summer, men uten å få til lønnsom drift.²

Innen bankvesenet var det fortsatt de to største forretningsbankene i Drammen – Drammens Privatbank og «Oplandsbanken» – som dominerte, men det kom også egne banker i de to andre byene i fylket: Hønefoss og Oplands Privatbank i 1899 og Kongsberg og Oplands Privatbank i 1912.

18. UTDANNING, HELSE OG INFRASTRUKTUR

Fra midten av 1800-tallet og fram mot begynnelsen av 1900-tallet ble mange av kommunene i Buskerud delt, for å få mindre og mer effektive enheter som kunne ta seg av et økende antall offentlige oppgaver. I Hallingdal ble Gol utskilt fra Nes alt i 1836, mens Hemsedal igjen ble utskilt fra Gol i 1896. Hol ble utskilt fra Ål i 1876 og Flå fra Nes i 1903. I Numedal ble Rollag delt i 1858 ved at Nore ble skilt ut som eget herred, og i 1901 ble Opdal (Uvdal) utskilt fra Nore. På Ringerike ble Hønefoss utskilt fra Norderhov da den fikk bystatus i 1851, og i 1857 ble Ådal egen kommune. Tyristrand ble utskilt fra Hole i 1915. Eiker ble i 1885 delt i Øvre- og Nedre Eiker, mens Sandsvær i 1907 ble delt i Øvre Sandsvær og Ytre Sandsvær. Samtidig ble prinsippene for beskatningen endret, slik at skatt

på inntekt og formue erstattet den tradisjonelle eiendomsskatten, som særlig hadde hvilt på jordeierne. Dette var en konsekvens både av den økonomiske utviklingen og av utvidelse av stemmeretten.

Skole og fattigvesen var fortsatt kommunens viktigste oppgaver, men det var også private institusjoner på disse feltene. I Drammen hadde høyere utdanning vært basert på skolepenger, men i økende grad med offentlige bidrag, og fra 1870 var navnet «Drammen offentlige skole for den høiere Allmendannelse». Imidlertid ble den tekniske aftenskolen drevet av aftens Drammens Tekniske Forening, og i 1902 ble Drammens Handelsskole startet av Drammens Handelsstands Forening. Dessuten hadde byen to private pikeskoler, med til sammen over 200 elever, som eksisterte fram til 1908, da middelskolen ble åpnet for jenter.¹ I tillegg ble Drammen Husmorskole opprettet i 1899 av Drammen Kvindesagsforening. En liknende utvikling var det på Kongsberg, der Kongsberg Middelskole, som startet i 1824 som privatskole, gradvis ble overtatt av kommunen og fra 1895 het Kongsberg høyere kommunale allmenskole. Hønefoss fikk kommunal middelskole i 1884.

Også i landkommunene ble det fra slutten av 1800-tallet tatt flere initiativ til ulike skoletilbud ut over folkeskole, med fortsettelsesskoler, aftenskoler, husflidskoler, realskoler, middelskoler og folkehøyskoler.

Også i landkommunene var det mange initiativ for å skape et utdanningstilbud, både i teoretiske og praktiske fag. Til dels sto kommunene bak dette, blant annet ved å starte «aftenskoler», som fra 1870-tallet fikk statlige tilskudd. Andre ganger ble det tatt initiativ fra organisasjoner, lokale bedrifter eller private ildsjeler.¹

I de fleste tilfellene ble ikke disse skolene av lang varighet, men med en del viktige unntak. Øvre Ekers høyere kommunale allmenskole, som startet i Hokksund i 1902, ble en forløper for dagens Eiker Videregående skole.

Buskerud Folkehøgskole ble etablert på Fiskum i 1909, Danvik Kristelige Ungdomsskole i Drammen ble startet i 1913 av Indremisjonen og KFUM/KFUK, og Numedal Folkehøgskole i Rollag kom i 1918. I tillegg kom de skolene som amtet sto bak. Amtsskolen startet i 1876 og ble holdt i ulike kommuner, før den i 1914 fikk fast tilhold på Ringerike og ble en forløper for Ringerike Folkehøgskole. Amtet drev også fra 1893 «Den praktiske jenteskole» i Skotselv, Buskerud Landbruksskole på Modum fra 1910 og fra 1923 Sjøstad Husmorskole i Lier.

I tillegg til disse tradisjonelle oppgavene, gjorde den tekniske utviklingen det aktuelt med nye oppgaver – som med et moderne begrep kan kalles for «teknisk infrastruktur». Også her var det et samspill mellom offentlig og privat sektor. Telefonnettet i Buskerud, som siden starten hadde vært drevet av det private Drammens Oplands Telefonselskab, ble i 1908 overtatt av det statlige Telegrafverket. Derimot var bildet langt mer sammensatt med hensyn til kraftforsyningen. Drammens Elektrisitetsverk spilte en sentral rolle fra starten i 1896, men flere steder i fylket fantes det andre lokale kraftprodusenter. I mange tilfeller var dette industribedrifter som solgte overskuddskraft til private abonnenter,² men det ble også bygd rene kraftverk i privat regi.³ Mellom 1910 og 1920 vedtok imidlertid en rekke kommuner å opprette kommunale kraftverk,⁴ til dels med egne kraftstasjoner. Andre steder var det private andelslag som sto for kraftforsyningen.⁵ I 1919 ble også Buskerud fylkes elektrisitetsforsyning etablert, og i løpet av

mellomkrigstida ble det bygd ut et omfattende ledningsnett som gjorde at også de gjenværende kommunene fikk tilgang på kraft gjennom kommunale e-verk som var knyttet til fylkeskraftforsyningen.⁶ Parallelt med dette gjennomførte Staten en stor utbygging av Norefallene i Numedal, samt Hakavik på Eiker, som ble bygd spesielt for elektrifisering av jernbanen.

19. JERNBANE OG ANNEN KOLLEKTIVTRAFIKK

Etter de store jernbaneprosjektene på 1860- og 70-tallet, skjedde det lite på samferdselssektoren i årene som fulgte. På begynnelsen av 1900-tallet ble det imidlertid satt i gang flere nye jernbaneprosjekter. I 1902 fikk Hvitvingfoss jernbane-forbindelse med Holmestrand. Dette var en privat bane, med Vittingfoss bruk som største aksjonær. To år etter ble Lierbanen anlagt fra Lier til Holsfjorden. Den ble drevet av NSB, men det var hovedsakelig A/S Børresen og Tronstad Bruk som sto for trafikkgrunnlaget.

Langt større betydning enn disse to små jernbanene fikk utbyggingen av Bergensbanen (1907–09) gjennom Ringerike og Hallingdal. Den var viktig for transport av tømmer og trelast, meieriprodukter og annet gods, men først og fremst betydde jernbanen at Hallingdal ble åpnet opp for turisme. Numedalsbanen mellom Kongsberg og Rødberg, som åpnet i 1927, fikk noe av den samme effekten for Numedal, men i mindre omfang.

For Kongsberg-regionen var det dessuten viktig at jernbanen ble forlenget sørover, til Kragerø på 1920-tallet og i 1938 til Kristiansand.

Parallelt med denne slutfasen i jernbaneutbyggingen kom den første pionertida for motorisert vegtrafikk. I Drammen kom selskapet A/S Drammens Elektriske Bane i 1909 og startet ruter med trolleybuss. Samme år startet Karl Wilthil rute med «automobilomnibus» mellom Drammen og Krokstadelva, og i 1910 kom det bussrute mellom Sundvollen i Hole og hovedstaden, drevet av selskapet A/S Ruteautomobilene i Kristiania. Alt rundt 1910 ble det også gjort forsøk med rutebiltrafikk fra Gol via Valdres og Filefjell til Lærdal. I årene som fulgte kom det flere transportfirmaer i distriktene, som både drev med leilighetsskyss og med både med faste rutebiler, blant annet på strekningene Gol-Hemsedal, Gol-Fagernes og Nesbyen-Tunhovd.¹ Bilruten Drammen-Hyggen ble etablert i 1916 og Drammen-Åssiden i 1919. Det var likevel først i mellomkrigstiden at gjennombruddet for rutebiltrafikken kom for alvor, spesielt i Drammen og omegn.² Selskapet Kongsberggruten A/S (1927) konkurrerte med jernbanen, med bussrute mellom Kongsberg og Drammen og seinere også til Skollenborg og Mjøndalen. I Flesberg startet Gudmund Bjørhovden bilruten Kongsberg-Lyngdal-Sigdal i 1924 og hadde etter hvert tre busser i drift på denne strekningen. Det kom også flere rutebilselskaper i Hallingdal,³ og ikke minst på Ringerike.⁴ Det største av disse selskapene var Hønefossruten (A. Karlsen), som trafikerte strekningen Hønefoss-Oslo med 10-12 busser i høysesongen. Hønefoss Rutebilsentral ble etablert i 1939, med verksted og bensinstasjon. I tillegg til de faste rutebilene kom drosjebiler og lastebiler, som først og fremst drev godstransport, men som også kunne drive leilighetstransport av personer, med løse benker på lastepplanet. De aller fleste i denne bransjen var små enkeltmannsfirmaer, men det fantes også enkelte større selskaper, som Kjøbmannsbilen A/S i Drammen (1927) med rundt 20 ansatte sjåfører.

Samtidig som vegtrafikken økte, begynte passasjertrafikken med båt på elver og innsjøer å miste sin betydning, og i løpet

av 1920-tallet ble de fleste av disse rutene nedlagt. På Drammensfjorden var det imidlertid fortsatt rutebåter, blant annet drevet av Røken og Hurums Dampskibsselskap. I tillegg var det viktige ferjeforbindelser over Oslofjorden, mellom Storsand og Drøbak, og over Svelviksundet mellom Verket og Svelvik.

20. TURISME I DISTRIKTENE

Bergensbanen, kombinert med de nye mulighetene for motorisert vegtransport, gjorde Hallingdal til et viktig sentrum for den nye høyfjellturismen. Dette satte sitt preg på hele dalen, men særlig den øvre delen, der et av landets første store vintersportssteder vokste fram rundt stasjonen på Geilo. Riktignok hadde denne turistnæringen røtter tilbake til siste del av 1800-tallet, med bortleie av seterbuer med jakt- og fiskerettigheter, både i Hallingdal og på Norefjell.¹ Det var imidlertid først etter at de nye samferdselsmidlene hadde gjort disse områdene lettere tilgjengelig at turismen for alvor ble en viktig næring. Spesielt rundt Geilo kom det flere store turisthoteller, men også på Golsfjellet og i Hemsedal. Også bygging av hytter og utleie av seterbuer fikk stadig større betydning i mellomkrigstida, også i nedre del av Hallingdal, Sigdal/Eggedal og Numedal – områder der hotellturismen ikke slo igjennom i like stor grad som i øvre del av Hallingdal.

Turisme og friluftsliv hadde også betydning i nedre del av Buskerud, med hyttebygging og badhoteller. Spesielt gjaldt dette området langs Drammensfjorden¹ og i Hole ved Tyrifjorden,² men også flere andre steder i fylket ble det i denne perioden startet mindre pensjonater og veikroer beregnet på sommergjester og helgetrafikk.

Andre deler av hotell- og restaurantnæringen var i mindre grad basert på turisme. I byene fantes større hoteller,¹ men også etablissementer som Bondeheimen/Kaffistova, beregnet på bygdefolk som var på bytur, samt andre enklere overnattingstilbud.² I Hokksund fantes det i mellomkrigstida hele fem overnattingssteder å velge mellom,³ og i mindre stasjonsbyer fantes det gjerne også et slikt tilbud.⁴

Dessuten fantes det gjestgiverier og pensjonater langs alle de viktige ferdselsveiene, i mange tilfeller som en fortsettelse av eldre skysstasjoner. Sletter som de reisende (romani) tradisjonelt hadde brukt som overnattingssteder utviklet seg flere steder til campingplasser etter hvert som sykkel- og biltrafikken økte.

21. STASJONSBYER OG INDUSTRISTEDER – HÅNDVERK OG HANDEL

Utviklingen i næringsliv og samferdsel påvirket tettstedene i hele Buskerud. Enkelte steder skapte den nye industrien vekst på tettsteder som alt fantes,⁵ men andre steder skapte det endring. I Røyken/Hurum ble tyngdepunktet forskjøvet fra det gamle ladestedet Holmsbu til de nye fabrikkentraene på Sagene, Tofte, Sætre og Slemmestad. I dette området skapte industrialiseringen på slutten av 1800- og begynnelsen av 1900-tallet sterkere folkevekst enn i noen annen del av Buskerud utenom byene. Andre steder bidro industri og jernbane til en delvis flytting av tettbebyggelsen ved at det kom ny bebyggelse rundt jernbanestasjonene, som lå utenfor det opprinnelige tettstedet.⁶ Langs Bergensbanen gjennom Ringerike og Hallingdal og langs Numedalsbanen bidro jernbanen til vekst i det gamle bygdesentrumet rundt kirke/tingstue/skysstasjon/landhandel, slik at det oppsto små stasjonsbyer. I noen tilfeller bidro det til en flytting av tettbebyggelsen nedover mot dalbunnen, der jernbanen gikk. I tilknytning til disse stasjonsbyene kom det også mange steder sagbruk og annen småindustri, og etableringen av meierier i distriktene skjedde til dels rundt disse stasjonsbyene, samtidig som biltransport også gjorde meieridrift mulig på steder uten jernbaneforbindelse.⁷

Tettstedene var også sentra for håndverk og handel. En del av de tradisjonelle håndverkene gikk tilbake etter hvert som det ble mer vanlig å kjøpe ferdigproduserte industrivarer (skomakere, smeder, snekkere, veiving/striking/søm), men derimot kom det stadig flere bakere/konditorer, slaktere og skreddere. Dette var arbeid som tidligere var utført i hjemmet, men som ble profesjonalisert i tiårene rundt århundreskiftet.

Det samme gjaldt alle slags bygningsarbeidere, som tømrere, murere, blikkenslagere og malere, mens sykkel- og bilreparatører, rørleggere og elektrikere utgjorde helt nye håndverksyrker, også i bygdene. Mange av de smalere håndverksfagene var i stor grad konsentrert i byene. Gullsmeder, urmaker- og optikerforretninger, fotografer, frisører og trykkerier var det fortsatt flest av i Drammen, Kongsberg og Hønefoss, men også på en del av de større tettstedene på Eiker og Modum begynte slike yrkesgrupper å etablere seg i løpet av mellomkrigstida. Dessuten hadde en del bygder sine spesialiteter. Hole var kjent for sine hjulmakerverksteder og produksjon av sleder, mens spinnerokker helt fra midten av 1800-tallet hadde vært en spesialitet fra Hol.⁸ I tillegg var Hol kjent for sine mange lja- og knivsmier, som noen steder utviklet seg til småindustri (Torleiv Reinton ved Hagafoss), samt et par kjente kunstmeder.⁹

Økt spesialisering innenfor varehandel og tjenesteyting var også typisk for utviklingen på tettstedene. Denne utviklingen hadde startet i byene alt på slutten av 1800-tallet, med egne manufaktur- og skotøyforretninger, jernvare- og fargehandlere, kjøtt- og fiskeforretninger, frukt- og tobakksforretninger, bokhandlere, kortvareforretninger, blomsterforretninger og barber- og frisørsalonger. Alt i løpet av de første tiårene på 1900-tallet begynte det også å komme slike spesialforretninger på en del av de større tettstedene i landkommunene, og utviklingen fortsatte i mellomkrigstida. I tillegg kom nye bransjer som elektronikk, foto og sportsutstyr.

Innenfor dagligvarehandelen var «samvirkelagene» et nytt trekk, basert på prinsippet om forbrukersamvirke.¹⁰ Pioneren var Ringerike Samvirkelag, som ble etablert alt i 1893, mens flere av tettstedene i nedre del av Buskerud fikk samvirkelag rett etter etableringen av det landsomfattende NKL, som var tilknyttet arbeiderbevegelsen, i 1906.¹¹

I løpet av tiårene som fulgte fikk de fleste av tettstedene i Buskerud sine samvirkelag. Mange av dem hadde egne avdelinger for bakerier og kjøttvarer, slik at de betydde et nytt skritt i retning av den moderne dagligvarehandelen sammenliknet med de tradisjonelle landhandleriene.

Det kom også flere helsearbeidere og helseinstitusjoner, dels gjennom en utbygging av distriktslegeordningen og andre offentlige tilbud, men også privatpraktiserende leger og tannleger samt enkelte fysikalske institutter, sanatorier, kurbad og liknende virksomheter.¹ Flere av de private institusjonene i helse- og sosialsektoren har seinere blitt overtatt av det offentlige.² Tubfrim på Nesbyen, etablert 1924, var en viktig kvinnearbeidsplass som bidro til finansiering av kampen mot tuberkulose.

Et annet viktig trekk for tettstedene var framveksten av ulike typer forsamlingslokaler, som ble brukt til møter, fester og ulike kulturtilbud. Slike samlingssteder hadde nok alltid eksistert, men fra omkring århundreskiftet var de ofte knyttet til frivillige organisasjoner. Særlig ble arbeiderbevegelsens lokaler, gjerne kalt «Folkets Hus», viktige offentlige samlingssteder, men liknende lokaler tilhørte også mange misjonsforeninger, kristne ungdomsforeninger og andre religiøse organisasjoner, sanitetsforeninger og enkelte skytterlag og idrettsforeninger. Dessuten hadde en del meierier store «meierisaler» som også var viktige samlingssteder. Da kinoen fikk sitt store gjennombrudd i årene etter 1910, var det slike foreningslokaler som ble brukt, i særlig grad Folkets Hus, og på mange tettsteder ble dette et viktig sosialt samlingssted.

22. FRUKT, GRØNNSAKER OG PELTSDYR

Selv om industrisysselsettingen i Buskerud passerte sysselsetting i landbruket rundt 1910, var fortsatt jord- og skogbruk den viktigste næringen i størstedelen av Buskerud. På de fleste gårder var det fortsatt en kombinasjon av åkerbruk, husdyrhold og eventuelt skogbruk, men det var også gårdbrukere som spesialiserte seg på frukt- og grønnsaksdyrking. Særlig var dette tilfel-

let i Lier, men det forekom også på en del gårder på Ringerike, Eiker og i Sandsvær. Dessuten ble det etablert gartnerier som dyrket grønnsaker, bær og blomster. Produktene ble til dels solgt på torget i de lokale byene, dels i fruktforretninger i Drammen eller hovedstaden. Kjøtt og fisk solgt gjennom delikatesseforretninger.

En annen virksomhet som blomstret opp i mellomkrigstida, var pelsdyrnæringen. Revefarmer og andre former for pelsdyrproduksjon ble vanlig over hele Buskerud, men særlig i dalbygdene. Spesielt ble dette en viktig næring i Ål, der det på 1930-tallet fantes godt over 50 pelsdyrfermer. I Nore og Uvdal ble reindrift en betydelig næring, der Opdal Renkompani (stiftet 1890) på det meste hadde 2.000-3.000 dyr.

Landkommunene i Buskerud var ikke lenger rene jordbruksbygder med enkelte industristeder, men var i ferd med å utvikle seg til lokalsamfunn der også handel og tjenesteyting, turisme, håndverk og ikke minst småindustri var en viktig del av næringsgrunnet.

23. DET MODNE INDUSTRISAMFUNNET

Utviklingen i mellomkrigstida hadde sammenheng både med befolkningsvekst og en økt kjøpekraft blant folk, som skapte grunnlag for alt fra salg av frukt og pelsverk til frisørsalonger og sportsforretninger. Men det skyldtes også at industrien ikke vokste like raskt som før. Det førte til høy arbeidsløshet, spesielt blant de yngre, og dette var også en viktig bakgrunn for de mange små bedriftene og forretningene som kom i gang.

Etter den sterke industriveksten i årene mellom 1880 og 1920, kom utviklingen de neste femti årene inn i en ny fase. En kan snakke om et «modent industrisamfunn», i den forstand at den storindustrien som eksisterte rundt 1920 fortsatte å dominere bildet fram til 1970- og 80-tallet, mens det som ble etablert av ny industri i stor grad var små og mellomstore bedrifter.

Dette gjaldt både i mellomkrigsårene, som var preget av økonomiske nedgangstider og

arbeidsledighet, og etterkrigstida med stabile konjunkturer og full sysselsetting.

Etter første verdenskrig opplevde både industri og skipsfart en krise, som kulminerte i 1921. Skipsfartsnæringen i Drammen kom aldri opp på førkrignivå igjen. Det desidert største rederiet var Brusgaard Kiøsterud, som i 1930 eide over 70% av tonnasjen. Krisen i næringslivet spredde seg til bankvesenet. Drammens og Oplands Privatbank gikk konkurs i 1922 og ble overtatt av Drammens Privatbank, som imidlertid også måtte innstille i 1927. Deretter gikk næringslivet sammen om å starte en ny forretningsbank – Drammens og Oplands Nye Privatbank – i 1929, og dette var i mange år den ledende banken i distriktet, etter at Hønefos og Oplands Privatbank innstilte i 1931 og Kongsberg og Oplands Privatbank i 1932.¹

Storindustrien gjennomgikk på mange måter en konsolideringsfase på 1920- og 30-tallet, der en del bedrifter avviklet eller fusjonerte, mens andre moderniserte og utvidet produksjonen. I treforedlingsbransjen spilte Union-konsernet en viktig rolle, som helt eller delvis eier av flere fabrikker i Drammensvassdraget,² mens Follum og Tofte befestet posisjonen som de største enkeltbedriftene. Også i andre bransjer var det en trend at de etablerte storbedriftene beholdt sin posisjon og utvidet produksjonen gjennom rasjonalisering av driften, uten at det ble noen vesentlig økning i sysselsettingen. Fram til midten av 1930-tallet var arbeidslivet også preget av mange store og langvarige konflikter, før arbeidsgiverne til slutt godtok fagbevegelsen som en legitim motpart.

Nye arbeidsplasser i industrien ble i stor grad skapt ved at det ble satt i gang en rekke små og mellomstore bedrifter, basert på elektrisk kraft, som før alvor ble tilgjengelig etter at stat og fylkeskommune gjennomførte en storstilt utbygging av kraftproduksjon og høyspentnett på begynnelsen av 1920-tallet. En viktig bransje var elektriske sagbruk, som allerede fra omkring 1910 ble etablert i mange bygder, men også små møbel- og trevarefabrikker, skifabrikker, snekkerbedrifter og kurvprodusenter. I byggevarebransjen for øvrig var Høvik teglverk i Lier en av de

få større nyetableringene, mens en del av de eldre teglverkene fikk vanskeligheter og måtte innstille.

Nærings- og nytelsesmiddelindustrien omfattet blant annet små mineralvannfabrikker, margarinfabrikker, pøsefabrikker, samt en del hermetikkfabrikker og produsenter av saft og syltetøy. En av de større nyetableringene i bransjen var kjeksprodusenten Risto Fabrikker i Drammen (1924) og Drammen Slaktehus (1930), samt hermetikkfabrikkene Holmbu Canning Co. i Hurum (1922) og A/L Konserverfabrikken i Lier (1942). Dessuten kjøpte Drammens Margarinfabrikk i 1938

Tyri Fabrikker i Moss og flyttet produksjonen av stearinlys til Drammen. Alt i alt var bransjen preget av svært mange små enheter, med rundt 130 bedrifter som til sammen hadde litt over 600 ansatte.

I tekstil- og bekledningsindustrien var det også de etablerte storbedriftene som dominerte,¹ men det ble startet en del små og mellomstore trikotasje- og skofabrikker både i mellomkrigstida og rett etter andre verdenskrig.²

En liknende situasjon var det i kjemiske og elektronisk industri, der det kom en del nye små og mellomstore bedrifter, vesentlig i Drammen og nærmeste omegn.³ På 1920- og 30-tallet kom det også en rekke mindre sveise- og vulkaniseringsbedrifter, reparasjonsverksteder for biler og landbruksredskaper, samt verksteder som spesialiserte seg på reparasjoner og produksjon av reservedeler til industrien. Det ble også startet en del mellomstore verkstedbedrifter, med 50–100 ansatte,⁴ men også i denne bransjen var de eldre bedriftene størst.

I de første tiårene etter andre verdenskrig gjennomgikk landbruket store omstillinger. Det skyldtes til dels den teknologiske utviklingen – først og fremst at traktor erstattet hest, men også bruk av melkemaskin i fjøsstellet, motorsag i skogbruket, skurdresker og siloslått. Omstillingen ble også i stor grad påvirket av de rammene som ble lagt gjennom den statlige landbrukspolitikken, som favoriserte åkerbruk på flatbygdene og husdyrhold i dal- og fjellbygdene.

Dette innebar store endringer i det tradisjonelle husdyrholdet. Geita, som tidligere hadde vært et viktig husdyr i Hallingdal og Numedal, hadde gått kraftig tilbake alt på første del av 1900-tallet, mens saueholdet gikk fram. Storfeholdet var imidlertid stadig det viktigste, og den tradisjonelle seterdriften fortsatte. Dette var mulig fordi byggingen av stølsveier gjorde at en kunne etablere faste melkeruter og frakte melk fra setrene ned til meieriene i bygda. Bygging av slike veier foregikk i hele regionen, men særlig i de øvre bygdene, der denne formen for landbruk hadde størst betydning. På flatbygdene startet det derimot fra 1950-tallet en nedtrapping av både av storfehold og andre husdyr. Stadig flere gårder ble rene kornprodusenter, mens enkelte gårdbrukere spesialiserte seg på stordrift med ett enkelt husdyrslag.

Også meieribransjen ble preget av disse omstillingene. Mange steder ble mindre bygdemeierier slått sammen til større enheter, som i neste omgang fusjonerte med større enheter.⁵

Disse omstillingene i landbruket foregikk som en langvarig og gradvis utvikling som preget hele den siste halvdel av 1900-tallet. På 1950-tallet var fortsatt rundt 20% av befolkningen i Buskerud sysselsatt i landbruket, mens det i dag er under 2%.

En omfattende bygging av skogsbilveier var viktig for skogbruket i alle deler av Buskerud. Det forenklet tømmertransporten og åpnet til dels også opp skogsområder der det tidligere hadde vært vanskelig med rasjonell skogsdrift.⁶ Sammen med økt transport av tømmer med jernbane, som hadde begynt alt i mellomkrigstida, gjorde dette at tømmerfløting ble stadig mindre aktuelt. Tømmerfløtingen i Drammensvassdraget ble trappet gradvis ned og så å si helt avviklet omkring 1970. Fra slutten av 1900-tallet har skogsdriften i stadig større grad blitt dominert av entreprenører med moderne skogsmaskiner. Omsetningen skjer gjennom store selskaper, med skogeiersamvirket Viken Skog som det desidert største.

Den etablerte storindustrien fortsatte å dominere næringslivet fram til 1970-tallet. Av enkeltbedrifter var det særlig Kongs-

berg Våpenfabrikk som var i vekst. Den opplevde en kriseperiode på 1920-tallet, med kraftige nedskjæringer i arbeidsstokken, men kom gjennom den ved å satse på et bredere spekter av produkter.

I tillegg til den tradisjonelle produksjonen av håndvåpen og kanoner ble det etter hvert produsert hvalfangstkanoner, akslinger og propeller til skip samt et stort utvalg av verktøy og ulike typer maskindeler. Dette la grunnlag for ny vekst, og Våpenfabrikken ble byens og distriktets nye hjørnesteinsbedrift. Kongsberg Sølvverk, som i mellomkrigstida fortsatt var den desidert viktigste arbeidsplassen i regionen, fikk imidlertid stadig større vanskeligheter. Til tross for målbevisst modernisering var det ikke mulig å få lønnsomhet i driften, og helt fra 1920-tallet ble nedleggelse diskutert. Isteden ble det en gradvis nedtrapping, som endte med full avvikling i 1957, etter mer enn 300 års drift.

Treforedlingsbransjen var fortsatt preget av mange små bedrifter, selv om Follum kjøpte opp flere av de mindre bedriftene på Ringerike.¹ Drammensvassdraget var fortsatt et kjerneområde i norsk treforedling, men distriktets andel av papir- og tremasseproduksjonen var synkende, og bransjen var preget av mange eksportbedrifter som var små både i norsk og internasjonal sammenheng.

Av industribedriftene i Drammen var det særlig National Industri og Drammen Slip & Verksted på Tangen som vokste kraftig og ble de største industriarbeidsplassene. National hadde rundt 100 ansatte i mellomkrigstida, men sysselsatte nærmere 1.000 mennesker på midten av 1960-tallet. Drammen Slip hadde rundt 50 ansatte rett før krigen, men arbeidsstokken vokste raskt til rundt 700 på 1960-tallet. Også nærings- og nytelsesmiddelindustrien, elektronikkindustrien og kjemisk industri var i vekst etter krigen, mens tekstilindustrien begynte å gå tilbake. Flere av de bedriftene som var blitt etablert som småbedrifter i mellomkrigstida vokste seg større, som Drammens Is, Delikat Salat, Oslo Sveisebedrift (OSO), som flyttet produksjonen til Hokksund i 1932, kjemibedriften A/S Protan, Star Maling & Lakk på Lierstranda, kosmetikkprodusenten Midelfart & Co

80

81

på Lierskogen og Nodest på Gullag, som etter hvert gjorde produksjon av asfalt til sitt hovedområde.

En annen bransje som slo igjennom rett etter krigen, var produksjon av lettbetong. Norsk Siporex etablerte seg i Lier i 1947 og Norsk Ytong på Øvre Eiker i 1954. Begge bedriftene fikk raskt over 100 ansatte. En annen viktig nyetablering i byggevarebransjen var kryssfinérprodusenten Eiker Fabrikker på Steinberg. Siporex og Ytong fusjonerte seinere og samlet produksjonen på Øvre Eiker, der bedriften var i gang fram til år 2000.

Det kom også flere mindre bedrifter innenfor metall- og verkstedindustrien² kjemisk industri³ og elektronisk industri.⁴

Alle disse små og mellomstore industribedriftene sto for en vesentlig del av sysselsettingen, og dette ble svært viktig da de store omstillingene på 1970- og 80-tallet førte til at mange av de største industribedriftene forsvant.

24. ET «MODENT» ORGANISASJONSLIV

På samme måte som i næringslivet var tiårene rundt midten av 1900-tallet preget av stabilitet når det gjaldt organisasjonsliv-

et. De foreningene som var blitt dannet tidlig på 1900-tallet fortsatte å dominere, både innenfor politiske partier, fagbevegelse, idrett, musikk og det religiøse liv. Men det var også viktige nydannelser.

Det politiske liv var etter 1905 preget av to hovedmotstandere: Arbeiderpartiet og Det Moderate Samlingspartiet, som var et forsøk på å samle den borgerlige siden. Begge blokkene opplevde imidlertid splittelse. Buskerud Arbeiderparti hadde lokallag i alle kommuner, ofte med underavdelinger i form av fagforeninger og lokale arbeiderlag.

Den radikale fløyen av partiet fikk en markant leder i Eugene Olaussen, bosatt i Hokksund, og på begynnelsen av 1920-tallet opplevde partiet en opprivende strid, som endte med opprettelsen av Norges Kommunistiske Parti (NKP). Selv om det hadde begrenset velgeroppslutning, hadde kommunistene mange aktive lokallag i Buskerud, spesielt på de mange industrietstedene. Buskerud Moderate Samlingsparti bygde også opp en partiorganisasjon med lokale kommunepartier, men lyktes ikke med å samle de borgerlige velgerne.

Venstre fortsatte å stille egne valglistene både i byene og bygdene, og dessuten begynte en del av de lokale landmannsforeningene (bondelagene) å stille egne lister, noe som i

1920 resulterte i dannelsen av Bondepartiet som et landsomfattende parti. Under okkupasjonstida 1940–45 hersket det en politisk unntakstilstand, der både Nasjonal Samling og den illegale motstandsbevegelsen produserte propagandamateriale. Etter andre verdenskrig ble Kristelig Folkeparti et betydelig parti på borgerlig side, og fra 1960-tallet avløste Sosialistisk Folkeparti (seinere Sosialistisk Venstreparti) NKP som det største partiet til venstre for Arbeiderpartiet. Både i mellomkrigstida og etter andre verdenskrig har politikere fra ulike partier spilt en viktig rolle i rikspolitikken.¹

Det religiøse foreningslivet hadde i stor grad funnet sin form på slutten av 1800-tallet, med et stort antall misjons- og ungdomsforeninger, samt en del frimenigheter i byene. Fra omkring 1910 fikk også Pinsemenigheten stor oppslutning, og det ble etablert lokale menigheter med egne forsamlingshus mange steder i Buskerud.²

Idretten var i mellomkrigstida splittet mellom «arbeideridretten» og den «borgerlige idretten». Etter at Buskerud Arbeideridrettskrets ble dannet i 1928 gikk enkelte av de eldre foreningene over til arbeideridretten,³ og i Drammen fantes det også arbeiderklubber for en del særvidretter.⁴ Men framfor alt ble det dannet nye arbeideridrettslag som eksisterte parallelt med de etablerte fram til samlingen av idrettsbevegelsen i 1946, men som til dels fortsatte å bestå som egne foreninger også etter krigen.⁵

Av nye idrettsgrener var det særlig bandy og håndball som slo igjennom i mellomkrigstida. Drammen og Nedre Eiker ble et av hovedområdene i landet for bandy, og flere av de større all-idrettslagene tok opp bandy på programmet. Det samme gjaldt håndball, som var en utendørssport og (i motsetning til fotball) åpen for kvinner. Innenfor tennis, som også fikk en viss utbredelse, var det derimot mer vanlig å starte egne særklubber. Etter krigen var det en viktig tendens at barneidretten kom mer i fokus enn tidligere, og for de fleste idrettslagene ble dette etter hvert den viktigste delen av virksomheten. Samtidig fikk mange foreninger fram utøvere på høyt internasjonalt nivå, særlig innen vinteridrett.⁶

Strømsgodset IF har vært med på å prege norsk toppfotball siden slutten av 1960-tallet, og andre klubber fra Buskerud har også hevdet seg i kortere perioder, både innen fotball og andre lagidretter.⁷

På musikkfronten hadde hornorkestre og mannskor dominert fra begynnelsen av 1900-tallet, og det ble opprettet nye kor og korps utover i mellomkrigstida og rett etter krigen. Ikke minst kom det mange nye «guttemusikkorps», men etter hvert også «jente- og guttekorps», «skolekorps» og «ungdomskorps» som var åpne for begge kjønn.

Strykeorkestre var langt mindre vanlig, men fantes i byene og på enkelte tettsteder.¹ Av større blandede kor kan nevnes «Sangforeningen Samklang» på Nedre Eiker (1913) og Daniel Hansens konsertkor i Drammen (1919).

Damekor var mer sjeldent, men på 1940- og 50-tallet ble det startet en del, til dels med utspring i sanitetsforeninger og husmorlag. Danseskoler fantes både i Drammen¹ og på en del tettsteder.

Speiderbevegelsen fikk stor utbredelse i mellomkrigstida og de første tiårene etter krigen. Noen steder sprang den ut fra barnearbeidet i de kristne ungdomsforeningene (KFUM/KFUK), mens det andre steder ble tilsluttet Norsk Speiderguttforbund og Norsk Speiderpikeforbund. Dette var blant de første organisasjonene som ble opprettet spesielt for barn og unge.

Velforeninger var en ny type organisasjon som det ble startet mange av i mellom- og etterkrigstida. På en del tettsteder fylte de delvis noen av de funksjonene som de kommunale brann- og bygningskommunene hadde hatt til de ble avskaffet rett etter krigen. De fleste omfatter imidlertid snevrere geografiske områder eller spesielle oppgaver, slik som «Selskapet til Drammens Forskjønnelse og Gavn», som hadde ansvaret for byens parker og lekeplasser fram til 1946, da det kom et kommunalt parkvesen. Andre typer foreninger med allmenntilgitt formål var sanitetsforeninger, husmorlag, blindesaks- og vanførforeninger, lotteforeningen og lokalavdelinger av organisasjoner som Norges RødeKors, Norsk Folkehjelp.

Slike foreninger kunne også stå bak driften av barnehager, barnehjem og ulike helseinstitusjoner.²

Noen foreninger gjenspeilte først og fremst medlemmenes spesielle interesser eller behov for sosialt samvær, som brevdukeklubber, filatelistklubber, sjakkklubber, bridgeklubber, «selskapelige foreninger» m.m. Slike foreninger fantes særlig i Drammen, men også i de to andre byene og i enkelte landkommuner – spesielt var det mange bridgeklubber en periode i etterkrigstida.

25. KUNSTNERE OG KULTURINSTITUSJONER

Den interessen for bygdekultur som fantes alt på slutten av 1800-tallet resulterte i flere nye bydemuseer utover på 1900-tallet. Drammens Museum opprettet i 1914 et friluftsmuseum med hallingstuer. Samme år kom Hol bygdemuseum, og i 1924 Ål bygdemuseum. Ringerikes Museum på Hønefoss ble etablert i 1923, og året etter kom Laagdalsmuseet på Kongsberg, som et friluftsmuseum med en rekke gamle bygninger fra Sandsvær, Numedal og Kongsberg. I 1938 ble Sølvverksmuseet etablert som bedriftsmuseum for å bevare og presentere historien om bergverksdriften i Kongsberg og omegn. Seinere ble det nasjonalt museum og fikk navnet Norsk Bergverksmuseum. Sigdal og Eggedal Museum i Prestfoss startet i 1940. Flere steder ble det startet bondekvinnelagene (seinere kalt bygdekvinnelag) og husflidslag som har vært viktige formidlere av husflids- og mattradisjoner.³ Ved siden av disse organisasjonene og kulturinstitusjonene var det også mange enkeltpersoner som utførte viktig arbeid med innsamling av lokalhistorie og folkeminner.⁴

Kinoene var kulturinstitusjoner som først og fremst bidro til å spre internasjonal, særlig amerikansk, kultur. Drammen Kinematograf startet 1905, og byen fikk raskt flere kinoer.⁵ Hønefoss Kinematografteater kom i 1907 og Verdensteatret på Kongsberg i 1909, etterfulgt av Kongsberg Teater med kinosal fra 1915. Etter innføringen av den nye kinoloven i 1914 ble imidlertid kinodriften overtatt av kommu-

nen.⁶ Det ble også satt i gang privat kinodrift på enkelte av de større tettstedene, men også her ble kinodriften enten overtatt av kommunen selv eller drevet av organisasjoner med løyve fra kommunen. På steder der arbeiderbevegelsen sto sterkt, var det vanlig med kino på Folkets Hus.

Flere kjente diktere og forfattere på 1900-tallet i større eller mindre grad har hatt tilknytning til Buskerud.⁷ Innenfor billedkunsten var spesielt Henrik Sørensen og kunstnerkolonien i Holmsbu viktig.⁸ Den la grunnlag for Holmsbu Billedgalleri, som ble opprettet i 1963. Også andre kjente billedkunstnere,⁹ scenekunstnere og filmskuespillere,¹⁰ og komponister¹¹ har gjort seg bemerket, samt utøvere både innenfor klassisk musikk¹² og andre musikksgangere.¹³ Også på 1900-tallet har folkemusikken hatt en rekke tradisjonsbærere i Buskerud.¹⁴

En rekke fotografer har etterlatt seg fotosamlinger som dokumenterer samfunnsutviklingen.

26. ENDRINGER I DRAMMENS HAVN

På 1960-tallet var Drammen fortsatt en betydelig handels- og sjøfartsby, med en flåte på rundt 100 skip fordelt på 11 rederier. Bruusgaard Kiøsterud var fortsatt det største rederiet, men ikke like dominerende som i mellomkrigstida. Drammen var en viktig importhavn for kull og olje/bensin, men framfor alt var det eksporten av papir og tremasse som var viktig. Havneanlegget var imidlertid utdatert, og den trange Svelvikstrømmen var en flaskehals for store skip. Fra 1963 tok Follum Fabrikker i bruk Oslo som utskipningshavn, og på 1970-tallet fortsatte nedgangen med den generelle avviklingen av treforedlingsindustrien i Drammensdistriktet. Samtidig startet imidlertid utbyggingen av et nytt havneanlegg på Holmen, først og fremst for bilimport. Det ble etablert et eget firma, Drammen Bilhavn A/S, med det svenske rederiet Wallenius Lines som hovedaksjonær. Dette ble raskt landets største havn for bilimport, samtidig som det også fraktes containere, offshore-installasjoner, prosjektlaster, stål og diverse stykkgoods.

27. OMSTILLING, HØYTEKNOLOGI OG DISTRIKTSUTBYGGING

På 1970-tallet startet en periode med store omstillinger i næringslivet, som i mange tiår hadde vært preget av den industrien som kom i gang i tiårene rundt 1900. Rundt 1970 var det fortsatt rundt 30 treforedlingsbedrifter i Buskerud med rundt 6.600 arbeidere, men de aller fleste forsvant i løpet av et par tiår.¹

På midten av 1970-tallet ble Tofte Cellulose utpekt som Norges storprodusent av sulfatcellulose og overtatt av en del av de største selskapene i bransjen – Union, Norske Skog, Follum og Saugbrugsforeningen – med staten som medinvestor. «Nye Tofte» ble satt i drift i 1980, men gikk konkurs etter bare to år. Fabrikken ble drevet videre av Norske Skog, som i 1989 også overtok Follum Fabrikker, som var en av landets aller største produsenter av avisepapir. På slutten av 1900-tallet produserte Tofte og Follum mer papir enn det alle fabrikkene i vassdraget hadde gjort til sammen et par

tiår tidligere, men sysselsatte ikke mer enn 8–900 arbeidere.

Ved siden av disse to storbedriftene, var det bare en håndfull mindre som overlevde inn på 2000-tallet,² og de forsvant også i løpet av de neste par tiårene. Follum avviklet produksjonen i 2011, Tofte i 2013. I 2019 er AS Hellefoss den eneste treforedlingsbedriften som fortsatt eksisterer i Drammensvassdraget.

Også mange av de større bedriftene i andre bransjer fikk vanskeligheter på 1970- og 80-tallet. Drammens Jernstøberi & Mek. Verksted, som hadde over 700 ansatte på det meste, innskrenket i flere omganger og ble nedlagt i 1979. Drammens Glassverk la ned produksjonen i 1977, mens Drammens Slip & Verksted ble nedlagt i 1986, etter en periode med ordreproblemer og innskrenkninger. Nok en stor industriarbeidsplass forsvant da Jernbaneverkstedet ble nedlagt i 2004.

Også i kommunene rundt Drammen ble mange av de største industribedriftene avviklet eller sterkt innskrenket. Christiania Portland Cementfabrik, som i 1968 var blitt en del av Norcem, avviklet produksjonen i 1989. Sprengstoffprodusentene Engene Fabrikker i Hurum og Gullaug Fabrikker i Lier ble begge en del av Dyno Industrier fra 1971. De ble lagt ned i henholdsvis 1976 og 2001. Nodest i Lier ble kjøpt opp av bergensfirmaet Rieber & Søn og deretter av det svenske NCC-konsernet, som avviklet asfaltproduksjonen i Lier.

Fredfoss Uldvarefabrikk ved Vestfossen ble lagt ned i 1966. Solberg Spindleri flyttet størstedelen av sin produksjon til utlandet i 1987, og så godt som alle de mindre bedriftene innen tekstil- og konfeksjonsbransjen la ned i løpet av 70- og 80-tallet. Nærings- og nytelsesmiddelindustrien, som også var preget av mange små bedrifter, opplevde en rekke sammenslutninger og nedleggelse, slik at produksjonen ble samlet i færre enheter.

Dette var særlig tilfelle for meieriene, men også produksjon av kjøttvarer, mel og bakervarer, slakterier, bryggerier/ mineralvannfabrikker og hermetikk. Andre store industribedrifter gjennomførte omstillinger,

med satsing på høyteknologi, ingeniørkompetanse og spesialiserte fagarbeidere. Dette skapte en ny type industribedrifter, som var konkurransedyktige internasjonalt, men som sysselsatte betydelig færre enn den tradisjonelle storindustrien hadde gjort. National Industri (i dag ABB Transformatorservice), Norsk Kabelfabrikk (i dag Prysmian Group Norge) Viking-Mjøndalen (i dag Trelleborg Offshore Norway). A/S Hellik Teigen utviklet seg gradvis fra en tradisjonell skraphandel til en moderne gjenvinningsbedrift med datterselskaper flere steder i landet. Også mange av de mindre verksted- og elektronikkbedriftene i distriktet gjennomførte en vellykket omstilling, i mange tilfeller basert på offshore-næringen som kunder, i tillegg til at en del nye ble etablert – dels som selvstendige selskaper og dels som avdelinger av større konserner.¹

På Kongsberg var denne utviklingen knyttet til Kongsberg Våpenfabrikk (KV), som i tillegg til våpenproduksjon etter hvert hadde fått virksomheter innen industriell elektronikk, datamaskiner, gassturbiner, bildeler og offshore. I 1968 ble KV omdannet til aksjeselskap, og på midten av 1980-tallet hadde bedriften rundt 4.500 ansatte, altså flere enn det Sølvverket hadde sysselsatt 200 år tidligere. Våpenfabrikken fikk imidlertid store problemer, dels rent økonomiske vanskeligheter og dels på grunn av ulovlig våpensalg. Det førte til en oppsplitting av selskapet i 1987, ved at den sivile virksomheten ble solgt, mens den militære produksjonen ble videreført av firmaet Norsk Forsvarsteknologi, som i 1995 endret navn til Kongsberg Gruppen. Sammen med flere sivile bedrifter – blant annet det internasjonale storkonsernet FMC Technologies og bildelprodusenten Kongsberg Automotive – har dette dannet grunnlaget for Kongsberg Teknologipark, som i dag omfatter rundt 40 bedrifter, med over 5.000 ansatte og en årlig omsetning på rundt 35 milliarder. Dette inngår også i en større regional sammenheng gjennom «Subsea Valley», som regnes som et ledende internasjonalt teknologi-cluster innenfor energiteknologi.

En aktiv industri- og distriktspolitikk fra staten og kommunenes side hadde som mål å dempe nedgangen i industrisysselsettin-

gen. Både på de etablerte industristedene på Eiker, Modum og Ringerike og i de tradisjonelle landbrukskommunene i Hallingdal og Numedal bygde kommunene ut næringsområder der det ble lagt til rette for industri og andre næringer.¹ Andre steder ble det startet ny virksomhet i lokalene etter nedlagte treforedlingsbedrifter og annen storindustri.² Også innenfor tekstil- og konfeksjonsindustrien har det vært en del større virksomheter de siste tiårene, til dels basert på nisjeprodukter.³

Det samme gjelder byggevarerindustrien, der en rekke bedrifter viderefører gamle industritradisjoner.⁴

Den desentraliserte industristrukturen med mange små og mellomstore bedrifter i distriktene ble dermed til en viss grad opprettholdt. Likevel ble industrisysselsetningen i Buskerud omtrent halvert mellom 1970 og 2017. Mens industrien i 1970 sto for omtrent en tredel av arbeidsplassene i fylket, er det i dag bare litt over 10% som arbeider i industribedrifter.

28. DET TJENESTEYTNENDE SAMFUNNET

Mens de ulike tjenesteytende næringene bare sto for rundt 20% av sysselsettingen i Buskerud omkring år 1900, arbeider over 85% av de yrkesaktive i disse næringene i dag. Varehandelen opplevde gjennom hele 1900-tallet en utvikling mot flere spesialforretninger, også i distriktene. Fra 1970-tallet var det imidlertid et nytt trekk at disse forretningene ble en del av store regionale eller nasjonale butikk-kjeder, slik samvirkelegene hadde vært helt siden starten. Slike kjeder dominerte snart både dagligvarehandelen¹ og de fleste andre bransjer.² En annen trend, som startet mot slutten av 1980-tallet, var at butikkene ble samlet i kjøpesentra. I byene og nærmeste omegn kom det en del gigantiske kjøpesentre med hundrevis av ansatte.³ Også på tettstedene ble det vanlig å samle forretningene under ett tak eller på næringsområder, som ofte lå i utkanten av eller rett utenfor tettbebyggelsen. De små landhandleriene utenfor tettstedene forsvant helt.

Ved siden av varehandelen har turisme, hotell- og restaurantdrift utgjort en viktig del av de tjenesteytende næringene, særlig i distriktene. Norefjell ble kjent som vintersportssted gjennom OL i 1952, og i Hallingdal innledet kabelbanen på Geilo en ny æra i 1954, med utbygging av alpinanlegg med skiheiser og skiskoler. I nedre del av Buskerud har Kongsberg Skisenter vært en viktig institusjon.

På 1970-tallet ble flere hoteller i distriktet bygd ut som konferansehoteller, noe som ga grunnlag for helårsdrift. Pers Hotell på Gol var på midten av 1970-tallet Hallingdals største arbeidsplass med rundt 70 ansatte, men også flere andre hoteller hadde en stab på mellom 20 og 40. Også i andre deler av fylket – som Ringerike, Krødsherad og Numedal – har konferanser hatt stor betydning, men fra slutten av 1980-tallet gjorde den harde konkurransen på dette feltet at turisttrafikken igjen fikk økt betydning. På 1990-tallet bidro flyplassen på Dagali til en gullalder for skiturismen i øvre del av Hallingdal, men også etter at den ble nedlagt i 2005 har Geilo – sammen med Hemsedal, Gol og Norefjell – beholdt posisjonen som viktige vintersportssteder. Samtidig gjør ulike tilbud i sommersesongen – som for

eksempel rafting, klatring, ridning, sykkelveier og bjørnepark – at turismen har fått et sterkere helårspreg. Andre steder er det blitt satset på spa-hoteller.⁴

Nært knyttet til turistnæringen er virksomheter innenfor kultur og kulturhistorie. På Kongsberg ble Norsk Bergverksmuseum nasjonalt museum for bergverksdrift, med de nedlagte sølvgruvene som hovedattraksjon. Blaaifarveværket på Modum har blitt et viktig turistmål, basert på gammel industri og gruvedrift, men også med kunstutstillinger som et viktig innslag. Andre steder har verneverdige bygninger og kjente kunstnerhjem blitt åpnet for publikum.¹ De fleste av de kulturhistoriske museene ble i 2014 konsolidert i Stiftelsen Buskerudmuseet. I tillegg finnes det flere gallerier og institusjoner for billedkunst,² samt scener for musikk og teater.³ Det arrangeres en rekke festivaler og andre kulturarrangementer, og de største har utviklet seg til betydelige næringsvirksomheter, med Kongsberg Jazzfestival (fra 1964) og Elvefestivalen i Drammen (fra 1995) som de største.

Den store veksten i sysselsetting har imidlertid skjedd innenfor sektorene utdanning og helse/omsorg. Det er en utvikling som har pågått lenge, men som skjøt fart fra 1970-tallet, med niårig grunnskole og vekst i videregående utdanning, samt utbygging av sykehus, aldershjem og hjemmehjelpstjenester. Fylkeskommunen og kommunene har i stor grad dominert disse sektorene, men det har også vært en del private aktører. En del av de institusjonene som var etablert tidligere, utviklet seg til større helseforetak, i tillegg til at nye ble etablert.¹ Samtidig står fortsatt ideelle organisasjoner og stiftelser bak ulike behandlingstilbud innenfor blant annet psykiatri og rusmisbruk.² Dessuten økte tettheten av leger, tannleger, apotek, fysioterapeuter, ergoterapeuter og andre privatpraktiserende helsearbeidere. I de seinere år har det også kommet en rekke treningsstudioer, spa- og massasjeinstitutter, fotpleie, skjønnhetssalonger, tatovering/piercing m.m., i tillegg til tradisjonelle frisørsalonger, som det også har blitt stadig flere av.

Utdanningssektoren har vært dominert av det offentlige, men det finnes også en del skoler som er eid av private stiftelser og

organisasjon, selv om driften i stor grad har vært basert på offentlige bevilgninger. Det gjelder fire av de seks folkehøyskolene i fylket,³ samt Norske Studenters Friundervisning – fra 1954 Folkeuniversitetet – er en ideell organisasjon som i 1948 fikk en avdeling i Drammen.⁴ Det har også vært flere private handelsskoler. I Drammen var det Grostøvens Handelsskole (1902–1960) og Gjerdes Handelsskole.⁵ På Hønefoss var den private Frøhaug og Wathnes Handelsskole i drift 1936–1993. Andre private skoler er Tyrifjord videregående skole,⁶ Sonans Utdanning og Akademiet Videregående Skole i Drammen (startet 2005), samt Fagerli leirskole på Dagali.

Bank- og finansvesenet var lenge dominert av de lokale sparebankene, i tillegg til at flere av de store forsikringsselskapene hadde kontorer i byene og lokale agenter i mange av tettstedene. Fra 1970-tallet ble det også gjennomført mange fusjoner og navneendringer i denne bransjen, samtidig som en del norske og utenlandske storbanker også etablerte seg i Buskerud.⁷

Andre former for tjenesteytende virksomhet er knyttet til kontor og administrasjon, økonomi, regnskap, revisjon og liknende virksomheter. Det er en bransje med mange små firmaer, som finnes spredt over hele fylket, men med størst tetthet i byene.

29. ENTREPRENØRER OG KONSULENTER

Bygg- og anlegg har alltid vært en viktig bransje. Tradisjonelt var dette arbeid som ble utført av faglærte tømrere og murere, samt av ufaglærte anleggsarbeidere, som ofte var løsarbeidere uten fast ansettelse. Dette endret seg raskt i etterkrigstida, med innføringen av gravmaskiner, bulldosere og andre typer anleggsmaskiner. Bransjen ble da dominert av små entreprenører, der de fleste var enmannsfirmaer eller små familiebedrifter. Enkelte bygg- og murermestere drev i litt større skala, gjerne med 10–15 ansatte, mens de største Drammensfirmaene på 50-tallet kunne ha en arbeidstokk på 30–40.¹ Ved større bygg- og anleggsprosjekter ble det som regel engasjert entreprenører utenfor Buskerud.² Først på 1970-tallet kom det for alvor større lokale

aktører i denne bransjen, først og fremst Ole K. Karlsen i Drammen og Petter Kristiansen på Kongsberg, men også en del i landkommunene.³ I løpet av de siste tiårene har Albert Kr. Hæhre (1974) og Isachsen Entreprenør (1986) utviklet seg til store firmaer med flere hundre ansatte og prosjekter over store deler av landet. Samtidig er det fortsatt mange små- og mellomstore bedrifter, med virksomhet som spenner fra anleggsmaskiner til bygging av hus og hytter og eiendomsdrift/utleie. I Numedal, Sigdal og Hallingdal er det startet flere firmaer som har spesialisert seg på hyttebygging.

I alt er det i dag flere i Buskerud som arbeider innenfor bygg- og anlegg enn i industrien. Nært knyttet til denne bransjen er arkitektkontorer og firmaer som driver ulike former for teknisk konsulentvirksomhet. Også det er en bransje som i stor grad er dominert av relativt små firmaer. Viktige arkitekter har vært Christian Fredrik Arbo (1876–1951) og Bjarne Thinn Syvertsen (1895–1962), samt arkitektkontorer som Nilsen & Grenager og Evensen & Tveit i Drammen, Ljøterud & Ødegaard, på Kongsberg og Sæther & Gythfeldt på Hønefoss. Også de byggetekniske konsulentene var i stor grad små firmaer med færre en 10 ansatte. I de seinere år har imidlertid en del større selskaper etablert seg lokalt, til dels gjennom fusjoner med de eldre småfirmaene.¹

30. ET MANGFOLDIG ORGANISASJONSLIV

Det frivillige organisasjonslivet har vært i vekst både når det gjelder antall organisasjoner og ikke minst spredning på mange ulike områder. I Frivillighetsregisteret i Brønnøysund er det i dag registrert nærmere 2.500 frivillige organisasjoner fra Buskerud.² Den klart største gruppen er idretten, slik det også var gjennom hele 1900-tallet, med over 600 registrerte foreninger, derav rundt 500 idrettslag.³ Etter andre verdenskrig har det imidlertid vært en klar tendens til at det også på bygdene har blitt dannet særforeninger som bare driver med en enkelt gren, og disse utgjør i dag omtrent 80% av alle foreningene på dette feltet. Dette har i mange år vært tilfelle når det gjelder idretter som skyting, svømming, orientering, motorsport og til dels turn og tennis – men i enda større grad når det gjelder de mange nye idrettsgrenene som har kommet til de seinere årene, som for eksempel basketball, volleyball, cricket, amerikansk fotball, cheerleading, landhockey, golf, bowling, triatlon og en lang rekke forskjellige kampsporter. De største greinene – som fotball, håndball, turn, ski og bandy – er imidlertid fortsatt i stor grad organisert innenfor de bortimot hundre all-idrettslagene som finnes i fylket. I tillegg til dette finnes det rundt 150 organisasjoner som arbeider for mosjon og friluftsliv, herunder lokale avdelinger av Den Norske Turistforening, Speiderbevegelsen, 4H-grupper, jeger- og fiskerforeninger, hagelag og en rekke lokale turlag, mosjonsgrupper, isbaderforeninger osv.⁴

En annen viktig kategori er «kultur og kunst», der det finnes rundt 480 frivillige organisasjoner. Dette omfatter blant annet musikk og dans, med både tradisjonelle musikkorps og sangkor, gospel/tensing, mindre vokalgrupper, klassiske orkestre, spellemannslag, rockegrupper, jazzorkestre, og ulike former for dans – fra leikaringer og seniordans til oppvisningsgrupper.⁵ I tillegg til dette kommer mellom 30 og 40 revy- og teatergrupper, omtrent like mange som driver med ulike former for design, billedkunst og kunsthåndverk, samt husflidslag, bondekvinnelag, historielag og foreninger som driver med ulike former for kulturminnevern.

En annen stor gruppe er kategorien «bolig- og lokalmiljø», som omfatter i overkant av 200 foreninger – velforeninger, hytteeierforeninger og ulike typer venneforeninger. En annen type organisasjon som har vært i sterk vekst de siste årene, er lokallag av interesseorganisasjoner for folk som er rammet av ulike sykdommer. Det er registrert over 180 slike foreninger i Buskerud. I tillegg kommer rundt 150 foreninger som driver mer allment helsearbeid eller andre former for sosial og humanitær virksomhet, samt miljøvern og dyrevelferd.⁶

Misjonsforeninger og kristelige ungdomsforeninger var tidligere tallrike, men har nærmest forsvunnet helt. Likevel er det registrert over 100 religiøse foreninger og trossamfunn. Omtrent en fjerdedel av disse er knyttet ikke-kristne livssyn, mens en annen fjerdedel utgjøres av kristne trossamfunn utenfor statskirken.⁷ De tradisjonelle avholdsforeningene har også mer eller mindre forsvunnet, men flere humanitære organisasjoner driver arbeid mot alkohol- og rusmisbruk.

For øvrig finnes det organisasjoner og sammenslutninger som ivaretar medlemmenes interesser på en lang rekke ulike områder. Her kan nevnes foreninger for eiere av ulike typer husdyr, ulike bilmerker, båteiere, motorsykelklubber, foreninger for kortspill, brettspill og sosialt samvær. En del av disse foreningene favner bestemte aldersgrupper – som pensjonistforeninger og ungdomsklubber – mens andre gjenspeiler felles interesser, til dels på nokså snevre områder.¹

31. KULTURELT MANGFOLD I ARBEIDSLIV OG ORGANISASJONER

Det økende mangfoldet både i næringslivet og innenfor de frivillige organisasjonene har også sammenheng med påvirkning fra andre kulturer. En betydelig innvandring fra ikke-vestlige land fra 1970-tallet og framover har bidratt til dette, samtidig som nye kulturelle impulser spres gjennom massemedia og kulturelle impulser fra andre land. Dette har gitt seg utslag i alt fra pizza- og kebabrestauranter til etablering av ikke-kristne trossamfunn og at nye idrettsgrener og musikksjangre har vunnet innpass. Kulturelle impulser utenfra har alltid påvirket lokalsamfunnene i Buskerud, men betydningen av dette har blitt større de siste tiårene, med økt globalisering og innvandring. Det har blitt etablert typiske

«innvandrerbudrifter», spesielt innenfor varehandel og kiosk-/restaurantbransjen, og det har kommet en rekke foreninger der hovedformålet er internasjonal solidaritet eller kulturell og sosial aktivitet for etniske og nasjonale minoriteter. I dag finnes det godt over hundre slike organisasjoner i Buskerud – flertallet i Drammen og nærmeste omegn, men også i de øvrige kommunene.² Samtidig har innvandrere og etniske minoriteter gradvis blitt en naturlig del av det øvrige arbeids- og næringslivet og av det tradisjonelle organisasjonslivet i Buskerud. Norskopplæring og sosial integrering har blitt en viktig oppgave, ofte som et samarbeid mellom kommuner, næringsliv og frivillige krefter. På Kongsberg har en del av de største bedriftene gått sammen og dannet stiftelsen Kongsberg International School, som startet i 2003.

89

KAPITTEL 9

Sammendrag

Hovedmålet med en bevaringsplan for privatarkiv er at den skal bidra til helhetlig samfunnsdokumentasjon for Buskerud og Viken – og ligge til grunn for innsamling av bevaringsverdige arkiver.

Privatarkiv er arkiver skapt i privat sektor. Mens offentlige arkiver er underlagt avleveringsplikt, finnes ingen tilsvarende plikt for private arkivskapere. Konsekvensene er at mange arkiver etter private samfunnsaktører går tapt.

90 /

HVA ER PRIVATARKIV?
PRIVATARKIV ER ARKIVER ETTER...

Triztan Vindtorn, Drammen byarkiv

91

...PERSONER SOM HAR ELLER HAR HATT INNFLYTELSE PÅ SAMFUNNSUTVIKLINGEN

Arkivet etter Triztan Vindtorn, Drammen byarkiv

PRIVATARKIV ER ARKIVER ETTER...

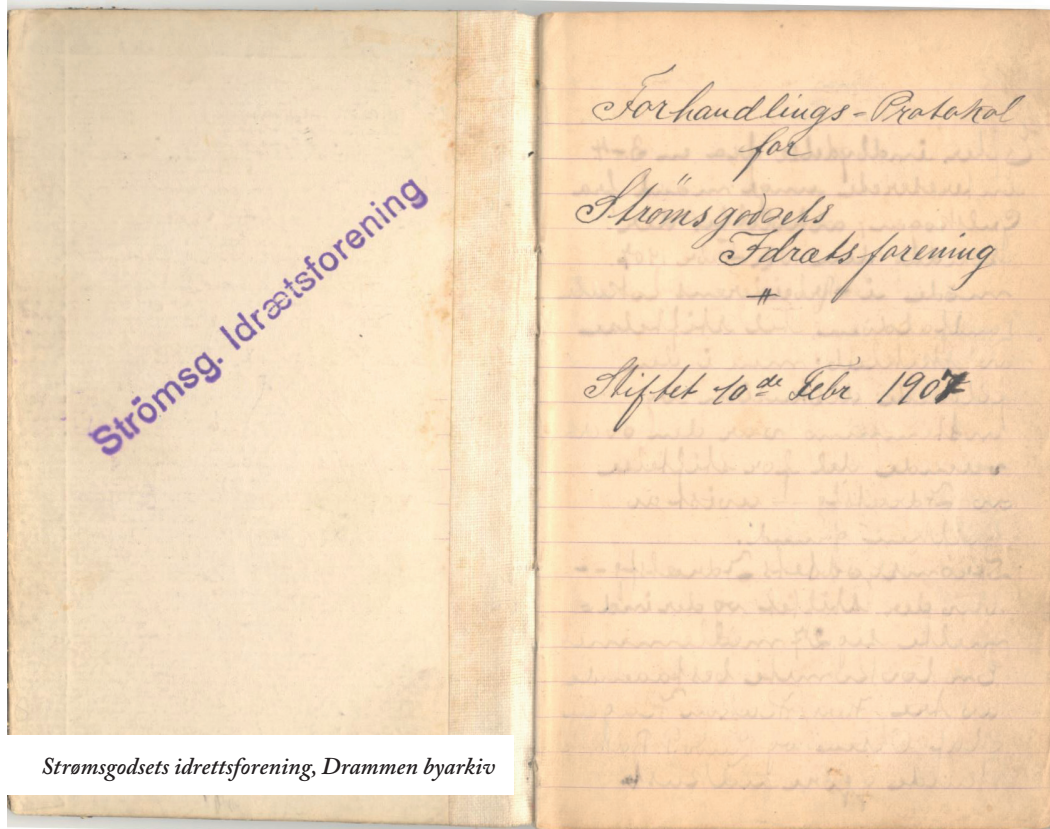
Skotselv cellulosefabrik, Eiker Arkiv

... BEDRIFTER

Utstysvareforretningen J. Syversen Nesbyen Hallingdal, Hol bygdearkiv

PRIVATARKIV ER ARKIVER ETTER...

Strömmsgodsets idrettsforening, Drammen byarkiv

93

...ORGANISASJONER

Drammen Rotary, Drammen byarkiv

PRIVATARKIV ER ARKIVER ETTER...

Villa Nora på Modum bad, Fylkesfotoarkivet i Buskerud

...INSTITUSJONER

Prins Carl av Sverige brøler ut på Modum bad, Fylkesfotoarkivet i Buskerud

94 /

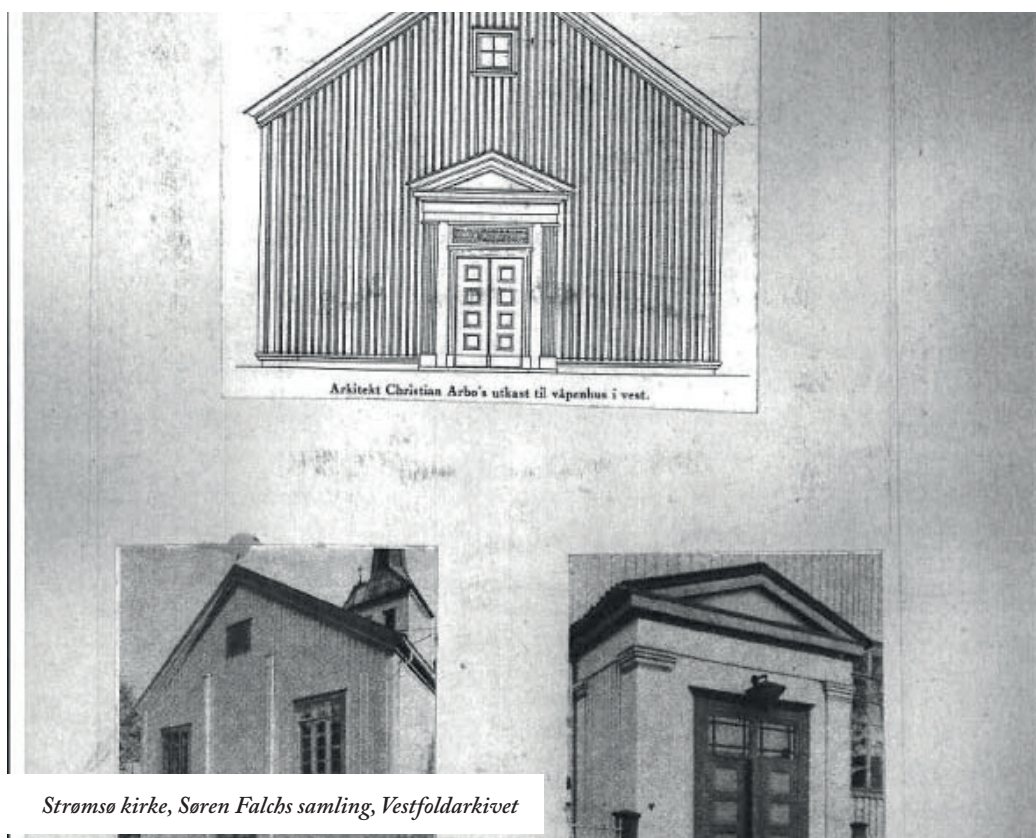
PRIVATARKIV ER ARKIVER ETTER...

Jon Anders Roise i Vestfoldmuseene demonstrerer digitalisering av folkemusikk for fagfolk fra Buskerud

95

...SAMLINGER

Strømsø kirke, Søren Falchs samling, Vestfoldarkivet

Privatarkivlandskapet. I Buskerud er det ingen arkivinstitusjon som har et helhetlig ansvar for å bevare privatarkiver fra fylket. Privatarkivene tas vare på i museene, bibliotekene og i de lokalhistoriske arkivene, og noe i de største arkivinstitusjonene.

UTFORDRINGER

- Viktige samfunnssektorer i Buskerud er ikke dokumentert gjennom bevarte arkiver.
- Privat sektor er underrepresentert i forhold til statlig og kommunal sektor
- Det er ingen institusjoner i Buskerud som jobber med helhetlig bevaring av arkiv
- For liten magasinkapasitet
- Lite og spredte ressurser til privatarkiv
- For liten spesialkompetanse på arkiv – spesielt elektroniske arkiv

KONSEKVENSER

- Viktige privatarkiv, foto- og lydsamlinger som dokumenterer Buskeruds historie går tapt.
- Bevarte og tilgjengelige arkiver representerer i liten grad en helhetlig og representativ samfunnsdokumentasjon.
- En for stor del av privatarkivene som er i depot, er utilgjengelige for publikum.
- Lite grunnforskning på fylkets samfunnsutvikling og historie.
- Arkivene er ikke søkbare på nett
- Få arkiver er digitalisert
- Ingen bevaring av digitalt skapte arkiver

LØSNINGER

- Etablere forskriftsmessige magasiner for privatarkiv (papir, bilde, lyd, digitalt skapte arkiv).
- Bygge opp et fagmiljø i tilknytning til et arkivsenter i regionen eller et fellesmagasin for arkiv og museum.
- Bygge opp kompetanse på arkiv – blant annet elektronisk skapte arkiv, GDPR og generell juridisk kompetanse.
- Jobbe for bærekraftig bevaring av privatarkiver i Viken
- Starte opp felles planarbeid for privatarkiver i Viken fra 2024

REGIONREFORM

Regionreformen åpner for nytenkning og økt innsats på privatarkivfeltet innen rammene av en større region. Det vil også være naturlig å se på organiseringen av privatarkivarbeidet. I en større region vil det være flere bevaringsinstitusjoner med tilgrensende arbeidsoppgaver, som nå blir underlagt samme politiske styring og finansieringskilde.

For å kunne utnytte de mulighetene som vil oppstå i forbindelse med regionreformen, er det avgjørende at privatarkivarbeidet settes på den politiske dagsorden. Privatarkivarbeidet må løftes inn som et viktig kulturpolitisk felt i drøftingene med aktuelle samarbeidspartnere. Privatarkivarbeidet i Viken trenger et økonomisk løft for å nå målet om helhetlig bevaring og sikre magasiner for arkivene.

96 /

/ 97

VEDLEGG

Privatarkiv som dokumenterer verneverdige kulturmiljøer i buskerud

98 /

For mer informasjon om innholdet i arkivene, kontakt Vestfoldarkivet. Det vil også finnes informasjon om de fleste kirkebygg i Buskerud i samlingen etter Søren Falch.

Kommune	Navn på kulturmiljø	Privatarkiv som dokumenterer de verneverdige kulturmiljøene
Drammen	Bragenes torg og Strømsø torg	<p>Drammens museum har overtatt arkivene etter arkitektkontorene Nilsen & Grenager og Ljøterud & Ødegård. Arkivene har stor kulturhistorisk verdi og er en viktig kilde til arkitektur-, by- og bygningshistorie i Buskerud. Arkivene er ordnet og registret i Asta og er planlagt publisert på Arkivportalen høsten 2019.</p> <p>I arkivene finnes dokumentasjon fra prosjekter rundt Bragenes og Strømsø torg.</p> <p>Arkivene fra de to arkivtekstkontorene dokumenterer byggeprosjekter fra 40- til 90-årene fra Drammen og omegn.</p> <p>Bevaringsinstitusjon: Drammens museum</p>
Drammen	Hans Hansens vei	<p>Arkivene etter arkitektkontorene Nilsen & Grenager og Ljøterud & Ødegård.</p> <p>Bevaringsinstitusjon: Drammens museum</p>
Drammen	Skoger gamle kirke	<p>I 2007 avleverte Drammen bibliotek kirkesamlingen etter ingeniør Søren Falch til Vestfoldarkivet. Kirkesamlingen består av spørreskjemaer, korrespondanse, foto og tegninger fra rundt 1300 kirker i Norge, samt korrespondanse rundt innsamlingsarbeidet.</p> <p>Bevaringsinstitusjon: Vestfoldarkivet</p>

Hurum	Engene gamle dynamittfabrikk	<p>Arkivet etter Dyno Industrier ble avlevert til Riksarkivet i 2008. Arkivet er på ca. 473 hm, og strekker seg fra opprettelsen i 1865 og fremover til om lag 1980-tallet. Arkivet er grovsortert og delvis tilgjengelig for publikum.</p> <p>Riksarkivet har utarbeidet en bestandsoversikt som er inndelt etter plassering i reoler, fag og hyller i magasinet. Oppstillingen i magasinet er gjenskapt etter slik arkivene var oppstilt i arkivmagasinene til Dyno på Engene. Oversikten gir informasjonen om arkivskaper, type materiale, ytterår og omfang målt i hyllemeter, samt enkelte kommentarer til materialet.</p> <p>Bevaringsinstitusjon: Riksarkivet</p>
Modum	Blaafarveværket	<p>Arkivet etter Modums Blaafarveværk inneholder materiale om produksjonen, verkets eiendommer og ansatte, samt om skolevesen, helsevesen og fattigvesen som verket sto for. Arkivet har vært oppbevart til dels under dårlige forhold og har store lakuner. Det har vært oppsplittet og kom til Riksarkivet fra forskjellige hold. Etter avlevering til Riksarkivet ble arkivet ordnet med utgangspunkt i de fire periodene i verkets historie: 1776-1822, 1822-1849, 1849-1856 og 1856-1919. Materiale fra Haugfoss Tresliperi utgjør en egen serie. Arkivet er tilgjengelig på Arkivportalen.</p> <p>Bevaringsinstitusjon: Riksarkivet</p>

100 /

Modum	Modum bad	<p>Arkiver som dokumenterer historien til Modum bad er i hovedsak bevart på Modum bad, Drammen byarkiv, Drammens museum og Norsk Folkemuseum. Arkivene – med unntak av det som er bevart på Modum bad – er ordnet og tilgjengelige for publikum.</p> <p>I 2014 fikk Ringerikes museum støtte fra Norsk Kulturråd til å ordne og formidle arkivet etter Heinrich Arnold Thaulow og hans etterkommere. Arkivet er ordnet og deponert i Drammen byarkiv med unntak av fotografiene som oppbevares i fotomagasinet i Drammens museum.</p> <p>Arkivet (1709 – 1947) inneholder unike kilder til norsk kultur- og helsehistorie. Thaulow etablerte både Sandefjord- og Modum bad og var i tillegg medeier i Ringerike Nikkelverk. Arkivet er publisert på Arkivportalen.</p> <p>Høsten 2016 startet et nytt prosjekt opp på Modum bad for å kartlegge arkivene etter Badets virksomhet - fra kurbadperioden med Heinrich Thaulow i spissen (fra 1857) og nervesanatoriumperioden med Gordon Johnsen i spissen (fra 1957 til 2000). Sistnevnte periode omfatter også Gordon Johnsens privatarkiv, avlevert til Modum Bad av Gordon Johnsens familie i 2016. Kartleggingen er et samarbeid mellom Modum bad, Drammen byarkiv og Vestfoldarkivet som koordinator for privatarkivarbeidet i Buskerud. Målet med prosjektet er at arkivene tilknyttet Modum bad skal bevares for ettertiden og gjøres tilgjengelig for publikum</p> <p>Bevaringsinstitusjoner: Modum bad: Arkiver etter Kurbadet og Nervesanatoriet. Drammen byarkiv. Arkivet etter familien Thaulow. Norsk Folkemuseum: Familien Thaulow, diverse papirer om slekten Thaulow, slektstre osv. Drammens museum: Fotoalbum. Fylkesfotoarkivet i Buskerud: Digitaliserte fotosamlinger fra Thaulow-arkivet, Modum bad og Rude-samlingen.</p>
-------	-----------	--

Nedre Eiker	Solberg Spinderi	<p>Arkivet etter Solberg spinneri er på ca. 120 hyllemeter og er bevart i Eiker Arkiv på Solbergelva. Det meste av arkivmaterialet er ordnet, registrert og publisert på Arkivportalen med støtte fra Norsk Kulturråd. Eiker Arkiv mangler sikre magasiner for bevaring av arkiver og foto. Arkivet etter Solberg spinneri er midlertidig plassert i et overfylt magasin og er derfor ikke ferdigregistrert med hyllemarkering. Det jobbes for å få støtte til ordning og registrering av fotografier, gjenstander og tekstilprøver før jubileet i 2018. Arkivet er tilgjengelig på Arkivportalen.</p> <p>Bevaringsinstitusjon: Eiker Arkiv</p>
Nes	Nesbyen	<p>Arkivet etter brødrene Syversens utstysforretning på Nesbyen.</p> <p>Brødrene Syversens utstysforretning ble etablert i 1922 og har i alle år holdt til i den samme bygningen i Stasjonsgata i Nesbyen. De to brødrene Asbjørn og Sverre Syversen arbeidet sammen i forretningen fra de ble født til butikken ble lagt ned i 2012. Da butikken skulle legges ned i 2012 ble Hallingdal museum oppmerksom på dette og tok kontakt med etterkommerne som lot museet hente ut en del gjenstander og selve arkivet, som da lå i kjelleren i butikklokalet. Forretningen var kjent i hele Hallingdal-området for det rike utvalget av blant annet glidelåser, knapper, gardiner, undertøy, hygieneartikler, duker, dynetrekk og klær. Vareordrer og vareopptellingsbøker gir oss kunnskap om hvilken type artikler som var etterspurt. Mange av varetypene er fotografert.</p> <p>Det ble gitt støtte fra Norsk Kulturråd til ordning og registrering av arkivet.</p> <p>Bevaringsinstitusjon: Hol bygdearkiv</p>

Ringerike	Ringerike Nikkelverk	<p>Arkiver etter Ringerikes Nikkelverk er bevart på Ringerikes museum og i Drammen byarkiv. Hovedarkivet etter Nikkelverket er plassert i den gamle prestegården på Norderhov. Arkivet etter fra ca. 1850 til 1920 og er på ca. 6 hyllemeter og inneholder i hovedsak regnskapsprotokoller, lønnsutbetalinger og oversikt over salg i Verkets butikk. Dette arkivet er ikke ordnet og registret og derfor ikke tilgjengelig for publikum. Det er heller ikke bevart i sikkert magasin.</p> <p>Arkivmaterialet fra Nikkelverket (1849 – 1917) som er bevart i Drammen byarkiv er en del av arkivet etter familien Thaulow og er derfor ordnet, registrert og publisert på Arkivportalen med støtte fra Norsk Kulturråd.</p> <p>Bevaringsinstitusjoner: Ringerikes museum og Drammen byarkiv</p>
Røyken	Slemmestad	<p>Arkivet etter A/S Christiania Portland Cementfabrik, Slemmestad (1898-1968), er på ca. 60 hyllemeter og er ordnet. Det vil i løpet av 2017 bli registrert i Asta og publisert på Arkivportalen av Vestfoldarkivet som koordinerende institusjon for privatarkiv i Buskerud. Arkivet er plassert i kjelleren på Røyken bibliotek.</p> <p>Arkivet etter Sementfabrikken inneholder i hovedsak møtebøker, korrespondanse, regnskap og produksjonsmateriale.</p> <p>Bevaringsinstitusjon: Riksarkivet</p>

Øvre Eiker	Hellefoss	<p>Arkivet etter Hellefoss AS er meget omfangsrikt og dokumenterer virksomheten fra etableringen i 1898 og fram til midten av 1980-tallet. I tillegg inneholder arkivet også noe materiale fra Holmen papirfabrikk fra tiden før sammenslutningen med Hellefoss tresliperi. Materiale fra 1990-tallet er i hovedsak fra arbeidet med jubileumbok.</p> <p>Den opprinnelige orden i arkivet er i stor grad bevart, og seriene er langt på vei uten lakuner. Trolig fortsetter enkelte serier i arkivmaterialet bedriften fortsatt oppbevarer.</p> <p>Etter å ha blitt oppbevart i kjelleren i fabrikkens gamle kontorbygning i mange år, ble arkivet i april 2007 flyttet til midlertidig oppbevaring i kjelleren på Rådhuset i Øvre Eiker. Flyttingen skjedde etter avtale mellom Hellefoss AS, som nå skulle selge kontorbygget, og Eiker Arkiv. I løpet av høsten/vinteren 2013 ble arkivet flyttet til endelig oppbevaring ved Statsarkivet i Kongsberg, og i januar 2014 var arkivet ferdig ordnet og registrert. Arkivet er tilgjengelig på Arkivportalen.</p> <p>Bevaringsinstitusjon: Statsarkivet på Kongsberg</p>
Øvre Eiker	Vestfossen	<p>Arkivet etter Vestfoss Cellulose (1886-1970) er overført til Vestfoldarkivet for ordning og registrering.</p> <p>Bevaringsinstitusjon: Vestfoldarkivet</p>

Kongsberg og omegn	Kongsberg Sølvverk og Kongsberg våpenfabrikk	<p>Når det gjelder kulturmiljøer knyttet til Kongsberg og området rundt, er arkivene etter Kongsberg Sølvverk og Kongsberg våpenfabrikk viktige kilder til dokumentasjon.</p> <p>Arkivene etter Kongsberg Sølvverk (1623-1805 og 1816-1957) er ordnet og tilgjengelig på Arkivportalen.</p> <p>Arkivet etter Kongsberg våpenfabrikk inneholder kilder til mange emner, som våpenhistorie, våpenproduksjon og forsvarshistorie.</p> <p>I tillegg dokumenterer arkivet industriarbeideres forhold over et langt tidsrom. Kongsberg våpenfabrikk var blant annet den første bedriften som innførte 8-timers arbeidsdag i 1907, noe som først ble lovfestet i Norge i 1919. Arkivet tas inn som en del av Norges dokumentarv. Arkivet er tilgjengelig på Arkivportalen.</p> <p>Bevaringsinstitusjon: Statsarkivet på Kongsberg</p>
--------------------	--	--

LITTERATURLISTE

106 /

LITTERATURLISTE:

- ABM-skrift #69: Hvordan vil arkivene se ut i 2030?
- ABM-skrift #40 Til Kildene! Kartlegging av regionale og lokale arkiver
- Arkivverkets tilpasning til regionreformen 2019. Sluttrapport 6025
- Bevaringsplaner for privatarkiv <https://www.arkivverket.no/for-arkiveiere/arkiver-fra-privat-sektor/6-institusjoner-og-ressurser-pa-privatarkivfeltet>
- Kunst- og kulturstrategi for Buskerud (2015-2018)
- Kunst- og kulturstrategi for Buskerud (2019-2022)
- Meld. St. 8 (2018–2019), Kulturens kraft — Kulturpolitikk for framtida
- Meld. St. 7 (2012–2013), Arkiv
- NOU 2019: 9, Fra kalveskinn til datasjø
— Ny lov om samfunnsdokumentasjon og arkiver
- Privatarkiv i museene – en arkivutredning for Buskerud 2014
- Regional plan for kulturminnevern i Buskerud (2017-2027)

SAMFUNNSANALYSE:

- Bergwitz, Johan K.: Kongsberg som bergkoloni, bergstad og kjøpstad 1624-1924. Utg. 1924.
- Borgen, Per Otto: Drammen byleksikon. Utg. 2004.
- Borgen, Per Otto: Lier bygdeleksikon. Utg. 1997.
- Borgen, Per Otto: Hvor Drammenselven iler. Utg. 1997
- Borgen, Per Otto: Ringerike by- og bygdeleksikon. Utg. 2000.
- Buskerud Krets av Norges Musikkorps Forbund. 60 års jubileumsskrift 1929-1989.
- Bygda, berget og byen. Jubileumsbok for Kongsberg og Sandsvær historielag. Utg. 2007. (Red. Odd Arne Helleberg)
- Det norske næringsliv. Buskerud Fylkesleksikon. Utg. 1951 (Red. Johs. Sætherskar)
- Det var den ti. Årbok. Utg. Lier historielag
- Dølaminne. Tidsskrift. Utg. Hallingdal Historielag.
- Eier, Sigfred L.: Hurums historie, bind 2. Bygdehistorie 1807-1940. Utg. 1969.
- Eier, Sigfred L.: Fløting og trelasthandel : Drammensvassdragets fellesfløtingsforening og Trelasthandlerdireksjonen 1807-1957. Utg. 1957.
- Eikerminne. Tidsskrift. Utg. Eiker Historielag.
- Flatin, Tov: Buskerud amt. Jubilæumsskrift 1814-1914. Utg. 1914
- Fønnum, Helge og Svarteberg, Kristen: Aal bygdesoge, bind 1-2. Utg. 1952/1955.
- Gamle Modum. Årsskrift for Modum historielag. Utg. Modum historielag.
- Gausmel, Steffen: Liers historie, bind 5-6: Bygdehistorie. Utg. 1962/1969.
- Hegna, Hans: Ådal 1814-1914 : Et hundreårs skrift. Utg. 1957.
- Industrirevy Buskerud 1975. Utg. av Merkantil Presse Å/S.
(Red. Jens Sundsvik)
- Johnsen, Nils: Eker. Utg. 1914.
- Johnsen, Nils: Nedre Eker. Utg. 1914.
- Johnsen, Oscar Albert: Hurum herred. En historisk-topografisk beskrivelse. Utg. 1903.
- Langslet, Ola: Nes herred i Hallingdal : av en fjeldbygds utviklingshistorie væsentlig de 100 sidste aar : historie og topografi. Utg. 1914.
- Langs Lågen. Natur og kultur fra Larvik til vidda. Utg. Forlaget Langs Lågen.
- Lillevold, Eyvind: Nedre Eiker. Utg. 1960
- Lunde, Aage: Sandsværs historie, bind 1: Bygdehistorien fram til 1964. Utg. 1973.
- Martinsen, Terje: Røyken. Bygda og menneskene, bind 1: 1840-1940. Utg. 2004
- Martinsen, Terje: Røyken. Bygda og menneskene, bind 2: 1940-2000. Utg. 2004

- Masse papir. Norske papir- og tremassefabrikker gjennom 150 år. Utg. 2006. Norsk Skogmuseums særpublikasjn nr.16.
- Messel, Jan: Hurums historie, bind 3. 1900–2000. Utg. 2004.
- Moen, Eli: Modum - ei bygd, tre elver : industrialiseringen av ei østlandsbygd 1870-1940. Utg. 1993.
- Moen, Kristian: Kongsberg sølvverk 1623-1957. Utg. 1967.
- Mørch, Andreas: Krødsherad, bind 2 og 3: Bygdehistorie. Utg. 1974/1976.
- Narum, Guro Hoftun: En fjellbygd i framgang. Liv og virksomhet i Gol 1900-1967. Utg. 1967.
- Norderhov : en fremstilling av herredets utvikling til 1914. Utg. 19014. (Red. August Steinhamar)
- Nøkleby, Berit: Drammen : en norsk østlandsbys utviklingshistorie, bind 5. Utg. 1996
- Ropeid, Andreas: Hønefoss, bind 2: Handverk og industri 1800-1900. Utg. 1965.
- Ropeid, Andreas: Hønefoss, bind 3: Kirke og skole - sentrum og service 1800-1963. Utg. 1968.
- Rundt om Drammen. Utg. Drammen historielag, Tangen og Åskollen historielag.
- Rønningen, John: Nesboka. Bygdehistorie for Nes i Hallingdal. Utg. 1981-92.
- Sellæg, Jo: Buskerud. Utg. 1994.
- Skatvedt, Thormod: Sigdal og Eggedal, bind 1: Historisk beretning. Utg. 1914.
- Skeie, Jon: Øvre Eikers historie: Fra splittet storbygd til kommunalt fellesskap, 1885-2015. Utg. 2015/2016.
- Solhjell, Kåre Olav: Bygdehistorie for Nore og Uvdal, bind 2 og 3. Utg. 1995/2000.
- Solhjell, Kåre Olav: Hol i hundre år, bind 1: Jernbanen og fjellbygda 1900-1950. Utg. 2000.
- Solhjell, Kåre Olav: Hol i hundre år, bind 2: Hol blir kraftkommune. 1950-1975. Utg. 2006.
- Solhjell, Kåre Olav: Historia om Hallingdal. Utg. 2014.
- Stærnes, Nils G.: Rollag og Veggli herreds historie 1814-1914. Utg. 1914.
- Svello, Hallvard: Boka om Gol, bind 2: 100 år i strid og vokster. 1963.
- Tank, Roar: Modums historie, bind 1-3. Utg. 1941-57.
- Thorson, Odd W.: Drammen : en norsk østlandsbys utviklingshistorie, bind 3. Utg. 1981
- Thorson, Odd W. og Nøkleby, Berit: Drammen : en norsk østlandsbys utviklingshistorie, bind 4. Utg. 1981
- Tveiten, Gunnar: Hole herred, Ringerike. En bygdebeskrivelse utgit i anledning jubilæumsaaret 1914.
- Under Norefjell. Lokalhistorisk tidsskrift for Krødsherad og Sigdal. Utgitt av Sigdal museum.

TAKK

Takk til Arkivverket og Buskerud fylkeskommune for støtte til bevaringsplanprosjektet, Bent Ek for samfunnsanalysen og uvurderlig hjelp til det faglige innholdet, Vestfoldarkivet og IT arkivar Rolf Holte for gode diskusjoner og hjelp til Excel-filer og diagrammer og Vestfoldmuseene ved Hanne Bergby Olsen for gode innspill til teksten.

En stor takk til alle som har bidratt med innspill til samfunnsanalysen fra referansegruppene i Hol bygdearkiv, Hallingdal museum, IKA Kongsberg, og konstruktive innspill fra Drammen byarkiv og Ringerikes museum.

Takk til Per-Øyvind Østensen og Mette Indrehus for arbeidet i magasingruppa, og Siri Gjems, Katja Nicolaysen og Trond Svandal for samarbeidet i Viken!

En ekstra takk til Finnmark fylkesbibliotek for gode diskusjoner underveis!

Grafisk design: Stine Livgård

**Hilsen Ann Tove Manshaus, koordinator for
privatarkivarbeidet i Buskerud**

Sandefjord 16/8 2019

